PROCES

Sa teksta na engleskom jeziku,
sa The Project Gutenberg, preveo
Edib Beširević

https://www.gutenberg.org/ebooks/7849

FRANZ KAFKA

Sadržaj:

Prvo poglavlje 2
Drugo poglavlje: Prvo saslušanje 12
Treće poglavlje: U praznoj dvorani. Student. Kancelarije 18
Četvrto poglavlje: Prijeteljica gospođice Birstner 26
Peto poglavlje: Batinaš 29
Šesto poglavlje: Ujak. Leni 31
Sedmo poglavlje: Advokat. Fabrikant. Slikar 38
Osmo poglavlje: Trgovac Blok. Otkaz advokatu 55
Deveto poglavlje: U katedrali 66
Deseto poglavlje: Kraj 75

Prvo poglavlje

Neko je sigurno govorio laži o Josefu K. Znao je da nije učinio ništa loše, ali jednog jutra, uhićen je. Svakog dana u osam ujutro donosila mu je doručak kuharica gospođe Grubah, gospođa Grubah bila je njegova gazdarica, ali danas nije došla. To se nikad ranije nije dogodilo. K. je malo pričekao. Pridigavši se s jastuka, ugleda staricu koja je živjela nasuprot i koja ga je radoznalo promatrala. To je bilo sasvim neobično za nju. Napokon je, gladan i nesretan, pritisnuo zvono. Odmah je neko pokucao na vrata i ušao je čovjek. Nikad ranije nije vidio toga čovjeka u ovoj kući. Bio je vitak, ali čvrsto građen, odjeća mu je bila crna i tijesna, s mnoštvom nabora i džepova, kopčama, dugmadi i kaišom, šta je stvaralo dojam praktičnosti, ali bez jasno vidljivog razloga čemu zapravo služi. “Ko si ti?” upita K. sjedeći napola uspravno u svom krevetu. Muškarac je, međutim, zanemario pitanje kao da njegov dolazak jednostavno mora biti prihvaćen, i samo je odgovorio, “Zvali ste?”. “Anna mi je trebala donijeti doručak”, reče K. Pokušao je shvatiti ko je taj čovjek, u miru i tišini ga je promatrao i razmišljao. Ali nije uspio jer se ovaj okrenuo i prišao vratima, malo ih otvorio i rekao nekome ko je očito bio odmah iza njega: “Želi da mu Anna donese doručak”. U susjednoj sobi začu se smijeh. Iz zvuka koji se čuo nije bilo jasno je li to smijeh jednog čovjeka ili više njih. Čudni čovjek nije mogao ništa saznati iz šta već ionako nije znao, ali reče K-u kao da pravi izvještaj: “Nije moguće. Prvi put da se takvo nešto događa,” reče. K. je skočio iz kreveta i brzo navukao hlače. “Želim vidjeti ko je to u susjednoj sobi i zašto je gospođa Grubah dopustila da me uznemiravate”. Odmah mu je palo na pamet da to nije trebao izgovoriti naglas i da je donekle priznao njihov autoritet čineći to, ali to mu se više nije činilo važnim. Stranac je upravo tako shvatio, jer je rekao: “Zar ne mislite da bi bilo bolje da ostanete tu gdje ste?”. “Ne želim ni ostati, niti sa vama razgovarati dok se ne predstavite.” “Mislio sam za vaše dobro,” reče stranac i sam mu otvori vrata, prije nego je I zatražio. Susjedna soba, u koju je K. ušao sporije nego šta je namjeravao, na prvi je pogled izgledala potpuno isto kao i prethodne večeri. Bila je to dnevna soba gospođe Grubah, prepuna namještaja, pokrivača, porculana i fotografija. Možda je unutra bilo malo više prostora nego inače, ali u svakom slučaju, ništa značajno drugačije, pogotovo šta je glavna razlika bila u prisutnosti čovjeka koji je sjedio kraj otvorenog prozora s knjigom sa koje podiže pogled. “Trebalo je da ostanete u svojoj sobi! Zar vam to nije rekao Franc?” “Pa šta, dakle, hoćete?” reče K. prelazeći pogledom od ovog novog poznanika do onog po imenu Franc, koji stajaše na vratima. Kroz otvoreni prozor ponovo je primijetio staricu koja se približila drugom prozoru, tačno nasuprot, kako bi mogla nastaviti gledati šta se događa. Njena izuzetna radoznalost bila je očita. “Želim vidjeti gospođu Grubah ...” reče K., napravivši pokret kao da se otima od njih dvojice, iako su stajali podalje od njega, pa krenu da iziđe. “Ne,” reče čovjek kraj prozora, baci knjigu na stolić za kafu i ustade. “Ne možete otići, vi ste uhapšeni.” “Tako znači,” reče K. “A zašto sam uhapšen?” upita ponovo. “To vam ne smijemo reći. Idite u svoju sobu i čekajte. U toku je postupak i saznat ćete kada bude vrijeme. Stvarno nije moja dužnost da budem prema vama ovako ljubazan,” ali nadam se da niko osim Franca, neće saznati, a i on je prema vama prijeteljski raspoložen više nego šta treba. Ako i dalje budete imali toliko sreće koliko ste imali pri određivanju čuvara, možete se nadati da će ići dobro". K. je želio sjesti, ali tada shvati da osim stolice kraj prozora, nigdje u sobi nije bilo mjesta gdje bi mogao sjesti. “Dobit ćete priliku da se uvjerite koliko je sve ovo tačno,” reče Franc i s drugim čovjekom priđe K-u. Stojeći pored njega vidjelo se da je znatno viši. Njih dvojica su osmotrili

K-ovu košulju i rekli da će sada morati nositi košulju mnogo lošije kvalitete, ali da će njegov veš zadržati zajedno s njegovom drugom odjećom i vratiti mu ga ako se slučaj dobro završi. “Za vas je bolje da nam date stvari, nego ako ih ostavite u spremištu,” rekoše. “Stvari u spremištu često nestaju, a nakon određenog vremena se prodaju bez obzira na to je li slučaj okončan ili ne. Ovakvi slučajevi mogu dugo trajati, posebno onaj koji vas čeka. Svakako dali bismo vam novac koji su dobili od prodaje vaših stvari, ali to nije puno jer se ne prodaje po pravoj vrijednosti. Kad ih prodaju uračunaju i mito, izlazi ilegalno, a takve stvari ionako gube na vrijednosti dok se iz godine u godinu premeću iz ruke u ruku”. K. nije obraćao gotovo nikakvu pažnju na ono šta su govorili, nije pridavao veliku vrijednost onome šta je posjedovao ili onome ko je odlučivao o tome šta mu se dogodilo. Bilo mu je puno važnije da jasno shvati svoj položaj, ali nije mogao jasno razmišljati dok su ovi ljudi bili tu. Trbuh drugog stražara, jasno da su to mogli biti samo stražari, izgledao je prijeteljski, stršeći prema njemu, ali kada K. podiže pogled, on ugleda njegovo suho, koščato lice, koje se činilo da ne odgovara tijelu. Njegov snažni nos okrenuo se na stranu kao da ignoriše K. ali s erazumije s drugim stražarom. Kakvi su to ljudi? O čemu su razgovarali? Kojoj su administraciji pripadali? K. je živio u slobodnoj zemlji, na kraju krajeva, vladao je mir, svi su zakoni bili na snazi i poštovali su se; ko se to usudio upasti u njegov dom? Uvijek je bio sklon da na život što je moguće jednostavnije, da prepreke prelazi kad dođe do njih ne strahujući od budućnosti, čak i kad se činilo da mu prijeti opasnost. Ali ovdje to nije bilo moguće. Moglo se sve shvatiti kao šalu, veliku šalu koju su mu kolege u banci postavili iz nepoznatog razloga, ili možda zato jer mu je danas trideseti rođendan. Naravno, sve je bilo moguće, možda je samo trebao nasmijati se ovoj dvojici ljudi na neki način i oni bi se nasmijali njemu; možda su to trgovci s ugla ulice, izgledali su kao da jesu, ali on je ipak bio odlučan otkad je prvi put opazio onoga zvanog Franc, da ne izgubi neku blagu prednost koju bi mogao imati nad tim ljudima. Postojao je vrlo mali rizik da će kasnije reći da nije shvatio šalu, ali, iako nije navikao učiti iz iskustva, mogao se sjetiti par prigoda u kojima se, za razliku od svojih opreznijih prijetelja, ponašao bez razmišljanja o onome što bi moglo uslijediti i zbog čega bi pretrpio posljedice. Nije htioželio da se to ponovi, barem ne sada, ako su se igrali skrivača, i on će glumiti.

Imao je još vremena. “Dopustite mi,” rekao je i požurio između dvojice policajaca te ušao u svoju sobu. “Izgleda razuman,” čuo ih je kako govore iza njega. Kada je ušao u svoju sobu, brzo otvori ladicu svog pisaćeg stola, sve je bilo uredno, ali usljed uzbuđenja nije uspio odmah pronaći identifikacijske dokumente koje je tražio. Konačno, nađe dozvolu za bicikl i spremao se s njom vratiti stražarima iako mu je djelovala beznačajno, pa nastavi potragu dok ne nađe rodni list. Tek šta se vratio u susjednu sobu, otvorila su se vrata s druge strane i gospođa Grubah je htjela ući. Ugledao ju je samo na trenutak, jer čim je prepoznala K., očito joj je bilo neugodno, tražila je oproštenje i nestala, vrlo pažljivo zatvorivši vrata za sobom. “Uđite,” uspio je K. tek tada da kaže. Ali sada je stajao nasred sobe s papirima u ruci i dalje gledao vrata koja se više nisu otvarala. Tako je ostao sve dok ga nije trgnuo glas stražara koji su sjedili za stolom kraj otvorenog prozora i kao šta je K. upravo primijetio, doručakovali. “Zašto nije ušla?” upita. “Nije joj dopušteno,” reče veći stražar. “Uhapšeni ste, zar ne?” “Ali kako mogu biti uhapšen? I kako je moguće na ovaj način?” “Ponovo počinjete,” reče policajac, umočivši komadić kruha namazanog maslacem u posudu s medom. “Ne odgovaramo na takva pitanja.” “Morat ćete mi odgovoriti,” reče K. “Evo mojih identifikacijskih papira, sada mi pokažite svoje i svakako želim vidjeti nalog za hapšenje.” “O moj Bože!” reče stražar. “U takvom ste položaju, a mislite da možete nama izdavati naređenja, zar ne? Nije dobro da nas bez potrebe ljutite jer smo vam sada bliži od bilo koga drugog koga poznajete!” “To je istina. Znate, bolje bi bilo da nam vjerujete,” reče Franc, držeći u ruci šoljicu kafe koju nije podizao do usta, već je gledao K. na način koji je vjerovatno trebao nešto da znači, ali je zapravo bio nerazumljiv. K. se našao, bez volje, u nijemom dijalogu s Francom, ali je zatim oborio ruku na svoje papire i rekao: “Evo mojih ličnih dokumenata.” “I šta hoćeš da učinimo s njima?” odgovori glasno veliki stražar. “Ponašate se gore od djeteta. Šta hoćete? Hoćete li brzo okončati ovo veliko, prokleto suđenje tako šta s nama, stražarima, razgovarate o svojim dokumentima i nalogu za hapšenje? Mi smo samo mali službenici, ljudi poput nas ne razumiju se mnogo u lične dokumente. Sve šta imamo s vama je da pazimo na vas deset sati dnevno i da za to budemo plaćeni. To je sve, shvatite, pa ipak, ono što možemo učiniti jeste osigurati da visoki dužnosnici za koje radimo otkriju kakvu osobu će uhapsiti i zašto bi trebao biti uhapšen prije nego šta

izdaju nalog, da ne pogriješe. Naše vlasti, koliko ja znam, a znam samo njene najniže stepene, ne traže krivicu među stanovništvom, krivnja ih privlači, i kao šta piše u zakonu, oni moraju tamo da pošalju nas policajce. To je zakon. Zašto mislite da je to pogrešno?“ “Ne znam taj zakon,” rekao je K. “Pa, utoliko gore za tebe,” reče stražar. “To vjerovatno postoji samo u vašim glavama,” reče K. Želio se na neki način uvući u njihove misli, preoblikovati ih u svoju korist ili se u njih smjestiti kao kod kuće. Ali stražar je samo prezirno rekao: “Otkrit ćete kako on utječe na vas.” Franc se umiješa i reče, “Pazi ovo, Viljem, priznaje da ne poznaje zakon, dok istovremeno insistira da je nevin.” “Potpuno si u pravu, ali ne možemo ga natjerati da razumije,” reče drugi. K. je prestao razgovarati s njima, zar ja da dozvolim pomislio je, da me brbljanje tih najnižih službenika, i sami prizmaju da su na najnižem položaju, još više zbuni i zapetlja. Govore o stvarima koje ionako ne razumiju. Samo zbog svoje gluposti mogu biti tako sigurni u sebe. Trebam samo nekoliko riječi razmijeniti s nekim istog društvenog statusa kao i ja i sve će biti neuporedivo jasnije, mnogo jasnije nego šta to može učiniti dugi razgovor s ovom dvojicom. Nekoliko je puta prođe gore-dolje po slobodnom prostoru u sobi. Preko puta ugleda staricu koja je do prozora dovukla i starca, mnogo starijeg od sebe i držala ga zagrljenog. K. je morao prekinuti ovaj igrokaz, “Vodite me nadređenom,” reče on. “Kada on bude htio, ne prije,” rekao je stražar, onaj zvani Viljem. “A sada moj savjet vam je,” dodade on, “da uđete u svoju sobu, budete mirni i pričekate da vidite šta će se riješiti o vama. Poslušajte naše savjete, ne umarajte se razmišljajući o stvarima bez svrhe, morat ćete se pribrati jer postoji mnogo toga što će se tražiti od vas. Niste se ponašali prema nama onako kako zaslužujemo iako smo bili jako predusretljivi, zaboravljate da smo, ipak, mi još uvijek slobodni ljudi a vi niste, i to nije mala prednost. Ali usprkos svemu spremni smo, ako imate novaca, otići da vam doneosimo doručak iz kafane preko puta.“

Ne odgovarajući na ovu ponudu K. zastade jedan trenutak. Ako bi otvorio vrata susjedne sobe ili čak i vrata od predsoblja, možda se ona dvojica ne bi ni usudila da ga spriječe, možda bi bilo najjednostavnije rješenje čitave ove stvari da ide do kraja. Ali možda bi ga ipak uhvatili, a kad bi ga jednom savladali, izgubio bi svaku premoć koju je prema njima u izvjesnom smislu ipak sačuvao. Stoga se umjesto takvog rješenja odlučio za sigurnost kakvu je morao donijeti sam prirodan tok stvari. Otišao je u svoju sobu a da ni on ni stražari nisu izustili više ni riječi.

Ispružio se na krevetu i uzeo s umivaonika jednu lijepu jabuku, koju je sinoć sebi spremio za doručak. Ona mu je sada bila jedini doručak i kad je prvi put snažno zagrizao, uvjeravao je sebe da je mnogo bolja nego doručak iz prljave noćne kafane koji bi dobio milošću stražara. Osjećao se dobro i bio pun pouzdanja, u banci je doduše, danas prije podne izostao od službe, ali to može lako da opravda s obzirom na srazmjerno visok položaj koji tamo zauzima. Da li da navede stvaran razlog izostanka? Naumi da to učini. Ako mu ne povjeruju, šta je u ovom slučaju razumljivo, mogao bi da se pozove na gospođu Grubah kao svjedoka ili na ono dvoje starih preko puta koji su se sada svakako uputili na drugi prozor nasuprot njegovu. K.-a je čudilo, bar iz pozicije stražara, što su ga otjerali u njegovu sobu i ostavili samog tu gdje je mogao da se ubije kako je htio. U isti mah se pitao, ovoga puta iz vlastite pozicije, a kakav bi razlog imao da to učini. Da li zato što ona dvojica sjede u pokrajnjoj sobi i što su mu preoteli doručak. Bilo bi toliko glupo da se ubije da, čak i kada bi htio, ne bi mogao napraviti takvu glupost. Da ograničenost stražara nije bila toliko očigledna, moglo bi se pretpostaviti da su i sami to shvatali te zato nisu smatrali opasnim da ga ostave samog. Mogli su sada, da su htjeli, vidjeti da se uputio zidnom ormariću u kome je držao dobru rakiju, kako je najprije iskapio jednu čašicu umjesto doručka, drugu je nalio da mu ulije hrabrost, a treću, i posljednju, iz predostrožnosti za nevjerovatnu mogućnost da se ipak desi ono što se zasigurno neće desiti. Tada ga poziv iz susjedne sobe toliko uplaši da zubima udari o čašu. "Nadzornik vas zove,” glasio je uzvik. Uplašio se samo od uzvika, tog krakog, odsječnog vojničkog uzvika koji uopšte nije očekivao od stražara Franca. Sama zapovijest došla mu je kao naručena. "Konačno!” doviknu im; zaključa zidni ormarić i požuri u susjednu sobu. Tamo su stajala ona dva stražara koji ga opet otjeraše u njegovu sobu kao da je to nešto najnormalnije. "Šta vam pada na pamet!" povikaše. "Zar u košulji hoćete pred nadzornika? Naredićе da vas išibaju a i nas zajedno s vama". "Do đavola, pustite me," viknu K., koga su već bili odgurali natrag do ormara za odijelo. "Kad me u postelji iznenadite, ne možete očekivati da ćete me zateći u svečanom odijelu". "Ništa ne pomaže," rekoše stražari koji su kad god je K.

vikao bili sasvim mirni, čak skoro žalosni i time ga zbunjivali ali mu, u neku ruku, i pomagali da se stiša. "Smiješne ceremonije!" progunđa on, ali ipak podiže kaput sa stolice držeći ga jedan trenutak objema rukama kao da ga izlaže ocjeni stražara. Oni zavrtiše glavama. "Kaput mora da bude crn," rekoše.

K. baci kaput na pod i reče, a da ni sam nije razumio smisao svojih riječi, "Ali još nije glavna rasprava". Stražari su se samo smješkali, ali ostadoše pri svom, "kaput mora biti crn". "Ako ću tako ovo ubrzati, onda dobro," reče K. i otvori ormar za odijelo. Dugo je tražio među mnogim odijelima i izabrao najljepše crno odijelo sa žaketom koje je, svojim krojem, svojevremeno bilo senzacija među poznanicima. Zatim izvadi i drugu košulju, pa poče brižljivo da se oblači. U sebi je pomislio da je uspio jer su stražari zaboravili da ga natjeraju da se okupa. Ispod oka ih je posmatrao neće li se ipak možda sjetiti toga, ali to im, naravno, nije palo na um. Međutim, Viljem ne zaboravi da Franca pošalje nadzorniku s porukom da se K. oblači.

Kada se potpuno obukao, morao je pored samog Viljema proći kroz prazno predsoblje da bi ušao u drugu sobu čija su dvokrilna vrata već bila širom otvorena. U toj sobi, kao šta je K. dobro znao, stanovala je od prije krakog vremena neka gospođica Birstner, daktilografkinja, koja je obično vrlo rano odlazila na posao, kasno se kući vraćala i s kojom se K. uglavnom samo pozdravljao. Sada je njen noćni stolić kraj postelje bio premješten na sredinu sobe kao za sudske rasprave, a za njim je sjedio nadzornik. Prekrstio je nogu preko noge, a ruku stavio na naslon stolice. U jednom uglu sobe stajala su tri mladića razgledajući fotografije gospođice Birstner koje su okačene o rogozinu visile na zidu. Na kvaki otvorenog prozora bila je okačena jedna bijela bluza. Na prozoru prekoputa opet se nagnulo ono dvoje starih, ali se društvo proširilo, jer je iza njih stajao i nadvisivao ih jedan čovjek s razdrljenom košuljom koji je gnječio i uvijao svoju riđu i šiljatu bradicu. “Jozef K.?” upita nadzornik, možda samo zato da bi K.-ov rasijani pogled svratio na sebe. K. klimnu glavom. "Vi ste sigurno veoma iznenađeni jutrošnjim događajima?" upita nadzornik premještajući objema rukama ono malo stvari koje su stajale na noćnom stoliću, svijeću i šibice, knjigu i jastučić za igle, kao da su to stvari koje su mu potrebne za raspravu. “Naravno,” reče K., i obuze ga prijetno osjećanje šta se napokonnajzad našao pred razumnim čovjekom s kojim može da razgovara o svojoj stvari. “Naravno da sam iznenađen, ali nisam jako iznenađen.” “Niste jako iznenađeni,” upita nadzornik i stavi svijeću na sredinu stola a one ostale sitnice stade redati oko nje. "Vi me ne razumijete," požuri K. da primijeti. "Htio sam da kažem," tu K. zastade i potraži pogledom stolicu. "Mogu li ipak da sjednem?" "Nije takav običaj," odgovori nadzornik. "Htio sam da kažem," reče sada K., ne zaustavljajući se više, "da sam potpuno iznenađen, ali kad je čovjek trideset godina na svijetu i kad je morao sam da se probija kroz život, kao šta je meni bilo suđeno, onda on postane imun na iznenađenja i ne padaju mu suviše teško. A naročito ne ovo današnje". "Zašto ne baš ovo današnje?" "Ne mislim da kažem da sve ovo smatram šalom, jer mi pripreme koje su učinjene izgledaju isuviše ozbiljne. U njima su vjerovatno učestvovali svi članovi pansiona a i vi svi, a to prelazi granice šale. Neću dakle, da kažem da je to šala". "Sasvim tačno," reče nadzornik i stade da razgleda koliko je šibica u kutiji. "Ali, s druge strane," produži K. obraćajući se sada svima i želeći da se i ona trojica kraj fotografija okrenu njemu, "s druge strane to ne može biti od velikog značaja. Zaključujem po tome šta sam optužen, a, eto, ne mogu da pronađem ni najmanju krivicu zbog koje bi optužbu mogli opravdati. Ali i to je sporedno, glavno pitanje je ko me je optužio. Koja vlast vodi postupak? Jeste li vi činovnici? Nijedan od vas nema uniformu, osim ako se vaše odijelo," ovdje se on okrenu Francu, "može smatrati uniformom, ali to je prije putničko odijelo. Na ta pitanja zahtijevam objašnjenje i uvjeren sam da ćemo se moći poslije toga objašnjenja najsrdačnije rastati". Nadzornik tresnu kutiju šibica na stolić. "Vi ste u velikoj zabludi," reče on. "Mi smo, ova gospoda ovdje i ja, u vašoj stvari sasvim sporedni, štaviše o njoj i ne znamo gotovo ništa. Pa i da smo obučeni u najpropisnije uniforme, vaša stvar zato ne bi nimalo gore stajala nego sada. Ja vam uopšte ne mogu reći da li ste optuženi ili, bolje rečeno, ja to ne znam. Vi ste uhapšeni, to je tačno, ali ja ništa više ne znam. Možda su stražari trabunjali nešto drugo, ali to je onda samo prazna priča. No ako i ne odgovorim na vaša pitanja, ja vam ipak mogu savjetovati da manje razmišljate o nama i o onome šta će se s vama desiti, i da radije više razmišljate o sebi. I ne dižite toliku galamu s vašom nevinošću, time samo kvarite ne baš loš utisak koji inače proizvodite. I uopšte, u govoru treba da budete suzdržaniji. Skoro sve ono što ste maloprije rekli moglo se zaključiti iz vašeg držanja i da ste upotrijebili samo malo riječi. Osim toga, nije ni naročito povoljno za vas".

K. zapanjeno pogleda nadzornika. Zar da uzima pouke od čovjeka koji je možda mlađi od njega? Zar da za svoju iskrenost bude ukoren? A o razlogu svog hapšenja i o naredbodavcu da ne sazna ništa? Malo se uzbudi i stade da se šeta gore-dolje, u čemu ga niko nije ometao, uvuče manžetne, opipa prsa, zagladi kosu i, prošavši mimo ona tri gospodina, reče: "Ali ovo je besmisleno," na šta se ona trojica okrenuše i pogledaše ga blagonaklono ali ozbiljno. NapokonNajzad se zaustavi pred nadzornikovim stolom. "Državni tužilac Hasterer je moj dobar prijetelj," reče, "mogu li da mu telefoniram?" "Naravno," reče nadzornik, "ali ne znam kakvog bi to smisla imalo osim ako hoćete da razgovarate s njim o nekoj drugoj privatnoj stvari". "Kakvog smisla?" viknu K. više zapanjen nego ljut. "A ko ste vi zapravo? Vi tražite smisao, a ovdje izvodite najbesmisleniju stvar na svijetu. Zar to nije da svisneš? Ova gospoda su najpre izvršila prepad na mene, a sada evo sjede ili stoje tu i puštaju me da se pred vama batrgam. Pitate kakvog smisla bi imalo telefonirati državnom tužiocu kad sam navodno uhapšen? Pa dobro, neću telefonirati". "Hoćete," reče nadzornik i pokaza rukom prema predsoblju gdje je bio telefon. "Ipak vas molim da telefonirate". "Ne, neću," reče K. i priđe prozoru. Na suprotnoj strani društvo je još stajalo kod prozora i kao da ih je K-ov prilazak prozoru donekle omeo u mirnom posmatranju. Dvoje starih htjedoše da se odmaknu, ali ih čovjek iza njih umiri. "Eno i tamo gledalaca," doviknu K. glasno nadzorniku i prstom pokaza na njih. "Sklonite se odatle," viknu zatim onima na prozoru. Sve troje smjesta ustuknuše nekoliko koraka, a dvoje starih povukoše se još više iza čoveka koji ih zakloni krupnim tijelom i, kako se po micanju njegovih usana moglo zaključiti, reče nešto što se zbog udaljenosti nije moglo razumjeti. Ali nisu se sasvim povukli, već su, izgleda, čekali zgodan trenutak da se neprimjetno ponovo primaknu prozoru. "Nametljivi, bezobzirni ljudi!" reče K. okrenuvši se ponovo licem sobi. Nadzornik mu je sada odobravao, kako se K.-u učini iz pogleda koji mu je postrance uputio. Ali bilo je isto tako moguće da ga nije ni slušao jer je jednu ruku čvrsto pritisnuo na sto i činilo se da upoređuje veličinu prstiju. Dva stražara sjedila su na nekom koferu pokrivenom ukrasnim pokrivačem i trljala koljena. Ona tri mladića su se podbočila i odsutno lutali pogledima unaokolo. Bila je tišina kao u nekoj napuštenoj kancelariji. "Dakle, gospodo," viknu K. i na trenutak mu se učini kao da ih sve nosi na leđima, sudeći po vašem izgledu, moja je stvar završena. Smatram da će biti najbolje ako više ne razmišljam o osnovanosti ili neosnovanosti vaših postupaka nego da u cilju miroljubivog rješenja, stvar okončamo rukovanjem. Ako ste i vi moga mišljenja, onda molim," i on priđe nadzornikovom stolu i pruži mu ruku. Nadzornik podiže oči, stade da gricka usne i pogleda u K.-ovu ispruženu ruku. K. se još uvijek nadao da će je nadzornik prihvatiti. Ali, on ustade, uze svoj krut, okrugao šešir koji je ležao na postelji gospođice Birstner i pažljivo ga, objema rukama natače na glavu kao da isprobava novi šešir. "Kako vama to sve izgleda jednostavno!" reče pri tom K.-u. "Da miroljubivo okončamo stvar, rekoste? Ne, ne, to zaista ne ide. Time još nipošto ne mislim reći da treba da očajavate. Ne. A i zašto biste? Vi ste samo uhapšeni, i to je sve. To sam imao da vam saopštim, učinio sam to i vidio kako ste vi to primili. Time smo za danas završili, te se možemo rastati. Naravno samo privremeno. Vi biste sad svakako htjeli ići u banku?" "U banku?" upita K.; "mislio sam da sam uhapšen". K. je upitao ovo s izvjesnim prkosom jer, iako njegova ispružena ruka nije bila prihvaćena, osjećao se ipak sve nezavisniji od svih tih ljudi pogotovo otkako je nadzornik ustao. On se igrao s njima. Mislio je čak da potrči za njima kad budu odlazili, i ponudi im da ga uhapse. I zato ponovi: "Kako mogu da idem u banku kad sam uhapšen?" "Ah, tako," reče nadzornik koji je već bio na vratima. "Vi ste me pogrešno razumjeli. Da, vi jeste uhapšeni, ali to ne treba da vas sprječava u vršenju vaše službe. Isto tako ne treba ni da mijenjate svoj uobičajeni način života". "Onda hapšenje nije takvo zlo," reče K. i primače se nadzorniku. "Nešto drugo nikada mi ni na pamet ne bi palo," reče on. "Pa onda, izgleda da i nije bilo nužno da mi saopštite da sam uhapšen," reče K. i priđe još bliže. I drugi priđoše. Svi su se sada okupili na uskom prostoru kraj vrata. "To je bila moja dužnost," reče nadzornik. "Glupa dužnost," reče K. nepopustljivo. "Možda," odgovori nadzornik, "ali nećemo gubiti vrijeme takvim razgovorima. Pretpostavio sam da želite otići u banku. A pošto vagate svaku riječ, dodajem: ja vas ne silim da odete u banku; pretpostavio sam samo da je to vaša želja. Da bih vam olakšao i da bi vaš dolazak u banku bio šta manje upadljiv, ja sam vam, evo, stavio na raspolaganje ova tri gospodina, vaše kolege". "Kako!" viknu K. i začuđeno pogleda onu trojicu. Ti beznačajni, bljedunjavi mladići kojih se sjećao samo s grupnih fotografija, bili su stvarno činovnici banke, ali ne kolege, to je isuviše pretjerano i pokazivalo je izvjesnu prazninu u znanju sveznalice nadzornika. Bili su to samo niži bankovni činovnici. Kako je K. to mogao previditi? Koliko su ga zaokupili nadzornik i

stražari da ne prepozna ovu trojicu! Ukrućenog Rabenštajnera, koji mlatara rukama; plavoga Kuliha s duboko usađenim očima, te Kaminera s nepodnošljivim osmijehom koji mu je izazivao hronični grč mišića. "Dobro jutro!" reče K. Zatim ispruži ruku gospodi koja se uljudno pokloniše. "Nisam vas prepoznao. A sada ćemo na posao, zar ne?" Gospoda s osmijehom žustro klimnuše glavama kao da su sve vrijeme samo to čekali. No kada je K. počeo da traži šešir koji je ostavio u svojoj sobi, potrčaše jedan za drugim sva trojica da ga donesu što je ukazivalo na izvjesnu smetenost. K. je mirno stajao gledajući za njima kroz dvoja otvorena vrata. Poslednji je, naravno, bio ravnodušni Rabenštajner, koji je elegantno kaskao za onom dvojicom. Kaminer predade šešir i K. je i sada, kao i ranije u banci, morao da ubijedi sebe da Kaminerov osmijeh nije hotimičan i da on uopšte ne umije da se namjerno nasmije. Tada, u predsoblju, gospođa Grubah, na kojoj se nisu vidjeli znaci osjećaja krivice, otvori vrata stana i K. se, kao već toliko puta, zagleda u vrpcu njene kecelje, koja se urezala u njen obiman struk. Na ulici K. se, držeći sat u ruci, odluči da uzme taksi kako ne bi dosadašnje kašnjenje od pola sata bez potrebe još povećao. Kaminer otrča do ugla da zaustavi taksi, a druga dvojica su očito pokušavala da malo razonode K.-a, kad odjednom Kulih pokaza na kapiju preko puta na kojoj se pojavi onaj krupni čovjek sa šiljatom bradicom. Izgledao je pomalo zbunjen šta se sad pokazuje u svoj svojoj veličini, te se primače zidu i nasloni se na njega. Dvoje starih su bili na stepenicama. K. se ljutio na Kuliha šta je skrenuo pažnju na ovog čovjeka koga je on još ranije primijetio, koga je, štaviše, i očekivao. "Ne gledajte tamo!" promrsi on i ne primjećujući koliko je čudan takav ton prema odraslim ljudima. Ali objašnjenje nije bilo potrebno, jer upravo je stigao taksi te sjedoše u kola i odvezoše se. Tada se K. sjeti da nije ni primijetio kada su otišli nadzornik i stražari, jer nadzornik je nekako zaklonio tri činovnika, a činovnici opet nadzornika. To nije baš bio dokaz velike prisebnosti i K. odluči da u tom pogledu vodi bolji nadzor nad samim sobom. Ipak se i nehotice okrenu i nagnu ispod krova automobila da bi, po mogućnosti opet vidio nadzornika i stražare. Ali se brzo povuče i udobno se nasloni u ugao kola, kao da nije ni pokušao da nekoga traži. I mada se to ne bi reklo, njemu su baš sada bile potrebne riječi utjehe, ali gospoda pored njega izgledala su umorno. Rabenštajner je gledao desno iz kola, Kulih lijevo, i samo je Kaminer sa svojim cerekanjem stajao na raspolaganju ali, osjećanje čovječnosti nije mu dozvoljavalo da s njim zbija šale.

Tog proljeća K. je obično provodio večeri tako što bi poslije posla, ako nije bilo suviše kasno, sjedio do devet sati u kancelariji, odlazio malo u šetnju, sam ili sa činovnicima, a zatim svraćao u pivnicu gdje bi za svojim stalnim stolom, uglavnom u društvu starije gospode, sjedio do jedanaest sati. Ali od ovog rasporeda bilo je i odstupanja kad bi ga, na primjer, direktor banke, koji je veoma cijenio njegov rad i njegovu pouzdanost, pozvao na vožnju automobilom ili, pak u svoju vilu na večeru. Osim toga, K. je jedanput u sedmici odlazio djevojci zvanoj Elza koja je noću, pa sve do kasnog jutra, posluživala u jednoj krčmi kao konobarica, a danju primala posjete u postelji. Ali te večeri, dan je brzo protekao u napornom radu i uz mnogo laskavih i prijeteljskih želja povodom rođendana. K. htjede odmah da ode kući. U kratkim pauzama za vrijeme rada, činilo mu se, a da ni sam nije tačno znao zašto, da je jutrošnjim događajima u cijelom pansionu gospođe Grubah nastao nered i da je baš on potreban da ponovo uspostavi red. A kad se jednom sve dovede u red, biće izbrisan i svaki trag o onim događajima i sve će opet poći ustaljenim tokom. Naročito nije trebalo da se plaši ona tri činovnika; oni su se ponovo utopili u masu bankinih činovnika i na njima se nije primjećivala nikakva promjena. K. ih je pojedinačno ili zajedno u nekoliko mahova pozivao u svoju kancelariju samo u namjeri da ih posmatra i uvijek ih je zadovoljno otpuštao.

Kad je u pola deset stigao pred kuću u kojoj je stanovao, susreo je na kapiji nekog mladog momka koji je stajao raskoračenih nogu i pušio lulu. "Ko ste vi?" smjesta upita K. i unese se momku u lice. U polumračnom trijemu nije se dobro vidjelo. "Ja sam nadstojnikov sin, milostivi gospodine," odgovori momak I, izvadivši lulu iz usta, skloni se u stranu. "Nadstojnikov sin?" reče K., nestrpljivo kuckajući štapom. "Želite li šta, milostivi gospodine? Da li da pozovem oca?" "Ne, ne" reče K., a u glasu mu je bilo nekog praštanja, kao da je momak učinio neko zlo, a on mu oprašta. "U redu," reče zatim i pođe dalje, ali prije nego šta krenu uza stepenice, okrenu se još jednom.

K. je mogao odmah otići pravo u svoju sobu, ali pošto je želio da razgovara s gospođom Grubah, zakuca na njena vrata. Ona je krpila čarapu za stolom na kome je ležala gomila starih čarapa. K. se rasijano izvini šta tako kasno dolazi, ali gospođa Grubah je bila veoma ljubazna i ne dozvoli mu da se izvinjava. Za njega ima uvijek vremena, rekla je, pa on dobro zna da je njen najbolji i najmiliji stanar. K. se obazre po sobi, ona je opet dobila potpuno stari izgled, posuđe od doručka koje je jutros stajalo na stoliću kraj prozora bilo je takođe sklonjeno. "Ženske ruke stvarno zlata vrijede," pomisli; on bi možda na licu mjesta razbio posuđe, ali sigurno ne bi uspio da ga iznese. Pogleda u gospođu Grubah s izvjesnom zahvalnošću. "A zašto radite do tako kasno?" upita on. Sad su oboje sjedili za stolom, a K. je, s vremena na vrijeme, zavlačio ruku u one čarape. "Imam mnogo posla," reče ona, "danju se bavim stanarima, a ako hoću svoje stvari da dovedem u red, preostaje mi samo večer". "Ja sam vam danas zadao naročitog posla, zar ne?" "Kako mislite?" upita ona malo žustrije dok je rad spustila u krilo. "Mislim na ljude koji su jutros ovdje bili". "A tako," reče ona i ponovo se umiri. "Nije mi zadalo naročitog posla". K. je šutke gledao kako je ponovo uzela da krpi čarapu. Izgleda da se čudi što o tome govorim, pomisli; smatra da nije u redu što ja o tome govorim. Utoliko je možda, važnije da joj ipak kažem. Samo s jednom starom ženom mogu o tome da razgovaram. “Pa ipak, sigurno vam je zadalo mnogo posla," reče zatim, "ali to se neće više desiti". "Ne, to se više ne može desiti," potvrdi ona i skoro se sjetno nasmiješi na K.-a. "Mislite li to ozbiljno?" upita K. "Da," reče ona tiše, "ali prije svega ne smijete tu stvar suviše primitipremasrcu. Šta se sve ne dešava na svijetu! Pošto tako prisno razgovarate sa mnom, gospodine K., priznaću vam da sam malo prisluškivala iza vrata i da su mi i ona dva stražara ponešto ispričala. Pa, riječ je o vašoj sreći, a ona mi je stvarno bitna više nego šta možda imam prava, jer ja sam samo gazdarica. I, eto, čula sam ponešto, ali ne mogu reći ništa posebno loše. Vi ste, doduše, uhapšeni, ali ne kao što se hapsi lopov. Kad čovjeka hapse kao lopova, onda je to zlo, ali ovo hapšenje… Ono mi se čini kao nešto učeno, oprostite mi ako sam rekla nešto glupo, ono mi se čini kao nešto učeno što, istina, ne razumijem, ali i ne moram razumjeti".

"To što ste rekli nije nimalo glupo, gospođo Grubah, eto i ja sam djelimično vašeg mišljenja, samo što ja o čitavoj stvari imam još oštriji sud nego vi i ne smatram to čak ni za nešto učeno već uopšte ne smatram ni za šta. Izvršili su na mene prepad, eto to je. Da sam ustao odmah kad sam se probudio i pošaopremavama, ne zbunivši se zbog toga šta Ana nije došla, i bez obzira na bilo koga ko bi mi se ispriječio, da sam ovoga puta doručkovao u kuhinji, da sam vas zamolio da mi donesete odijelo iz moje sobe, ukrako da sam razumno postupio, ništa se više ne bi desilo i sve ono šta se poslije desilo, bilo bi u korijenu sasjećeno. Ali, eto čovjek nije spreman. U banci sam, na primjer, spreman; tamo mi se tako nešto ne bi moglo desiti, tamo imam svog poslužitelja, gradski i lokalni telefon su preda mnom na stolu, stalno dolaze ljudi, stranke i činovnici, a prije svega tamo sam u neprestanom dodiru s poslom i zato sam pribran, te bi mi činilo pravo zadovoljstvo da se nađem licem u lice s takvom stvari. No prošlo je i, u stvari, ja nisam ni htio da o tome više govorim; htio sam samo da čujem vaš sud, sud jedne razumne žene i veoma sam srećan što se slažemo u mišljenju. A sada se moramo rukovati; stisak ruke treba da učvrsti slaganje". Da li će mi pružiti ruku? Nadzornik mi nije pružio ruku, pomisli on i pogleda ženu ispitivački, drugačije nego prije. Ona ustade zato šta je i on ustao. Bila je pomalo zbunjena jer nije razumjela potpuno ono što je K. rekao. Usljed zbunjenosti, ona reče nešto što uopće nije htjela i što nije bilo utemeljeno: "Ne primajte to previše srcu, gospodine K.," reče plačnim glasom i naravno, zaboravi rukovanje. "Nisam primio srcu," reče K. I odjednom, on umorno shvati koliko je bezvrijedno odobravanje ove žene. Na vratima je upita: "Je li gospođica Birstner kod kuće?" "Ne," reče gospođa Grubah i obavještenje poprati smiješkom punim zakašnjelog, razumnog saučešća. "Ona je u pozorištu. Je li vam trebala? Treba li šta da joj poručim?" "Ah, htio sam samo malo da porazgovaram s njom". "Nažalost, ne znam kad će doći, kad ode u pozorište, obično se kasno vraća". "Sasvim svejedno," reče K., i oborene glave okrenu se vratima da iziđe, "htio sam samo da joj se izvinim šta sam danas upotrijebio njenu sobu". "To nije potrebno, gospodine K., vi imate previše obzira. Gospođica ne zna za to; ona se još od ranog jutra nije vraćala kući. A i sve je već dovedeno u red, eto pogledajte i sami". I ona otvori vrata od sobe gospođice Birstner. "Hvala, vjerujem vam," reče K., ali ipak priđe otvorenim vratima. Mjesečina je tiho obasjavala mračnu sobu. Koliko se moglo vidjeti, zaista je sve bilo tu, na svom mjestu, čak ni ona bluza nije

visila više na prozorskoj kvaki. Jastuci na krevetu izgledali su neobično visoki, djelimično obasjani mjesečinom. "Gospođica često dolazi kasno kući," reče K. i pogleda u gospođu Grubah, kao da ona za to snosi odgovornost. "Šta ćete, takvi su mladi!" reče gospođa Grubah opravdavajući je. "Naravno, naravno," reče K., "ali to može da je odvede suviše daleko". "To da," reče gospođa Grubah, "potpuno ste u pravu, gospodine K.! Možda čak i u ovom slučaju. Ja, naravno, nipošto ne mislim da ogovaram gospođicu Birstner, ona je dobra, mila djevojka, ljubazna, uredna, tačna, vrijedna, i ja to sve veoma cijenim, ali istina je i to da bi trebalo da je ponositija i obazrivija. Ja sam je ovog mjeseca već dvaput srela u zabačenim ulicama, i to uvijek s drugim gospodinom. Vrlo mi je neugodno, ja to vjerujte mi, pričam samo vama gospodine K., ali biće neizbježno da o tome porazgovaram i sa samom gospođicom. Uostalom, to nije jedina stvar koja mi se čini sumnjivom". "Vi ste na potpuno krivom putu," reče K. ljutito, gotovo nesposoban da to prikrije, "uostalom, vi ste očigledno pogrešno razumjeli moju primjedbu o gospođici. Nisam tako mislio. Ja vas, štaviše, iskreno molim da joj ništa ne kažete. Vi ste u najvećoj zabludi, ja poznajem vrlo dobro gospođicu, ništa nije istina od ovoga šta ste rekli... Uostalom, možda idem isuviše daleko, recite joj šta hoćete, neću da vas u tome sprječavam. Laku noć". "Gospodine K.," reče gospođa Grubah sažaljivo i požuri za K.-om do njegovih vrata koja je on već otvorio. "Ja za sada još neću razgovarati s gospođicom. Prethodno ću, naravno, motriti na nju, ono šta znam, povjerila sam samo vama. Na kraju krajeva, svim stanarima je u interesu da održim pansion na dobrom glasu, a samo to i nastojim". "Dobar glas!" uzviknu K. kroz odškrinuta vrata. "Ako hoćete da održite pansion na dobrom glasu, treba prvo meni da otkažete". Na to zalupi vratima ne obazirući se više na njeno tiho kucanje. Međutim, kako nije bio raspoložen za spavanje, odluči da ostane budan i da pričeka kada će gospođica Birstner doći. Možda će mu se pružiti prilika da progovori s njom riječ-dvije, pa makar i ne bilo zgodno. Nalakćen na prozor i trljajući umorne oči pomislio je u jednom trenutku da kazni gospođu Grubah time šta bi nagovorio gospođicu Birstner da joj zajednički otkažu. Ali odmah zatim učini mu se to strahovito pretjerano i on čak osumnjiči sebe kako želi da promijeni stan zbog jutrošnjih događaja. To bi bilo sasvim glupo, a prije svega potpuno besmisleno i dostojno prezira. Kad mu je dosadilo da gleda kroz prozor na pustu ulicu, izvalio se na otoman pošto je najprije odškrinuo vrata od predsoblja da bi odmah, još ležeći mogao da vidi svakoga ko uđe u stan. Do oko jedanaest sati ležao je mirno i pušio cigarete. Ali izgubi strpljenje, te iziđe malo u predsoblje, kao da će time ubrzati dolazak gospođice Birstner. Nije naročito čeznuo za njom, čak nije mogao tačno ni da se sjeti kako ona izgleda, ali sada je želio da razgovara s njom i ljutio se šta je ona svojim kasnim dolaskom unijela nemir i nered pred kraj ovog dana. Ona je bila kriva i zato što on nije jeo i što je odustao od svoje namjere da posjeti Elzu. Doduše, i jedno i drugo mogao je da nadoknadi tako šta bi sada otišao u gostionicu gde je Elza radila. To će svakako učiniti kasnije, poslije razgovora s gospođicom Birstner.

Bilo je prošlo pola dvanaest kada su se na stepenicama začuli nečiji koraci. K., koji je obuzet mislima šetao gore-dolje po predsoblju tako glasno kao da je u svojoj sobi, šmugnu iza svojih vrata. Bila je to gospođica Birstner. Dok je otvarala vrata, drhteći od zime skupljala je svileni šal oko svojih uskih ramena. Idućeg trenutka ušla je u svoju sobu u koju K., naravno, ne bi smio sad u ponoć upasti. Dakle, sada treba da je oslovi, ali, na nesreću, propustio je da upali svjetlo u svojoj sobi te bi njegovo pojavljivanje iz mračne sobe izgledalo kao prepad i svakako bi je veoma uplašilo. Pošto se nije smjelo gubiti vrijeme, on je kroz odškrinuta vrata zbunjeno šapnu: "Gospođice Birstner". Zvučalo je kao molba a ne kao poziv. "Je li neko tu?" upita gospođica Birstner i začuđeno se osvrnu oko sebe. "Ja sam," reče K. i priđe bliže. "Ah, gospodin K.!" reče gospođica Birstner smješeći se. "Dobro veče," i pruži mu ruku. "Htio sam da vam kažem nekoliko riječi, hoćete li mi dozvoliti?" "Sada?" upita gospođica Birstner. "Mora li baš sada? Malo je neobično, zar ne?" "Čekam vas još od devet sati". "Pa da, bila sam u pozorištu, nisam znala da me čekate". "Povod za ovo šta hoću da vam kažem pojavio se danas". "Tako, pa nemam ništa protiv, osim šta sam mrtva umorna. Dobro, uđite na nekoliko minuta u moju sobu. Ovdje ne možemo razgovarati, jer ćemo sve probuditi, a to bi mi bilo još neugodnije, ne samo zbog nas samih nego zbog drugih ljudi. Pričekajte ovdje dok ne upalim svjetlo u svojoj sobi, a vi onda ugasite tu". K. učini tako, a zatim sačeka da ga gospođica Birstner još jednom tiho pozove iz sobe. "Sjedite," reče ona i pokaza na otoman, dok je ona stajala naslonivši se na krevet. I pored umora koji je spomenula, nije čak skinula ni svoj maleni šešir ukrašen cvjetovima.

"Dakle, šta ste htjeli? Zaista sam radoznala," i lako prekrsti nogu preko noge. "Vi ćete možda reći," poče K., "da stvar nije tako hitna da se o njoj sada razgovara, ali..". "Ne volim duge uvode," reče gospođica Birstner. "To mi olakšava zadatak," odvrati K. "U vašoj sobi je jutros, donekle mojom krivicom, napravljeno malo nereda. To su učinili strani ljudi protiv moje volje pa ipak, kako rekoh, mojom krivicom, zbog toga sam htio da vas zamolim za izvinjenje".

“U mojoj sobi?” upita gospođica Birstner i, umjesto da baci pogled po sobi, zagleda se upitno u K.-a. "Tako je" reče K. i sada se oboje prvi put pogledaše u oči. “Način na koji se sve desilo nije vrijedan spomena". " Ali ipak me zanima," reče gospođica Birstner. "Ne," reče K. "Pa dobro," reče gospođica Birstner, "neću da zalazim u tajne ako vi tvrdite da je stvar nezanimljiva, onda nemam šta da kažem. A što se tiče vaše želje da mi se izvinite ja vam rado izlazim u susret; tim više što ne vidim ni traga neredu". Podbočivši se o kukove, ona prošeta po sobi i zaustavi se kod rogozine s fotografijama. "Vidi, stvarno!" uzviknu ona. "Moje fotografije su ispreturane. E, to je zaista ružno. Neko je, dakle, bespravno bio u mojoj sobi". K. klimnu glavom, a u sebi je proklinjao činovnika Kaminera koji nije mogao da obuzda svoj glupi temperament. "Čudno je," reče gospođica Birstner što sam primorana da vam zabranim ono što biste morali sami sebi da zabranite, naime da u mom odsustvu ulazite u moju sobu". "Ali ja sam vam objasnio, gospođice," reče K., pa i sam priđe fotografijama. Nisam ja onaj koji se ogriješio o vaše fotografije, ali pošto mi ne vjerujete, onda moram da vam priznam da je istražna komisija dovela tri bankarska činovnika. Jedan od njih, koga ću prvom prilikom izbaciti iz banke, vjerovatno je uzimao i razgledao fotografije. Da, ovdje je bila neka istražna komisija," dodade K. pošto ga je gospođica upitno pogledala. "Radi vas?" upita gospođica. "Da," odgovori K. "Nije moguće!" uzviknu ona i nasmija se. "Da, da," reče K. "mislite li da sam nevin?" "Eh, nevin," reče gospođica, "ne želim da iznosim svoje mišljenje, a i ne poznajem vas. Kad se nekom natovari na vrat ni manje ni više nego istražna komisija, onda je sigurno u pitanju težak zločin. Ali kako ste, eto vi slobodni; zaključujem po vašoj mirnoći da niste pobjegli iz zatvora, onda svakako niste izvršili neki veliki zločin". "Da," reče K., "ali možda je istražna komisija uvidjela da sam nevin ili da nisam toliko kriv kao šta se pretpostavljalo". "Naravno, to može da bude," reče gospođica Birstner pažljivo. "Vidite," reče K. "pretpostavljam da nemate mnogo iskustva u sudskim stvarima". "Ne, nemam," reče gospođica Birstner, "i često zažalim zbog toga, jer bih voljela sve da znam. A baš sudske stvari me neobično zanimaju. Sud ima neku čudnu privlačnu snagu, zar ne? Ali ja ću u tom pravcu zasigurno proširiti svoje znanje, jer idućeg mjeseca stupam u službu kod jednog advokata kao kancelarijski službenik". "Vrlo dobro," reče K., "onda ćete moći malo da mi pomognete u mom procesu". "Može biti," reče gospođica Birstner, "zašto da ne? Ja rado koristim svoje znanje". "Ja to ozbiljno mislim," reče K., "ili bar upola ozbiljno, koliko vi. Stvar je isuviše sitna da bih tražio advokata, ali savjetnik bi mi vjerovatno dobro došao". "Dobro, ali ako treba da vam budem savjetnik, onda moram da znam o čemu se radi," reče gospođica Birstner. "U tome je baš problem," reče K., "jer i ja sam ne znam". "Pa onda ste tjerali šegu sa mnom," reče gospođica Birstner, potpuno razočarana, "bilo je sasvim nepotrebno da za to izaberete ovaj kasni noćni čas". I onda se udalji od fotografija gdje su dugo stajali zajedno. "Ali ne, gospođice," reče K., "Ja ne tjeram šegu. Zašto mi ne verujete! Ono što znam, već sam vam rekao. Pa i više nego šta znam, jer ono i nije bila istražna komisija, ja je tako nazivam, ne znam kakvo drugo ime da joj dam. Ništa nisu istraživali, samo sam uhapšen, ali uhapsila me neka komisija". Gospođica Birstner koja je sjedila na otomanu opet se nasmija. "Kako je to bilo?" upita ona. "Strašno," reče K. ne misleći više na to, potpuno opčinjen izgledom gospođice Birstner, koja je naslonila glavu na ruku dok joj je lakat počivao na jastuku otomana, a drugom je rukom polako gladila kuk. "To je isuviše uopšteno," reče gospođica Birstner. "Šta je isuviše uopšteno?" upita K. Onda se sjeti i upita: “Da vam pokažem kako je bilo?” Htjede da ustane ali ne i da ode. "Umorna sam," reče gospođica Birstner. "Vi ste tako kasno došli," reče K. "Konačno mi I prigovarate, i to sasvim opravdano, jer nisam vas smjela pustiti unutra. A kao šta se pokazalo, nije ni bilo potrebno". "Bilo je potrebno, to ćete tek sada vidjeti," reče K. "Smijem li da dovučem noćni stolić do vaše postelje ovamo?" "Šta vam pada na pamet?" reče gospođica Birstner, "naravno da ne smijete!" "Onda ne mogu da vam pokažem," reče K. uzbuđeno kao da mu je time nanesena neizmjerna šteta. "Pa ako vam je to potrebno radi prikazivanja, onda slobodno odmaknite stolić," reče gospođica Birstner i malo zatim dodade slabijim glasom: "Toliko sam umorna da vam

dozvoljavam više nego što bih trebala". K. postavi stolić nasred sobe i sjede za njega. "Treba tačno da predstavite sebi raspored pojedinih ličnosti, jer to je vrlo bitno. Ja sam nadzornik, na koferu sjede dvojica stražara, a kraj fotografija stoje tri mladića. Na prozorskoj kvaki visi bijela bluza, šta samo onako usput spominjem. A sada počinje. Ah, zaboravio sam sebe. Najvažnija osoba, dakle ja, stojim ispred stolića. Nadzornik se veoma udobno zavalio, prebacivši nogu preko noge, ruka mu visi ovako preko rukohvata. Prostačina pravi. A sada počinje. Nadzornik zove kao da me budi, on viče, pa ću nažalost morati i ja da vičem da bih vam stvar što bolje prikazao. On viče moje ime". Gospođica Birstner, koja je s osmjehom slušala, stavi kažiprst na usta dajući K.-u znak da ne viče, ali bilo je već kasno. K. se isuviše uživio u ulogu te je otegnuto vuknuo: "Jozef K.!" ne tako glasno kao šta je zaprijetio, ali ipak se uzvik iznenada prolomio I postepeno se širio sobom. Tada se začu kucanje na vratima susjedne sobe, nekoliko puta, snažno, odsječno i ravnomijerno. Gospođica Birstner problijedi i uhvati se za srce. K. se uplaši zbog toga, jer nije bio sposoban da misli ni na šta drugo osim na jutrošnje događaje i djevojku kojoj ih je prikazivao. Tek šta se pribrao, priskoči djevojci i uhvati je za ruku. "Ne bojte se," šapnu joj, "ja ću sve urediti. Ali ko to može da bude? Tu pored nas je soba u kojoj niko ne spava". "O da," šapnu gospođica Birstner K.-u na uho, "od juče tu stanuje nećak gospođe Grubah, kapetan. Nijedna druga soba nije bila slobodna. I ja sam to zaboravila. Uh, što ste tako vikali! Toliko sam uplašena". "Nemate za to razloga," reče K., i kad ona klonu na jastuk, poljubi je u čelo. "Idite, idite," reče ona i brzo se ispravi, “odlazite, odlazite, šta hoćete, on sve prisluškuje na vratima, on sve čuje. Kako me samo mučite!" "Neću otići," reče K. "dokle god se malo ne umirite. Dođite u drugi ugao sobe, tamo nas ne može čuti". Ona pusti da je odvede tamo. "Vi ste smetnuli s uma," reče on, "da se doduše radi o jednoj neprijetnosti za vas, ali nipošto o opasnosti. Vi znate da me gospođa Grubah prosto obožava i bezuslovno vjeruje u sve što kažem, a ona ima odlučujuću riječ, prije svega zato šta je kapetan njen nećak. Ona i inače zavisi od mene, jer sam joj pozajmio poveću sumu novca. Prihvatam svaki vaš prijedlog o objašnjenju našeg sastanka ako je imalo racionalan i obavezujem se da ću utjecati na gospođu Grubah da povjeruje, ne samo pred svijetom nego stvarno i iskreno. Mene pri tome ne treba uopšte da štedite. Ako želite da se razglasi kako sam vas ja napastvovao, onda ću ja gospođu Grubah tako i obavijestiti, a ona će vjerovati u to ne gubeći u mene povjerenje, eto koliko mi je odana". Gospođica Birstner pogleda u pod nijemo i pomalo potišteno. "A zašto ne bi gospođa Grubah povjerovala da sam vas ja napastvovao?" dodade K. Pred sobom je vidio njen razdjeljak niskih uvojaka i čvrsto stegnutu crvenkastu kosu. Pomislio je da će ga pogledati, ali ona reče ne pomakavši se: "Oprostite, ja sam se zbog iznenadnog kucanja tako uplašila, a ne toliko zbog posljedica koje bi moglo da ima kapetanovo prisustvo. Bila je takva tišina poslije vašeg uzvika, i tad se čulo kucanje te sam se zato tako uplašila, a i sjedila sam blizu vrata, pa je zakucalo skoro pored mene. Hvala vam na vašim prijedlozima, ali ja ih ne prihvatam. Ja sam spremna da za sve ono šta se u mojoj sobi dešava snosim odgovornost, i to pred svakim. Čudi me šta vi ne vidite koliku uvredu sadrže vaši prijedlozi, i pored svih dobrih namjera koje ja naravno, priznajem. Ali sada idite i ostavite me samu, to mi je sada još potrebnije. Molili ste me samo za nekoliko minuta, a ispalo je pola sata pa i više". K. je uhvati za ruku i onda za zglavak, "Ali vi se ne ljutite na mene?" reče on. Ona skloni njegovu ruku i reče: "Ah ne, ja se nikada i ni na koga ne ljutim". On je ponovo uhvati za zglavak, i ona mu to sad dopusti i tako ga dovede vratima. Bio je čvrsto riješen da ode. Ali pred vratima, kao da nije očekivao da tu naiđe na vrata, on zastade i gospođica Birstner iskoristi taj trenutak da se otrgne od njega. Zatim otvori vrata, šmugnu u predsoblje i odande tiho reče K.-u, "A sad dođite, molim vas. Vidite li?" i pokaza na kapetanova vrata ispod kojih je virio tračak svjetlosti, "on je upalio lampu i naslađuje se". "Evo dolazim," odgovori K., iziđe i, uhvativši je, poljubi je u usta a zatim stade da joj ljubi čitavo lice kao šta žedna životinja jezikom navali na izvorsku vodu. Naposljetku je poljubi u vrat i dugo zadrža usne. Na jedan šum iz kapetanove sobe podiže oči. "A sad idem," reče on. Htjede da oslovi gospođicu Birstner po krštenom imenu, ali nije ga znao. Ona umorno klimnu glavom i već upola okrenuta, pusti da joj poljubi ruku kao da ona o tome ništa ne zna, a onda pokunjeno ode u svoju sobu.

Malo kasnije K. je ležao u svojoj postelji. Zaspao je vrlo brzo. Prije nego što će zaspati razmišljao je još jedan trenutak o svom ponašanju i bio njime zadovoljan, ali se čudio što nije bio još zadovoljniji. Zbog kapetana je bio ozbiljno zabrinut za gospođicu Birstner.

Drugo poglavlje: Prvo saslušanje

K.-a su telefonom obavijestili da će se o njegovoj stvari iduće nedjelje održati krako saslušanje. Upozorili su ga da će se takva saslušanja održavati redovno, ako ne baš svake sedmice, ipak počešće. S jedne strane, u opštem je interesu da se proces brzo okonča, a s druge strane, potrebno je da saslušanja budu temeljita u svakom pogledu, i da ipak, zbog napora koje iziskuju, ne traju suviše dugo. Stoga je riješeno da saslušanja budu češća, ali da krako traju. Kao dan za saslušanja određena je nedjelja da K.-a ne bi ometali u vršenju službenih obaveza. Pretpostavljaju da je K. sa tim saglasan, a ako želi neki drugi termin, izići će mu u susret koliko je moguće. Saslušanja bi se, recimo, mogla održavati i noću, ali K. tada vjerovatno nije dovoljno svjež. Ako pak K. nema šta da prigovori, odlučiće se za nedjelju. Po sebi se razumije da on svakako mora doći, i nije valjda potrebno da mu na to posebno skreću pažnju. Naznačen mu je i broj kuće u koju treba da dođe. Bila je to kuća u jednoj zabačenoj ulici predgrađa u kojem K. još nikada nije bio. Kad je primio to obavještenje, K. ne odgovori ništa već objesi slušalicu I odluči da u nedjelju ode, što je svakako neophodno; proces je pokrenut i on se mora suprotstaviti jer prvo saslušanje treba da bude i posljednje. Još uvijek je zamišljeno stajao kraj aparata kad ču iza sebe glas zamjenika direktora koji je htio da telefonira, ali mu je K. bio na putu. "Loše vijesti?" upita zamjenik direktora bezazleno, ne u namjeri da šta sazna, već da bi se K. sklonio od aparata. "Ne, ne," reče K. i izmaknu se u stranu, ali se ne udalji. Zamjenik direktora uze slušalicu i čekajući telefonsku vezu reče mu preko slušalice, "Jedno pitanje, gospodine K., Hoćete li mi učiniti zadovoljstvo da u nedjelju ujutro pođete sa mnom na izlet mojom jedrilicom? Biće veće društvo, a među njima svakako i vaši poznanici. Između ostalih i državni tužilac Hasterer. Hoćete li doći? Dođite svakako!" K. se trudio da obrati pažnju na ono šta je zamjenik direktora rekao. To za njega nije bilo nevažno, jer ovaj poziv zamjenika direktora s kojim se nikada nije bogzna kako slagao značio je pokušaj izmirenja s njegove strane i pokazivao koliko je K. postao važan u banci i koliko je drugi po rangu činovnik u banci smatrao dragocjenim njegovo prijeteljstvo ili bar njegovo prisutstvo. Taj poziv značio je poniženje za zamjenika direktora iako je bio izgovoren preko slušalice u očekivanju telefonske veze. Ali, K. je ovome dodao i drugo poniženje, on reče: "Hvala lijepo! Ja u nedjelju, nažalost nemam vremena jer već imam jednu obavezu". "Šteta," reče zamjenik direktora i okrene se telefonu jer je baš dobio vezu. To nije bio kratak razgovor, ali K. u svojoj rasijanosti ostade svo vrijeme kraj telefonskog aparata. Tek kad je zamjenik direktora spustio slušalicu, K. se uplaši, i da bi donekle opravdao nepotrebno stajanje kraj telefona, reče: "Obavijestili su me maloprije telefonom da nekuda odem, ali zaboravili su da mi kažu u koliko sati". "Pa upitajte još jednom," reče zamjenik direktora. "Nije tako važno," reče K., iako je time njegovo i onako nedovoljno izvinjenje postalo još manje ubjedljivo. Pri odlasku zamjenik direktora govorio je još o nekim stvarima. K. je silio sebe da odgovara, a mislio je uglavnom na to da će biti najbolje ako u nedjelju ode tamo u devet sati, pošto u to vrijeme radnim danima svi sudovi počinju da rade.

U nedjelju je bilo tmurno vrijeme. K. je bio veoma umoran, pošto je zbog jedne proslave ostao sa svojim stalnim društvom u gostionici do kasno u noć i umalo nije prespavao. Nemajući vremena da razmišlja i da složi planove koje je skovao u toku sedmice, žurno se obuče i požuri bez doručka na naznačenu adresu. Iako je imao malo vremena da se obazire lijevo ili desno, čudnim sticajem okolnosti, srete ona tri činovnika koja su učestvovala u njegovoj stvari: Rabenštajnera, Kuliha i Kaminera. Prva dvojica provezla su se tramvajem preko ulice kojom je išao K., a Kaminer je sjedio na terasi jedne kafane i u trenutku kad je K. prolazio, radoznalo se nagnuo nad ogradu. Sva trojica gledala su po svoj prilici za njim, čudeći se što njihov pretpostavljeni trči. Neki prkos spriječio je K.-a da se posluži prevoznim sredstvom, osjećao je odvratnost prema svakoj, pa i najmanjoj tuđoj pomoći u ovoj stvari, a nije htio nikome da se obrati da ga ne bi samim morao makar i malo upoznati s problemom, i, na kraju, nipošto nije želio da se velikom tačnošću ponizi pred

istražnom komisijom. Sada je ipak trčao da bi stigao u devet sati, iako nije ni bio pozvan u neko određeno vrijeme.

Mislio je da će već izdaleka prepoznati kuću po nekom znaku, kakvom, nije znao, ili po naročitoj živosti pred ulazom. Ali Julijusova ulica u kojoj je kuća bila i na čijem je početku za trenutak zastao, imala je s obe strane skoro potpuno jednake kuće; visoke, sive najamne kućerine u kojima stanuju siromašni. Sada, u nedjelju ujutru, gotovo svi su prozori bili zauzeti, ljudi u košuljama su se nalaktili i pušili ili držali oprezno i nježno malu djecu na ivici prozora. Na drugim prozorima je bila visoko naslagana posteljina nad kojom bi se na tren pojavila čupava ženska glava. Dovikivali su se preko ulice i jedan takav uzvik baš nad K.-ovom glavom izazvao je buran smijeh. Pravilno raspoređene, u susjednoj ulici, nalazile su se male radnje sa životnim namirnicama, koje su bile ispod uličnog nivoa, a u njih se ulazilo preko nekoliko stepenica. Tu su ulazile i izlazile žene ili stajale na stepenicama i razgovarale. Jedan prodavać voća koji je svoju robu preporučivao ljudima gore na prozoru, isto tako nepažljiv kao i K., umalo što ga nije oborio kolicima. Uto je i jedan gramofon, koji je u boljim kvartovima grada odslužio svoje, divlje zakrištao.

K. zađe dublje u ulicu, polako kao da sad već ima vremena ili kao da istražni sudija zna da on prolazi ulicom i gleda ga sa nekog od prozora. Tek šta je prošlo devet sati. Naznačena kuća je bila prilično daleko, gotovo neobično izdužena, naročito je kapija bila visoka i široka. Ona je očigledno bila namijenjena teretnim vozilima raznih robnih magazina koji su sada bili zatvoreni i okruživali su veliko dvorište noseći natpise firmi od kojih je K. neke prepoznao iz bankovnih poslova. Baveći se i protiv svog običaja, podrobnije ovim vanjskim obilježjima, zaustavi se malo na ulazu u dvorište. Blizu njega sjedio je na sanduku jedan bos čovjek i čitao novine. Na ručnim kolicima ljuljala su se dva dječaka. Pred česmom je stajala mršava mlada djevojka u spavačici i dok je voda curila u njenu kantu, ona je gledala u K.-a. U jednom uglu dvorišta zategli su između dva prozora konopac na kome je već visilo odjeća za sušenje. Dolje je stajao jedan čovjek i s nekoliko uzvika upravljao.

K. se uputipremastepeništu da bi došao do prostorije za saslušanje, ali se zaustavi jer je osim ovog stepeništa vidio u dvorištu još tri ulaza i jedan mali prolaz na kraju dvorišta koji kao da je vodio u drugo dvorište. Ljutio se što mu nisu tačno naznačili položaj te prostorije, bila je to zaista čudna nemarnost ili ravnodušnost kojom su postupali prema njemu, i on je imao namjeru da im to jasno i glasno kaže. NapokonNajzad se ipak pope stepenicama igrajući se u mislima riječima stržara Viljema da krivica privlači sud, iz čega je u stvari proizlazilo da se sudnica mora nalaziti na onom stepeništu koje je K. slučajno izabrao. Pri penjanju smetao je gomili djece koja su se po stepenicama igrala i gledala ga ljutito kada bi on prolazio kroz njihove redove. "Idućom prilikom kad opet dođem," pomisli on, "moram ponijeti ili slatkiše da ih pridobijem ili štap da ih izmlatim". Pred prvim spratom morao je čak da pričeka trenutak dok se kliker ne otkotrlja, a dva dječaka prepredena lica kao kod odraslih nevaljalaca, držala su ga za to vrijeme za hlaće. Da je htio da ih se otarasi, morao bi im pričiniti bol, a on se plašio njihove dreke.

Na prvom spratu počelo je pravo traganje. No pošto nije htio da pita za istražnu komisiju, izmislio je nekog stolara Lanca, ovo ime palo mu je na um zato šta se kapetan, nećak gospođe Grubah, tako zvao, te je riješio da se u stanovima raspita ne stanuje li tu neki stolar Lanc, kako bi imao priliku da zaviri u sobe. Ali pokazalo se da to svakako može jer sva su vrata bila otvorena i djeca su neprestalno trčkarala. Bile su to male sobe s jednim prozorom koje su služile kao kuhinje. Neke žene držale su u jednoj ruci dojenčad, a slobodnom rukom pravile su jelo na šporetu. Najviše su trčkarale nedorasle djevojčice odjevene samo u keceljice. U svim sobama postelje su bile zauzete i u njima su ležali bolesnici, oni koji su spavali, ili ljudi koji su obučeni lješkarili. K. je kucao na vrata stanova koji su bili zatvoreni i raspitivao se ne stanuje li tu stolar Lanc. Otvarale su žene i, saslušavši pitanje, okretale bi se nekome ko se dizao iz postelje, "Gospodin pita stanuje li ovdje stolar Lanc". "Stolar Lanc?" upitao bi onaj iz postelje. "Da," odgovarao je K., mada se istražna komisija bez sumnje nije ovdje nalazila, tako da nije više imao šta tražiti. Mnogi od njih mislili su da je K.-u veoma važno da nađe stolara Lanca, dugo su razmišljali i imenovali nekog stolara koji se nije zvao Lanc, ili su ipak spominjali neko ime koje je imalo neku daleku sličnost s Lancom, priupitali bi kod susjeda ili bi odveli K.-a daleko do nekih

vrata gdje je po njihovom mišljenju takav čovjek stanovao kao podstanar ili gdje se nalazio neko ko bi mogao da da bolje obavještenje nego oni. NapokonNajzad je bilo gotovo izlišno da K. sam pita, već su ga na ovaj način vodili kroz spratove. Zažalio je što je napravio takav plan koji mu je u početku izgledao tako praktičan. Pred petim spratom riješio je da digne ruke od daljeg traganja i oprostivši se od jednog ljubaznog mladog radnika koji je htio da ga povede dalje, krenu niz stepenice. Ali onda poče da ga ljuti izlišnost cijelog ovog poduhvata, vrati se i zakuca na prva vrata petog sprata. Prvo šta je u maloj sobi vidio bio je veliki zidni sat koji je pokazivao deset sati. "Stanuje li ovde stolar Lanc?" upita on. "Izvolite," reče jedna mlada žena crnih svijetlih očiju koja je prala dječiju odjeću u koritu i mokrom rukom pokaza na otvorena vrata susjedne sobe.

K.-u se učini da se našao na nekom sastanku. Gomila ljudi, niko se nije obazirao na njega, ispunjavala je poveću sobu s dva prozora koju je tik uz tavanicu okruživala galerija koja je također bila dupke puna i tu su ljudi stajali pognuti dodirujući glavama i leđima tavanicu. K., kome je bilo zagušljivo, iziđe opet napolje i reče ženi koja ga je vjerovatno pogrešno razumila, "Ja sam pitao za stolara Lanca". "Da," reče žena, "izvolite samo unutra". K. možda ne bi pošao za njom da mu žena nije prišla, uhvatila za kvaku i rekla, "Poslije vas moram da zatvorim, ne smije niko više da uđe". "Vrlo pametno," primijeti K., "prepuno je". Ipak uđe. Dva čovjeka su razgovarala kraj samih vrata; jedan je objema daleko ispruženim rukama činio pokrete, kao da broji novac, dok mu se drugi oštro zagledao u oči. Jedna ruka poseže za K.-om. Bio je to neki oniži mladić rumenih obraza. "Hodite, hodite," reče on. K. se pusti da ga povede. Pokazalo se da je u vrevi ljudi jedan uzak prolaz ipak bio slobodan koji je valjda razdvajao dvije stranke; u prilog tome govorilo je i to što K. u prvim redovima, desno i liievo, skoro nije vidio nijedno njemu okrenuto lice već samo leđa ljudi koji su riječi i pokrete upućivali isključivo ljudima svoje stranke. Ljudi su mahom bili odjeveni u crna odijela i imali na sebi stare, duge praznične, kaputе koji su raskošno padali. Jedino je to odijelo zbunjivalo K.-a, inače bi čitavu stvar smatrao političkim sasatankom mjesne zajednice. Na drugom kraju dvorane, kuda je K. odveden, stajao je na veoma niskom, također prepunom podijumu jedan mali poprečno postavljen sto, a iza njega, uz samu ivicu podijuma, sjedio je mali zadihani debeljko. On je, smijući se iz sveg glasa, upravo razgovarao s nekim ko je stajao iza njega, ovaj se bio nalaktio na naslon stolice i prekrstio noge. Pokatkad je debeljko mlatarao rukom po vazduhu kao da nekoga karikira. Mladić koji je vodio K.-a imao je muke da ga prijevi. Stojeći na prstima dvaput je već pokušao nešto da saopšti, ali onaj čovjek gore nije obraćao pažnju na njega. Tek kada je jedan od ljudi s podijuma upozorio na mladića, čovjek se okrene njemu i, sagnuvši se, sasluša njegov tihi izvještaj. Zatim izvadi svoj sat i brzo pogleda u K.-a. "Trebalo je da dođete prije jednog sata i pet minuta," reče on. K. htjede nešto da odgovori, ali nije imao vremena, jer tek što je čovjek izgovorio ove riječi, začu se u desnoj polovini dvorane opšte gunđanje. "Trebalo je da dođete prije jednog sata i pet minuta," ponovi sada čovjek povišenim glasom i baci letimičan pogled dolje u dvoranu. Gunđanje se odmah pojača i tek se postepeno utiša, pošto čovjek ne reče više ništa. U dvorani je sada vladala mnogo veća tišina nego pri K.-ovom ulasku. Samo ljudi na galeriji nisu prestajali da stavljaju primjedbe. Koliko se gore u polumraku, pari i prašini nešto moglo razabrati, oni kao da su bili lošije odjeveni od onih dolje. Neki su donijeli i jastuke koje su stavili između glave i sobne tavanice da se ne bi nažuljali.

K. odluči da više posmatra nego govori i stoga ne htjede da opravda svoje zakašnjenje, već samo reče: "Bilo da sam i zakasnio, sada sam ovdje". Na to se ču pljeskanje, opet iz desne polovine dvorane. "Ovi ljudi se lako mogu pridobiti," pomisli K. Bunila ga je samo tišina u lijevoj polovini dvorane koja je bila baš iza njega i iz koje se čulo pojedinačno pljeskanje. On razmisli šta bi mogao reći da bi pridobio sve odjednom ili, ako to ne bi bilo moguće, bar povremeno da pridobije i ostale.

"Da," reče čovjek, "ali ja nisam više dužan da vas saslušavam," i opet gunđanje, ali ovog puta nerazumljivo, pošto čovjek odmahnuvši ljudima rukom produži, "Ja ću to ipak učiniti još danas. Ali takvo zakašnjenje ne smije se više desiti. A sad istupite naprijed". Neko skoči s podijuma tako da je sada bilo oslobođeno mjesto za K.-a i on se pope gore. Stajao je tijesno pribijen uz sto, a gužva iza njega bila je tolika da joj se on morao oduprijeti ako nije želio da gurne s podijuma sto istražnog sudije a možda i njega samog. Ali, isljedni sudija nije se brinuo za to, već je sasvim udobno sjedio na stolici i pošto završi razgovor sa čovjekom iza sebe, maši

se jedne male bilježnice, jedinog predmeta na svom stolu. Ličila je na školsku bilježnicu, bila je stara i sasvim izobličena od silnog listanja. "Dakle," reče isljedni sudija, prelistavajući bilježnicu, i obrati se K.-u tonom koji ne trpi pogovora, "vi ste soboslikar?" "Ne," reče K., "već prvi prokurista jedne velike banke". Ovaj odgovor bio je dole u redovima desne stranke propraćen tako srdačnim smijehom da se i K. morao nasmijati. Oslonivši se rukama na koljena, ljudi su se tresli kao da ih je uhvatio težak napad kašlja. Smijali su se čak i neki na galeriji. Sasvim razljućen, isljedni sudija, koji je vjerovatno bio nemoćan u odnosu prema ljudima dolje, pokuša da se iskali na galeriji. On skoči sa stolice, priprijeti galeriji i njegove inače neupadljive obrve skupiše se nad očima, nakostriješene, crne i velike.

Međutim, u lijevoj polovini dvorane vladala je još uvijek tišina. Ljudi su stajali tamo postrojeni, lica okrenutih podijumu, slušajući razgovor koji se vodio gore isto tako mirno kao i galamu druge strane. Pojedinci iz njihovih redova su tu i tamo istupali sa drugom strankom. Ljudi iz lijeve stranke, koji su inače bili malobrojniji, mada u suštini isto tako beznačajni kao i ljudi iz desne stranke, ipak su usljed svoje mirnoće izgledali nekako značajniji. Kada je K. počeo da govori, bio je ubijeđen da govori u njihovom duhu. "Vaše pitanje, gospodine istražni sudijo, da li sam ja soboslikar, uostalom vi me to uopšte niste ni pitali nego ste to prosto konstatovali, karakteristično je za čitav način ovog postupka koji se protiv mene vodi. Vi možete prigovoriti da to uopšte i nije neki postupak, i bićete potpuno u pravu, jer ovo je postupak samo ukoliko ga ja priznajem kao takavog. Ali trenutno ga priznajem, u neku ruku iz sažaljenja, jer čovjeku ne preostaje ništa drugo nego da sa sažaljenjem gleda na stvar ako uopšte misli da je uzme u obzir. Ja ne kažem da je ovo sraman postupak, ali ja bih želio da vam ovaj izraz pruži priliku da o ovoj stvari stvorite pravilan sud".

K. zastade i baci pogled na dvoranu. Ono šta je rekao bilo je oštro, oštrije nego šta je mislio, ali istinito. To bi trebalo zaslužiti odobravanje, ali sve je bilo tiho, ljudi su s očiglednim nestrpljenjem čekali ono šta će dalje reči. Možda se u tišini pripremala bura koja će svemu učiniti kraj. Pometnju je unijela mlada pralja koja je, završivši po svoj prilici posao, otvorila vrata u dnu dvorane i, iako je veoma oprezno ušla, svratila na sebe pažnju nekolicine. Samo je istražni sudija pričinio K.-u neposredno zadovoljstvo, jer se, izgleda, odmah osjetio pogođen njegovim riječima. Dosada je slušao stojeći, jer ga je K.-ov govor iznenadio baš u trenutku kada se digao da zaprijeti galeriji. Sada, u pauzi, on polako sjede kao da ovo niko ne treba da primijeti. Vjerovatno u namjeri da se smiri, on ponovo uze bilježnicu preda se.

"To ništa ne pomaže," produži K., "i vaša bilježnica, gospodine istražni sudijo, potvrđuje ono što kažem". Zadovoljan što na nepoznatom skupu čuje samo svoje riječi, K. se, štaviše, usudi da istrgne istražnom sudiji bilježnicu i da je, kao zaziruć od nje, podigne vrhovima prstiju za jedan od srednjih listova, tako da se s obje strane objesiše gusto ispisani, umrljani i požutjeli listovi. "I to su akta istražnog sudije," reče on i spusti bilježnicu na sto. "Produžite mirno da čitate, gospodine istražni sudijo, te knjige o mojoj krivici zaista se ne plašim, iako je ona za mene nepristupačna, jer mogu da je uhvatim samo s dva prsta i ne bih je uzeo u ruke". Istražni sudija mora da je bio duboko postiđen, ili se to u najmanju ruku moralo tako shvatiti kada je posegao za bilježnicom pošto je pala na sto, nastojao je da se malo sredi i uzeo je ponovo preda se da je čita.

Lica ljudi u prvim redovima bila su s velikom radoznalošću okrenuta K.-u da i on za trenutak pogleda u njih. Bili su to mahom stariji ljudi, a među njima i neki bijele brade. Jesu li oni možda odlučujuća lica pod čijim je utjecajem čitav zbor koji se ni poslije poniženja istražnog sudije nije pokrenuo iz nepomičnosti u koju je zapao poslije K.-ovog govora?

"Ono šta se meni desilo," produži K., nešto tiše nego ranije, pretražujući neprestano pogledom lica u prvim redovima, što je njegovim riječima davalo donekle nemiran prizvuk, "ono što se meni dogodilo to je samo pojedinačan slučaj, a on i kao takav nije toliko važan pošto ga ja ne primam suvišepremasrcu. No on je ogledalo postupaka koji se protiv mnogih primjenjuje. Za njih se ja ovdje zalažem, a ne za sebe".

I nehotice je povisio glas. Negdje zapljeska neko podignutim rukama i viknu: "Bravo! Što da ne? Bravo! Još jednom, bravo!" Neki u prvim redovima dohvatiše se za brade, niko se ne osvrnu na uzvik. Ni K. mu nije

pridavao nikakav značaj, ali je ipak bio ohrabren. Nije više smatrao za potrebno da mu svi pljeskaju, bilo je dovoljno ako javnost počne da razmišlja o stvari i ako K. bar nekoga uvjeri i pridobije.

"Ja ne želim da postignem govornički uspjeh," reče K. imajući ovo na umu, "a ja ga po svoj prilici ne bih mogao ni postići. Gospodin istražni sudija govori vjerovatno mnogo bolje, to spada u njegov poziv. Ono šta ja želim to je da se povede javna rasprava o jednom javnom zlu. Čujte me: prije nekih deset dana uhapšen sam. Sama činjenica da sam uhapšen smiješna mi je, ali to sada nije važno. Izvršili su na mene prepad ujutru u postelji, možda su imali nalog, a to po onome šta je istražni sudija rekao nije isključeno, da uhapse nekog soboslikara koji je isto tako nevin kao i ja, ali izabrali su mene. Susjednu sobu su zaposjela dva neotesana stražara. I da sam ja neki razbojnik, bolje mjere predostrožnosti nisu mogli preduzeti. Ti stražari bili su, osim toga, pokvarene vucibatine, nabrbljali su mi svašta, htjeli su da od mene izvuku mito. Obmanom su htjeli da mi izmame odijelo, htjeli su novac, tobože da bi mi donijeli doručak pošto su bestidno pred mojim očima pojeli moj. No ni to im nije bilo dovoljno. Odveli su me u treću sobu, pred nadzornika. Bila je to soba jedne žene koju veoma cijenim i ja sam morao da gledam kako se ta soba zbog mene, mada ne mojom krivicom, u neku ruku oskrvnjuje prisustvom stražara i tog nadzornika. Nije mi bilo lako da sačuvam mir. No ipak mi je to pošlo za rukom, i ja sam sasvim mirno upitao nadzornika, a kad bi on bio tu, mogao bi da potvrdi moje riječi, zašto sam uhapšen. I šta je na to odgovorio taj nadzornik koga još i sada vidim pred sobom kako sjedi na stolici spomenute dame kao oličenje najtupoglavije nadmenosti? Gospodo moja, on u stvari nije odgovorio ništa, a možda zaista ništa nije ni znao. Uhapsio me je, i bio je zadovoljan. Uradio je još nešto. U sobu one dame doveo je tri niža službenika moje banke koja su dirala i preturala fotografije, vlasništvo te dame. Prisustvo ovih službenika imalo je, naravno, još jedan cilj. Oni su, isto tako kao i moja stanodavka i njena služavka, imali zadatak da razglase vijest o mom hapšenju, da naštete mom ugledu u javnosti, a u prvom redu da uzdrmaju moj položaj u banci. Od svega toga, ama baš ni za dlaku, nije ništa uspjelo. Čak i moja stanodavka, sasvim jednostavna osoba, izgovoriću njeno ime ovdje s poštovanjem, ona se zove gospođa Grubah, čak i gospođa Grubah bila je dovoljno razumna da shvati da takvo hapšenje ne znači ništa više nego običan napad kakav su u stanju da izvrše samo raspušteni ulični mangupi. Ponavljam, čitava stvar pričinila mi je samo neprijetnosti i trenutno me ozlojedila, ali zar nije mogla da ima i gorih posljedica?"

Kada se K. ovdje zaustavi i pogleda u zanijemjelog istražnog sudiju, učini mu se da primjećuje kako ovaj očima daje neki znak nekome iz gomile. K. se osmijehnu i reče: "Gospodin istražni sudija upravo daje nekome od vas tajni znak. Među vama ima, dakle, ljudi kojima se odozgo, sa ovog mjesta, diriguje. Ne znam da li taj znak treba sada da izazove zviždanje ili pljeskanje, ali time šta stvar unaprijed objavljujem ja se potpuno svjesno odričem da saznam šta znači taj znak. Meni je to sasvim svejedno, i ja sada javno ovlašćujem gospodina istražnog sudiju da zapovijeda svojim plaćenicima tamo dolje ne tajnim znacima već jasno i glasno, tako što će im, na primjer, jedanput narediti: "Sad zviždite!" a drugi put: "Sad pleščite!"

Od zabune ili nestrpljenja sudija se promeškolji na svojoj stolici. Onaj čovjek iza njega, sa kojim je već ranije razgovarao, nagnu se opet njemu, bilo da ga ohrabri, bilo da mu da neki naročiti savjet. Dolje, u dvorani, ljudi su razgovarali tiho ali živahno. Dvije stranke koje su, izgleda, ranije imale tako suprostavljena mišljenja i izgledale zavađeno, sada su se izmiješale i neki pojedinci prstom su upirali na K.-a, a drugi na istražnog sudiju. Magličasta isparenja u dvorani i nesnosna zagušljivost sprječavala je da se jasno raspoznaju likovi udaljenih ljudi. Pogotovo je takva atmosfera naročito smetala posjetiocima s galerije koji su bili primorani, pogledajući doduše ispod oka, uplašeno u istražnog sudiju, da tiho postavljaju pitanja učesnicima zbora kako bi dobili bliža obavještenja. Odgovori su davani isto tako tiho, s dlanom ispred usta.

"Odmah ću završiti," reče K. i udari šakom o sto pošto nije bilo zvona. Uplašeni ovim, istražni sudija i njegov savjetodavac odmah razmaknuše glave. "Mene se čitava ova stvar ne tiče, i ja je zato prosuđujem mirno, a za vas, ukoliko uopće držite do ovog nazovi suđenja, može biti od velike koristi ako me saslušate. Molim vas da vaša savjetovanja o onom šta vam ja budem izlagao odložite za kasnije, jer ja nemam vremena i morat ću uskoro otići".

U dvorani je smjesta zavladala tišina, toliko je već K. zagospodario skupom. Nisu više galamili kao u početku, nisu čak ni pljeskali, ali, izgledali su već pridobijeni ili na dobrom putu da to budu.

"Nema sumnje," reče K. tiho, jer ga je radovalo napregnuto slušanje ljudi, a u toj tišini nastao je žamor koji je bio uzbudljiviji od najoduševljenijeg pljeskanja, "nema sumnje da se iza svih izjava ovoga suda, a u mom slučaju dakle iza hapšenja i današnje istrage, krije velika organizacija; organizacija u kojoj rade ne samo podmitljivi stražari, tupoglavi nadzornici i istražne sudije koji su, u najboljem slučaju, skromne pameti, već u kojoj se, svakako, nalaze i sudije visokog i najvišeg ranga sa bezbrojnom, neophodnom svitom služitelja, pisara, stražara i drugog pomoćnog osoblja, a možda čak i dželata, ja ne prezam od te riječi. A koji je smisao te velike organizacije, gospodo moja? Smisao se sastoji u tome da se nevina lica hapse i da se protiv njih vodi besmislen postupak koji većinom, kao u mom slučaju, ne dovodi do rezultata. Kako se kod takve besmislenosti čitave stvari može izbjeći najgora korupcija činovništva? To je nemoguće, to ni najviši sudija ne bi mogao da postigne čak ni za sebe samog. I zato stražari pokušavaju da sa uhapšenog ukradu odijelo, zato nadzornici provaljuju u tuđe stanove, zato nevine ljude treba poniziti pred ljudima, umjesto da budu saslušani. Stražari su govorili sve o nekim depoima u koje se stavlja imovina uhapšenika. Volio bih da vidim jednom te depoe u kojima trune s mukom stečena imovina uhapšenih, ukoliko je ne ukradu lopovski činovnici depoa".

K.-a prekide vrisak sa dna dvorane. On rukom zasjeni oči da bi vidio šta se tamo događa, pošto je usljed mutne dnevne svjetlosti para bila bjeličasta i zasjenjivala je oči. Bila je to pralja koja mu je bila kao kost u grlu čim je ušla. Da li je ona bila kriva ili ne, nije se moglo utvrditi. K. vidje samo kako ju je neki čovjek odvukao u jedan ugao kraj vrata i tamo je priveopremasebi. Ali nije ona vrisnula već čovjek. On je široko razjapljenih usta gledao u tavanicu. Oko ovo dvoje stvorio se mali krug, a posjetioci s galerije u blizini kao da su bili oduševljeni time šta je ozbiljnost koju je K. unio u zbor na ovaj način bila prekinuta. Pod prvim utiskom K. htjede odmah da pritrči onamo, a smatrao je i da će svi pohrliti da tamo naprave red i da se, ako ništa drugo, izbaci par iz dvorane, ali prvi redovi stajali su čvrsto pred njim, niko se nije pomakao, niti propustio K.-a. Naprotiv, zatvarali su mu put. Stari ljudi ispružili su ruke a neka ruka, nije imao vremena da se osvrne, uhvati ga otpozadi za okovratnik. K. u stvari nije više mislio na par, činilo mu se kao da se njegova sloboda ograničava, kao da ozbiljno misle da ga uhapse, te navrat-nanos skoči sa podijuma. Sada se našao oči u oči sa gužvom. Zar nije tačno procijenio te ljude? Da li se isuviše pouzdao u dejstvo svojih riječi? Jesu li se prenemagali dok je on govorio pa im je sada, kada je izvukao zaključke, dosta tog prenemaganja? Kakva su to lica oko njega! Male, crne očice zvjerale su tamo-ovamo, obrazi im se otromboljili kao u pijanica, duge brade bile su krute i kad bi se čovjek uhvatio za njih, činilo se da su to kandže a ne da je uhvatio za bradu. Ispod brada, i to je bilo stvarno otkriće koje je K. upravo otkrio, svjetlucale su im na okovratnicima kaputa značke raznih veličina i boja. Dokle god je pogled dopirao svi su imali te značke. Svi su spadali u isti tabor, te tobožnje stranke zdesna i slijeva, i kad se K. naglo okrenuo, vidio je istu značku na okovratniku istražnog sudije, koji je s rukama u krilu mirno gledao dolje. "Tako," viknu K. i podiže ruke uvis, da da oduška ovom saznanju, to je zahtijevalo prostora, "ta svi ste vi činovnici kao što vidim; vi ste ta korumpirana banda protiv koje sam govorio. Nagurali ste se ovdje kao prisluškivači i njuškala, stvorili ste prividno dvije stranke, a jedna je pljeskala da bi me isprovocirala; htjeli ste da se obučavate kako zavaditi nedužne! Pa lijepo, nadam se da niste uzalud bili ovdje. Vi ste se ili uveseljavali što vam se vjeruje da pojedini od vas brane pravdu, ili ste pak… pusti me ili ću te udariti," viknu K. na jednog drhtavog starca koji mu se sasvim primakao, "ili ste pak stvarno nešto naučili. I ovim vam želim sreću u vašem prljavom zanatu". Brzo uze svoj šešir koji je ležao na ivici stola i u opštoj tišini potpune zapanjenosti stade da se probijapremaizlazu. Ali istražni sudija kao da je bio još brži od K., jer ga je čekao kraj vrata. "Stanite malo," reče on. K. se zaustavi, ali ne pogleda u istražnog sudiju već u vrata čiju je kvaku vać uhvatio. "Htio sam samo da vam skrenem pažnju," reče istražni sudija, "da ste se danas, ali toga, izgleda, još niste svjesni, lišili povlastice da budete saslušani, a salušanje samo može da bude od koristi uhapšenome". K. se nasmija prema vratima. "Vi, nitkovi jedni," viknu, "poklanjam vam sva saslušanja," otvori vrata i sjuri niz stepenice. Iza njega podiže se galama ponovo oživjelog skupa koji vjerovatno kao na studentskom vijeću, poče da pretresa ono što se upravo dogodilo.

Treće poglavlje: U praznoj dvorani. Student. Kancelarije

U toku cijele slijedeće sedmice K. je iz dana u dan čekao da ga ponovo pozovu. Nije mogao da vjeruje da su doslovno shvatili njegovo odricanje od saslušanja. A budući da očekivani poziv nije stigao ni do subote uveče, pretpostavio je da je prešutno pozvan u istu kuću i u isto vrijeme. Zato se u nedjelju ponovo uputio tamo, idući sada pravo po stepenicama i hodnicima. Neki ljudi koji ga se sjetiše pozdraviše ga sa svojih vrata, ali on nije morao više nikoga da pita i ubrzo je došao do pravih vrata. Na njegovo kucanje odmah mu otvoriše i on htjede smjesta da se uputi u susjednu sobu i ne pogledavši poznatu ženu koja zastade na vratima. "Danas nema sastanka," reče žena. "Zašto ne bi bilo sastanka?" upita on i ne povjerova u njene riječi. Ali ga žena uvjeri pošto otvori vrata susjedne sobe. Bila je zaista prazna a, ovako pusta, izgledala je još bjednije nego prošle nedjelje. Na stolu koji je kao i prošli put stajao na podijumu, bilo je nekoliko knjiga. "Mogu li da pogledam knjige?" upita K., ne iz neke naročite radoznalosti, nego zato da njegov dolazak ne bi bio sasvim uzaludan. "Ne," reče žena i zatvori vrata, "to nije dozvoljeno. To su knjige istražnog sudije". "Ah tako," reče K. klimnuvši glavom, "knjige su vjerovatno zakonici, a u karakter ovog sudstva spada ne samo da nevini budu osuđeni, već i da budu osuđeni na osnovu tajnih zakona". "Biće da je tako," reče žena koja ga nije dobro razumjela. "E pa, onda idem," reče K. "Treba li nešto da javim istražnom sudiji?" upita žena. "Vi ga poznajete?" upita K. "Naravno," reče žena. "Moj muž je sudski poslužitelj". K. tek sada primijeti da je soba, u kojoj je prošli put stajalo samo korito za pranje, potpuno uređena za stanovanje. Žena primijeti njegovo čuđenje, pa reče: "Da, mi ovdje imamo besplatan stan, ali u dane kada se održavaju sastanci, moramo isprazniti sobu. Mjesto moga muža ima i nekih slabih strana". "Ja se ne čudim toliko sobi," reče K. pogledavši je ljutito, "koliko tome šta ste udati". "Mislite li možda na događaj s prošle sjednice kada sam omela vaš govor?" upita žena. "Naravno," reče K., "ali, sad je to već prošlo i gotovo je i zaboravljeno; ipak, tada me je baš razbjesnilo. A sad sami kažete da ste udata žena". "Nije bilo na vašu štetu što sam vas prekinula u govoru. O vama su kasnije još veoma nepovoljno sudili". "Može biti," reče K. odmahnuvši rukom, "ali to vas ne opravdava". "Mene opravdavaju svi oni koji me poznaju," reče žena. "Onaj šta me je onda zagrlio dugo me već progoni. Ja možda, uopćeno govoreći, nisam privlačna, ali za njega jesam. Tu nema lijeka, i moj muž se već s tim pomirio. Ako želi da zadrži svoje mjesto, onda mora to da trpi, jer onaj čovjek je student i vjerovatno će zauzeti neki visok položaj. On stalno trči za mnom i otišao je baš prije nego šta ste vi došli". "To odgovara svemu ostalom šta se ovdje događa," reče K., "i ne iznenađuje me". "Vi biste svakako htjeli da štošta ispravite ovdje?" upita žena polako i oprezno, kao da kaže nešto opasno i za nju i za K.-a. "Zaključila sam to već iz vašeg govora koji se meni lično veoma svidio. Ja sam, doduše, čula samo jedan dio, početak sam propustila, a pri kraju govora ležala sam sa studentom na podu". "Ovdje je tako odvratno," reče ona nakon kratke stanke i uhvati K.-a za ruku. "Mislite li da će vam uspjeti da nešto popravite?" K. se nasmiješi uvrčući malo svoju ruku u njenim mekim rukama. "U stvari," reče on, "ja nisam pozvan da ovdje nešto popravljam, kako vi velite, i ako to, na primjer, kažete istražnom sudiji, ismijaće vas i kazniti. U stvari, ja se po slobodnoj volji svakako ne bih ni miješao u ove stvari i potreba da se ovo sudstvo poboljša ne bi mi nikada remetila san. Ali time šta sam kao uhapšen, ja sam naime uhapšen, primoran sam da se upletem, i to zbog sebe samog. Ako pri tome mogu ma na koji način i vama da koristim, ja ću to naravno, vrlo rado učiniti. Ne samo iz neke ljubavi prema bližnjem, već zato šta i vi meni možete pomoći". "A kako bih ja to mogla?" upita žena. "Tako što biste mi, na primjer, pokazali one knjige na stolu". "Oh, kako da ne," uzviknu žena i vrlo žurno ga povede za sobom. Bile su to stare, upotrebom izlizane knjige, korice jedne bile su po sredini skoro prelomljene i dijelovi su još samo koncima bili spojeni. "Kako je ovdje sve prljavo," reče K. vrteći glavom, na što žena keceljom ovlaš obrisa prašinu prije nego šta je K. uzeo knjigu u ruke. K. otvori najgornju knjigu. Pojavi se jedna nepristojna slika.

Jedan čovjek i jedna žena sjedeli su goli na divanu. Bestidna namjera crtača mogla se jasno primijetiti, no njegova neukost bila je tolika da su se u stvari vidjeli samo čovjek i žena koji su se isuviše tjelesno isticali na slici, sjedili pretjerano uspravno i zbog loše perspektive s mukom se okretali jedno prema drugom. K. nije dalje prelistavao, već otvori samo još naslovnu stranu druge knjige. Bio je to roman pod naslovom: "Patnje koje je Greta morala podnositi od svog muža Hansa". "To su, dakle, zakonici koji se ovdje studiraju," reče K., "takvi ljudi treba da mi sude".

Ja ću vam pomoći," reče žena. "Hoćete li? Zar možete, a da ne dovedete i sebe u opasnost? Maloprije ste rekli da vaš muž u velikoj mjeri zavisi od pretpostavljenih." "Ipak ću vam pomoći," reče žena. "Dođite, moramo o tome da se dogovorimo. O mojoj opasnosti nemojte više da govorite, bojim se opasnosti samo kad hoću. Dođite". Ona pokaza na podijum i zamoli ga da s njom sjedne na stepenicu. "Vi imate lijepe tamne oči," reče ona pošto su sjeli i pogleda K.-a odozdo u lice, "kažu mi da i ja imam lijepe oči, ali vaše su mnogo ljepše. Uostalom, vi ste mi još onda zapali za oko kada ste prvi put ušli ovamo. Zbog vas sam kasnije i došla u sudnicu, što inače nikada ne činim i što mi je u neku ruku i zabranjeno". "Dakle, samo o tome se radi," pomisli K., "ona mi se nudi, pokvarena je kao i svi oko nje, sita je sudskih činovnika, šta je i razumljivo, i presreće svakog stranog čovjeka komplimentom da ima lijepe oči". K. se šuteći diže kao da je glasno izrazio svoje misli i tako objavio ženi svoj stav. "Ne vjerujem da mi možete pomoći," reče on, "da biste mi stvarno pomogli, morali biste da imate veze sa visokim činovnicima. A vi sigurno poznajete samo male službenike kojih ovdje ima i previše. Njih svakako poznajete vrlo dobro i mogli biste kod njih štošta i postići, u to ne sumnjam, ali i ono najviše šta biste kod njih mogli da sprovedete bilo bi bez ikakvog značaja za konačan ishod procesa. Time biste izgubili nekoliko prijetelja, a ja to ne želim. Nastavite vaše odnose sa tim ljudima, to vam je valjda neophodno. Ovo kažem donekle sa žaljenjem, jer da bih i vama na neki način ipak uzvratio kompliment, reći ću vam da se i vi meni sviđate, a naročito kad me tako žalosno gledate kao sada, mada za to nemate razloga. Vi pripadate društvu protiv koga moram da se borim i izgleda u njemu se čak vrlo dobro osjećate. Vi, štaviše, volite studenta, a ako ga i ne volite, vama je on ipak miliji od vašeg muža. To se dobro vidjelo i iz vaših riječi". "Ne!" viknu ona i onako sjedeći zgrabi K.-ovu ruku koju on ne stiže da povuče. "Vi sada ne smijete da odete, ne smijete da odete s pogrešnim mišljenjem o meni! Zar biste stvarno imali srca da sad odete? Zar sam zbilja toliko ništavna pa nećete da mi učinite ni to zadovoljstvo da ostanete ovdje još barem trenutak?" "Vi ste me pogrešno razumjeli," reče K. i ponovo sjede, "ako vam je stvarno stalo do toga da ostanem, ja ću rado ostati, jer vremena imam. U stvari došao sam u nadi da će se danas održati rasprava. Onim šta sam ranije rekao mislio sam samo da vas zamolim da u mom procesu ne preduzimate ništa. Ali ni to ne treba da vas žalosti ako imate na umu da mi uopšte nije stalo do ishoda procesa i da ću se nasmijati presudi, ako i dođe do stvarnog završetka procesa, u šta ja veoma sumnjam. Ja čak vjerujem da je postupak zbog ljenjosti činovnika ili zbog njihove zaboravnosti, a možda čak i straha, već obustavljen ili da će u najskorije vrijeme biti obustavljen. Moguće je, svakako, da će se proces, zbog izgleda na neki veći mito, prividno nastaviti potpuno uzaludno kao šta već danas mogu da kažem, jer ja nikoga neću da podmićujem. Ali učinićete mi ipak uslugu ako saopštite istražnom sudiji, ili nekome ko voli da širi važne vijesti, da me nikad i nikakvim marifetlucima kojima se ta gospoda služe neće navesti na podmićivanje. Možete im otvoreno reći da je to bezizgledno. Uostalom, oni su to vjerovatno već i sami uvidjeli, a ako i nisu, nije mi mnogo stalo da saznaju. Time bih gospodi samo uštedio trud i izvjesne neprijetnosti meni, koje ipak drage volje primam znajući da svaka od njih predstavlja udarac njima. A ja ću se postarati da to tako i bude. Da li poznajete istražnog sudiju?" "Kako da ne," reče žena, "na njega sam štaviše pomislila kada sam vam ponudila pomoć. Nisam znala da je on sitan činovničić, ali kad vi tako kažete, vjerovatno je tačno. Ipak mislim da su donekle uticajni izvještaji koje on podnosi na višim mjestima. A on piše toliko izvještaja. Vi kažete da su činovnici lijeni, ali bez sumnje nisu svi, a naročito ne ovaj istražni sudija; on jako mnogo piše. Eto, prošle nedjelje sjednica je trajala do predveče. Svi su otišli, a istražni sudija ostao je u dvorani, morala sam da mu donesem lampu. Imala sam samo malu kuhinjsku lampu, ali on se zadovoljio njome, i odmah se bacio na pisanje. U međuvremenu, došao je i moj muž koji je baš te nedjelje bio slobodan. Donijeli smo namještaj, namjestili opet našu sobu, a onda su došli i komšije, pa smo još uz svijeću razgovarali. Jednom riječju, zaboravili smo na istražnog sudiju i legli smo da spavamo.

Odjednom, usred noći, morala je već biti duboka noć, ja se probudim a kraj postelje stoji istražni sudija zaklanjajući rukom lampu da svjetlost ne bi padala na mog muža. To je bila nepotrebna predostrožnost, jer moj muž spava tako čvrsto da se ni na svjetlosti ne bi probudio. Toliko sam se uplašila da umalo nisam vrisnula, ali istražni sudija je bio vrlo ljubazan i opomenuo me da budem oprezna. Šapnuo mi je da je sve dosad pisao, da mi sad vraća lampu i da nikada neće zaboraviti prizor kako spavam. Time sam vam samo htjela reći da istražni sudija stvarno piše mnoge izvještaje, a naročito o vama, jer vaše saslušanje bilo je, bez sumnje, jedno od glavnih predmeta nedjeljne sjednice, a tako dugački izvještaji ne mogu da budu bez ikakvog značaja. Osim toga, vi iz ovoga vidite da mi se istražni sudija udvara i da sada, nakon što sam primijećena, mogu imati veliki utjecaj na njega. Ali ja imam i druge dokaze da mu je do mene mnogo stalo. Juče mi je preko studenta, koji je njegov saradnik i u koga on ima veliko povjerenje, poslao na poklon svilene čarape, navodno zato šta spremam prostoriju za sjednice. Ali to je samo izgovor, jer taj posao spada u moju dužnost i za njega plaćaju mom mužu. To su lijepe čarape, pogledajte," ona ispruži noge, zadiže suknju do koljena i zagleda se i sama u čarape, "lijepe čarape, u stvari previše fine i nisu za mene". Odjednom prekide, stavi svoju ruku na K.-ovu, kao da bi htjela da ga umiri, i prošaputa: "Tiho, pst, Berthold nas posmatra". K. polako diže oči. Na vratima sobe za sjednice stajao je mlad čovjek. Bio je niska rasta, malo krivih nogu i nastojao je da sebi da dostojanstven izgled krakom, krutom riđom bradom kroz koju je neprestano provlačio prste. K. radoznalo pogleda, jer to je bio prvi student misteriozne pravne nauke s kojim se sreo kao s čovjekom koji će jednom vjerovatno zauzeti visok položaj. Međutim, student se, izgleda, nije ni obazirao na K.-a. Mahnuvši ženi jednim prstom koji je za tren izvadio iz brade, on priđe prozoru. Žena se nagnu prema K.-u i šapnu: "Molim vas da se ne ljutite na mene i da ne mislite loše o meni. Moram sadapremanjemu, tom odvratnom čovjeku, pogledajte samo njegove krive noge. Ali odmah ću se vratiti, a onda idem s vama, ako hoćete da me povedete, idem kuda god vi hoćete, možete uraditi sa mnom šta god vam je volja, biću sretna ako odavde odem na što duže vrijeme, a najbolje bi bilo zauvijek". Ona pomilova K.-ovu ruku, skoči i pritrča prozoru. K. i nehotice poseže u zrak, za njenom rukom. Žena ga je stvarno zavodila i koliko god da je razmišljao, nije vidio opravdan razlog zašto bi se odupirao tom iskušenju. Sumnju koja mu se za tren javila da ga žena zavodi za interese suda odbacio je bez po muke. Kako da ga zavodi radi suda, kakve bi koristi sud imao od toga? Zar u njemu osjećanje slobode nije toliko jako da bi čitav ovaj sud, bar šta se njega tiče, odmah mogao smrviti. Zar da nema ni toliko samopouzdanja? A njena ponuda da mu pomogne zvučala je iskreno i možda nije bila za odbaciti. Možda bi se tako najbolje osvetio istražnom sudiji i njegovim sljedbenicima ako bi im preoteo tu ženu. Onda bi se moglo desiti da istražni sudija poslije napornog rada na lažnim izvještajima o K.-u zatekne kasno u noći ženin krevet prazan. A prazan zato šta bi ona pripadala K.-u, ta žena kraj prozora, to bujno, gipko, toplo tijelo u tamnoj haljini od grube teške tkanine, potpuno bi pripadalo K.-u.

Kada je na ovaj način otklonio nedoumicu u pogledu te žene, tihi razgovor kraj prozora učini mu se isuviše dug i on najprije prstima pokuca, a zatim šakom udari o podijum. Student brzo, preko ženinih ramena, pogleda u K.-a, ali ne dade se omesti već se, štaviše, tijesno pribi uz ženu i zagrli je. Ona duboko pognu glavu kao da ga pažljivo sluša. Kad se ona sagnula, on je zvučno poljubi u vrat gotovo i ne prestajući da govori. Za K.-a je to bila potvrda ženinih riječi da je student tiraniše, te ustade i poče da šeta gore-dolje po sobi. Svako malo pogledajući ispod oka u studenta razmišljao je kako da ga što prije ukloni. Zato mu je dobro došlo kada je student, očigledno ometen K.-ovim šetkanjem koje se katkad pretvaralo u pravo trapanje, primijetio, "Ako ste nestrpljivi, možete ići. Vi ste već i ranije mogli da odete, niko ne bi žalio za vama. Čak je trebalo da odete odmah, pri mom ulasku, i to šta brže". Mada je ta primjedba izrečena u bijesu, u njoj je bilo i nadmenosti budućeg sudskog činovnika koji se obraća nekom mrskom optuženiku. K. se zaustavi baš kraj njega i s osmijehom reče: "Ja sam nestrpljiv, to je tačno, ali to nestrpljenje otklonićete najlakše time ako nas ostavite. A ako ste možda došli ovamo radi studiranja, čuo sam da ste student, ja ću vam rado to omogućiti i otići ću sa ženom. Uostalom, vi morate još dugo da studirate da biste postali sudija. Ja, doduše, još ne poznajem tako dobro vaše sudstvo, ali pretpostavljam da nipošto nisu dovoljne samo grube riječi koje ste vi svakako naučili drsko da upotrebljavate". "Nije ga trebalo pustiti da tako slobodno šetka," reče student kao dajući ženi objašnjenje o K.-ovim uvredljivim riječima, "to je bila greška. Ja sam to rekao istražnom sudiji. Između jednog

i drugog saslušanja trebalo ga je bar držati u njegovoj sobi. Ponekad ne shvatam istražnog sudiju". "Mlaćenje prazne slame," primijeti K. ispruživši rukupremaženi, "dođite". "Ah tako," reče student, "ne, ne, nju nećete dobiti" i snagom koju čovjek od njega ne bi očekivao podiže je na ruke i pognutih leđa, nježno gledajući u nju, potrčapremavratima. U tome se ogledao izvjestan strah od K.-a, a ipak se usudio da još izaziva K.-a milujući i stiskajući rukama ženinu mišicu. K. je neko vrijeme trčao pored njega, spreman da ga zgrabi, a ako se ukaže prilika uhvati i za gušu, kad žena reče: "Ništa ne pomaže, istražni sudija je poslao po mene, ne smijem da odem s vama, ovo malo čudovište," ona rukom pređe preko studentovog lica, "ovo malo čudovište ne pušta me". "A vi nećete biti slobodni!" viknu K. i stavi ruku na rame studentu koji škljocnu zubima pokušavajući da ga ugrize. "Ne!" viknu žena braneći se od K.-a objema rukama, "ne, ne, to nikako, šta vam pada na pamet! To bi značilo moju propast. Pustite ga, molim vas, pustite ga. On samo izvršava naređenje istražnog sudije i nosi mepremanjemu". "Onda neka ide, a vas ne želim više ni da vidim," reče K. ljut od razočarenja i udari studenta u leđa tako da se on zatetura, da bi odmah zatim, iz zadovoljstva šta nije pao, još više poskakivao sa svojim teretom. K. ih je polako pratio i uvidio je da je to bio prvi nesumnjiv poraz koji je pretrpio od ovih ljudi. Razumije se, nije imao razloga da se zbog toga uznemirava. Pretrpio je poraz samo zato šta je tražio sukob. Da je sjedio kod kuće i vodio svoj uobičajeni život, bio bi hiljadostruko iznad svih ovih ljudi i jednim udarcem sklonio bi svakoga s puta. Pretpostavio je sebi vrlo smiješnu scenu kada bi, na primjer, taj bijedni student, to nadmeno derište, taj krivonogi bradonja klečao pred Elzinom posteljom i sklopljenih ruku molio za milost. K.-u se toliko svidi ta predstava da odmah odluči da jednom odvede studenta Elzi, ako se nekad za to pruži prilika.

Iz radoznalosti K. požuri vratima. Htio je da vidi kuda to student nosi ženu, jer neće je valjda po ulicama nositi na rukama. Pokazalo se da je put bio mnogo kraći. Odmah preko puta stana drvene stepenice vodile su vjerovatno na tavan, praveći zavijutak tako da im se nije mogao vidjeti kraj. Student je preko tih stepenica nosio ženu gore, sada već sasvim polako i stenjući, malaksao zbog ovog trčanja. Žena odozgo mahnu K.-u rukom pokazujući slijeganjem ramena da nije kriva šta je odvodi, ali u tom pokretu nije bilo mnogo žaljenja. K. je pogleda bezizražajno kao stranu osobu i ne htjede da pokaže niti da je razočaran niti da može lako da savlada razočarenje.

Ono dvoje već su bili nestali, a K. je još stajao na vratima. Pretpostavljao je da ga je žena ne samo prevarila već da ga je i slagala rekavši da je student nosi istražnom sudiji. Valjda istražni sudija neće sjediti na tavanu i čekati. Drvene stepenice nisu kazivale ništa ma koliko da ih je gledao. Uto K. primijeti kraj ulaza malu cedulju, priđe joj i pročita djetinjastim, nevještim rukopisom napisano: "Ulaz za sudske kancelarije". Dakle na tavanu ove najamne kućerine su sudske kancelarije? To nije bila ustanova koja bi ulivala poštovanje i za njega kao optuženika bila je utješna misao kako malim novčanim sredstvima raspolaže ovaj sud kada je svoje kancelarije smjestio tamo gdje su stanari, sve sama sirotinja, odbacivali svoju starudiju i prnje. Doduše, nije isključeno ni da je bilo dovoljno novca, ali da ga je činovništvo razgrabilo prije nego šta je upotrijebljen za sudske svrhe. To je prema dosadašnjim K.-ovim iskustvima bilo, štaviše, vrlo vjerovatno, iako takva pokvarenost suda bila je, doduše, za jednog optuženika ponižavajuća ali još utješnija nego siromaštvo suda. Tek sada je K. shvatio zašto su se kod prvog saslušanja sramili da pozovu optuženog na tavan, već im je bilo draže da ga uznemiravaju u stanu. A ukoliko je boljem položaju bio K. u poređenju sa sudijom koji sjedi na tavanu, dok K. ima u banci veliku prostoriju sa predsobljem i može kroz ogromno prozorsko staklo da posmatra vrevu na gradskom trgu! Istina, njemu ne padaju usputni prihodi od mita i pronevjera, a ne može ni narediti da mu poslužitelj na rukama donese ženu u kancelariju, ali toga se K. rado odriče, bar na ovom svijetu. K. je još stajao pred nalijepljenom ceduljicom kad uz stepenice naiđe jedan čovjek, pogleda kroz otvorena vrata u sobu za stanovanje odakle se mogla vidjeti sudnica i upita K.-a nije li maloprije vidio jednu ženu. "Vi ste sudski poslužitelj, zar ne?" upita K. "Da," reče čovjek, "a da, vi ste optuženi, sada sam i ja vas prepoznao. Dobro došli". I on pruži ruku K.-u koji to nije očekivao. "Danas eto nije zakazana sjednica," reče tada sudski poslužitelj pošto je K. šutio. "Znam," reče K. posmatrajući poslužiteljev civilni kaput na kome se kao jedina službena oznaka nalazilo nekoliko običnih dugmeta i dva pozlaćena dugmeta, koja kao da su skinuta s nekog starog oficirskog šinjela. Maloprije sam razgovarao s vašom ženom. Ona nije više tu. Student ju je odnio

istražnom sudiji". " Vidite," reče sudski poslužitelj, "uvijek mi je odnesu. Danas je nedjelja pa ne moram da radim, ali uvijek me šalju sa nekom nepotrebnom porukom samo da me sklone odavde. A ne šalju me daleko, pa ako dobro požurim imam još nade da ću se možda blagovremeno vratiti. I tako trčim šta brže mogu i kroz odškrinuta vrata samo doviknem poruku onome kome me šalju toliko zadihano da me jedva razumiju, a onda trčim natrag, ali student je požurio još više nego ja, a ima i kraći put, jer treba samo da se spusti niz tavanske stepenice. Da ne zavisim toliko od njih, davno bih već razmrskao studenta o ovaj zid. Tu, kraj te cedulјice. O tome stalno sanjam. Tu ga vidim malo iznad poda, prilijepljenog, sa ispruženim rukama i raširenim prstima, s krivim nogama savijenim u krug, a oko njega zid poprskan krvlju. Ali zasada je to samo san". "Zar nema drugog lijeka?" upita K. sa osmijehom. "Ja ga ne vidim," reče sudski poslužitelj. "A sad će biti još gore, dosad ju je nosiopremasebi a sada je nosi i istražnom sudiji, što sam već odavno očekivao". "Zar vaša žena ne snosi za to baš nikakvu krivicu," upita K. savlađujući se pri tom pitanju, toliko je sada i sam osjetio ljubomoru. "Pa naravno," reče sudski poslužitelj, "ona, čak, snosi najveću krivicu. Ona se njemu prikačila. A što se njega tiče, on trči za svakom suknjom. Samo u ovoj kući izbacili su ga već iz pet stanova u kojima je stanovao. Moja je žena, bez sumnje, najljepša u cijeloj kući i, eto, baš ja ne smijem da se branim". "E, kad je tako, onda, naravno, nema lijeka," reče K. "A zašto ne?" upita sudski poslužitelj. "Student je kukavica, trebalo bi ga jednom, kad htjedne opet da se dotakne moje žene, dobro izlemati da se nikad više ne usudi to uraditi. Ali ja to ne smijem, a drugi neće da mi učine tu uslugu, jer se svi plaše njegove moći. Samo čovjek kao vi mogao bi to da uradi". "A zašto ja?" upita K. iznenađeno. "Pa vi ste optuženi," reče sudski poslužitelj. "Da," reče K, "ali utoliko prije bih se morao plašiti da on ima utjecaja ako ne na ishod procesa, a ono vjerovatno na postupak i istragu". "To svakako," primijeti sudski poslužitelj, "Kod nas se, po pravilu, vode bezizgledni procesi". “Ja nisam vašeg mišljenja," reče K., "ali to me neće spriječiti da prvom prilikom propustim studenta kroz šake". "Bio bih vam veoma zahvalan," reče sudski poslužitelj malo formalistički, kao da nije vjerovao da će se njegova najveća želja ispuniti. "Možda bi i drugi vaši činovnici," produži K., "ako ne i svi, zasluživali isto to". "Da, da," reče sudski poslužitelj kao da se radi o nečemu šta se samo po sebi razumije. Zatim pogleda tako poverljivo u K.-a kako ga dosad, i pored sve ljubaznosti, nije gledao, pa dodade: "čovjek je uvijek spreman da se pobuni". Ali izgleda da mu je razgovor postao neprijetan, jer ga prekide rekavši: "Moram da se javim u kancelariju. Hoćete li sa mnom?" "Nemam tamo nikakvog posla" reče K. "Možete da razgledate kancelarije. Niko neće obraćati pažnju na vas". "Zar je vrijedno vidjeti ih?" upita K. sa oklijevanjem, mada je silno želio da pođe s njim. "Uredu,” reče sudski poslužitelj, "mislio sam da će vas zanimati". "Dobro," reče K. napokon, "idem s vama," pa požuri uz stepenice brže nego poslužitelj. Pri ulazu umalo nije pao, jer je iza vrata bila stepenica koju nije vidio. "O publici ne vode baš mnogo računa," reče K. "Ne vode oni uošpte ni o čemu računa," odgovori sudski poslužitelj, "pogledajte ovu čekaonicu". Bio je to dug hodnik iz koga su vrata od grubo tesanog drveta vodila u pojedina tavanska odjeljenja. Iako nije bilo prozora ni neposredne svjetlosti, ipak nije bilo potpuno mračno, jer su neka odjeljenja imala naspram hodnika umjesto daščane pregrade proste drvene rešetke koje su dopirale do tavana. Kroz njih je prodiralo malo svjetlosti, a vidjeli su se i pojedini činovnici kako pišu za stolom ili stoje uz same rešetke, posmatrajući kroz otvore ljude u hodniku. U hodniku nije bilo mnogo ljudi, vjerovatno zato šta je bila nedjelja. Činili su se bijedni. Sjedili su na jednakom odstojanju jedan od drugog, u dva reda dugačkih drvenih klupa postavljenih s obje strane hodnika. Svi su bili nemarno odjeveni, iako je većina, bar sudeći po izrazima lica, držanju, obliku brade i mnogim drugim jedva primjetnim sitnicama pripadala višim klasama. Pošto nije bilo vješalice, šešire su stavili ispod klupe, povodeći se jedan za drugim. Kad oni koji su bili najbliže vratima opaziše K.-a i sudskog poslužitelja, poustajaše da ih pozdrave, a slijedeći koji su to vidjeli pomisliše da i oni treba da pozdrave, i tako su pri prolasku ove dvojice svi poustajali. Nijedan nije stajao potpuno uspravno, leđa su im bila pognuta, koljena savijena, stajali su kao ulični prosjaci. K. pričeka sudskog poslužitelja koji je na malom rastojanju išao za njim pa reče: "Ovi ljudi izgledaju kao da su poniženi". "Da," reče sudski poslužitelj, "to su optuženi, svi koje ovdje vidite su optuženi". "Zbilja," reče K. "Onda su to moje kolege". I obrati se najbližem, visokom, vitkom već gotovo sijedom čovjeku. "Šta čekate ovdje?" učitivo ga upita K. Ali ovo neočekivano pitanje zbunilo je čovjeka, što je djelovalo utoliko mučnije jer je bilo jasno da je to ugledan čovjek koji bi u drugim okolnostima sigurno znao da vlada sobom i nije se baš lako odricao nadmoći koju je stekao nad ljudima. Ali sada on na tako obično pitanje nije znao da odgovori i pogledao je u

druge kao da su oni dužni da mu pomognu i kao da niko od njega ne može da zahtijeva odgovor ako ta pomoć ne dođe. Tada mu priđe sudski poslužitelj I, da bi čovjeka umirio i ohrabrio, reče: "Ovaj vas gospodin samo pita šta čekate. Pa odgovorite". Glas sudskog poslužitelja koji mu je vjerovatno bio poznat djelovao je bolje: "čekam," poče on i zape. Ovaj početak izabrao je očigledno zato da bi šta tačnije odgovorio na postavljeno pitanje, ali sada više nije znao kako da nastavi. Nekoliko drugih ljudi koji su čekali približiše se i opkoliše grupu. Sudski poslužitelj im reče: "Sklonite se, sklonite se, oslobodite prolaz". Oni se malo povukoše ali ne na svoja ranija mjesta. Međutim, upitani se pribra i odgovori, štaviše s lakim osmijehom: "Ja sam prije mjesec dana podnio u svojoj stvari nekoliko dokaznih prijedloga i čekam rješenje". "Vi kao da mnogo brinete zbog toga," reče K. "Da," odgovori čovjek, "pa to je moja stvar". "Ne misli svako kao vi," reče K., "ja sam, na primjer, takođe optužen ali, kunem se životom, nisam podnio ni dokazni materijal niti išta slično preduzeo. Zar smatrate da je to potrebno?" "Nisam baš siguran," odvrati čovjek u nedoumici. Očigledno je mislio da se K. šali s njim, zbog čega bi mu iz straha da opet ne učini kakvu grešku vjerovatno najdraže bilo da u cjelosti ponovi svoj raniji odgovor, ali vidjevši K.-ov nestrpljiv pogled, on samo reče: "A, eto, ja sam podnio dokaze". "Vi, izgleda, ne vjerujete da sam optužen?" upita K. "Kako da ne, molim vas," reče čovjek i skloni se malo u stranu, no u odgovoru nije bilo sigurnosti već samo straha. "Vi mi, dakle, ne vjerujete," ponovo upita K. i izazvan poniznošću ovog čovjeka uhvati ga i ne htijući za ruku, kao da bi ga htio prisiliti da mu vjeruje. Ali nije htio da mu nanese bol, uhvatio ga je sasvim nježno, ali čovjek kriknu kao da ga K. nije uhvatio s dva prsta već usijanim kliještima. Zbog te smiješne dernjave K.-u konačno sve to dosadi; ako mu ne vjeruje da je optužen, utoliko bolje, možda ga smatra čak i za sudiju. I on ga sad, na rastanku, uhvati stvarno čvršće, gurnu ga na klupu i pođe dalje. "Većina optuženih su jako osjetljivi," reče sudski poslužitelj. Gotovo svi oni koji su čekali sakupiše se sada iza njih oko čovjeka koji je već prestao da se dere i kao da su ga ispitivali potanko o slučaju koji se desio. U susret K.-u dolazio je stražar koga se moglo prepoznati po sablji čije su korice, sudeći po boji, bile od aluminijuma. K. se začudi i rukom poseže za sabljom. Stražar koji je na vrisak došao, upita šta se desilo. Sudski poslužitelj pokuša da ga u nekoliko riječi umiri, ali stražar izjavi da mora i sam da vidi u čemu je stvar, pozdravi po vojnički, produži žurnim ali sitnim koracima koji su vjerovatno bili takvi usljed kostobolje. K. nije više mislio ni na njega ni na društvo u hodniku, tim prije šta je na polovini hodnika vidio da može da skrene desno kroz jedan prolaz bez vrata. Upitao je sudskog poslužitelja je li to pravi put, i kad sudski poslužitelj kllmnu glavom, K. stvarno skrenu u tom pravcu. Bilo mu je neugodno što stalno mora da ide jedan ili dva koraka ispred sudskog poslužitelja jer je, bar na ovom mjestu, to moglo izgledati da ga sprovode kao uhapšenika. Zato je češće zastajkivao sačekujući sudskog poslužitelja, ali ovaj je svaki čas ponovo zaostajao. NapokonNajzad K. reče, da bi se oslobodio nelagodnog osjećaja: "Eto, vidio sam kako je ovdje, sad želim da idem". "Još niste sve vidjeli," reče sudski poslužitelj prostodušno. "Ja ne želim sve da vidim," reče K., koji se inače osjećao umornim. "Hoću da idem, gde je izlaz?" "Niste valjda zalutali?" začuđeno upita poslužitelj. "Idite do ugla a zatim desno hodnikom i pravo ćete naići na vrata". "Hodite sa mnom," reče K., "pokažite mi put jer ga neću naći, ima mnogo puteva". "To je jedini put," reče sudski poslužitelj zlovoljno, "ne mogu s vama da se vratim jer moram da podnesem izvještaj, a s vama sam već mnogo izdangubio". "Hodite sa mnom!" ponovi K. oštrije, kao da je konačno uhvatio sudskog poslužitelja u laži. "Ne vičite tako," šapnu sudski poslužitelj, "tu su sve kancelarije. Ako nećete sami da se vratite, idite još malo sa mnom ili sačekajte ovdje dok ne predam izveštaj, pa ću se onda rado vratiti s vama". "Ne, ne," reče K., "neću da čekam nego pođite odmah sa mnom". K. se nije ni osvrnuo oko sebe u prostoriji u kojoj se našao kad se otvoriše jedna od mnogih drvenih vrata kojima je ta soba bila okružena, a on pogleda u tom pravcu. Jedna djevojka koju su vjerovatno privukle K.-ove glasne riječi iziđe i upita: "Šta želite, gospodine?" Iza nje vidio se izdaleka, u polumraku, jedan čovjek koji se približavao. K. pogleda u sudskog poslužitelja. On je rekao da niko neće obraćati pažnju na K.-a, a sad je već došlo dvoje. Još malo pa će svi činovnici obratiti pažnju na njega i zatražiti da im objasni zašto je došao. Jedino razumljivo i prihvatljivo objašnjenje bilo bi da je on optužen i da je htio da sazna datum idućeg saslušanja, ali baš to objašnjenje nije htio da da, prije svega zato što to nije odgovaralo istini, jer došao je samo iz radoznalosti, što bi kao objašnjenje još manje dolazilo u obzir, iz želje da utvrdi da je unutrašnjost sudstva isto tako odvratna kao i njegova spoljašnjost. Izgleda da mu je ta pretpostavka bila tačna, nije htio dalje da razgleda, bilo mu je muka od onog šta je dosad vidio i nije

bio ni najmanje raspoložen da iziđe pred nekog višeg činovnika koji je mogao da se pojavi iza svakih vrata. Htio je da ode i to sa sudskim poslužiteljem, ili pak sam, ako tako mora biti. Njegova šutanja bila je upadljiva, tako da ga djevojka i sudski poslužitelj pogledaše tako kao da će se u slijedećem trenutku desiti u njemu neka velika promjena a oni neće da propuste priliku da je vide. Na otvorenim vratima stajao je sada čovjek koga je K. ranije primijetio iz daljine i držao se za okvir niskih vrata ljuljajući se malo na vrhovima prstiju kao nestrpljiv gledalac. Ali, djevojka ipak prvo opazi da se K. zato tako ponaša što mu je pozlilo, te donese jednu stolicu i upita: "Hoćete li da sjednete?" K. odmah sjede i da bi imao čvršći oslonac, odupre se laktovima o doručje. "Vama je malo muka, zar ne?" upita ona. Sada je njeno lice bilo tik pred njim, i ono je imalo strog izraz kakav imaju neke žene baš u najljepšim godinama. "Neka vas ovo ne brine," reče ona, "ovdje to nije ništa neobično, skoro svako dobija takav napad kada prvi put dođe ovamo. Jeste li vi prvi put ovdje? E, onda to nije ništa neobično. Sunce sija ovdje pravo na krovnu konstrukciju i zrak je zbog zagrijanog drveta ovako zagušljiv i težak. Zato ovo mjesto nije baš pogodno za kancelarije, mada pruža velika preimućstva. Što se zraka tiče, on je skoro neizdržljiv kada imamo veliki promet stranaka, a to je gotovo svakog dana. Kada još pomislite da se ovdje često prostire veš da se suši, što ne možemo potpuno da zabranimo stanarima, onda se nećete više čuditi šta vam je pozlilo. Ali čovjek se konačno potpuno navikne na ovaj zrak. Kada budete došli po drugi, treći put, nećete više ni osjetiti zagušljivost. Je li vam već bolje?" K. nije odgovorio. Bilo mu je vrlo neprijetno šta je zbog iznenadne slabosti pao u ruke ovim ljudima, a sada, kada je saznao za uzrok svoje slabosti, nije mu bilo bolje već još gore. Djevojka to odmah primijeti i da bi mu pružila malo osvježenja, uze jednu motku s kukom prislonjenu uz zid i otvori njome okance koje se nalazilo baš nad K.-ovom glavom i vodilo je napolje. Ali upalo je toliko čađi da je djevojka morala odmah da zatvori okance i da svojom maramicom obriše K.-ove ruke od čađi, jer K. je bio isuviše malaksao da bi se sam očistio. Želio je da sjedi tu mirno dok ne prikupi dovoljno snage da pođe. Osjećao je da će se prije oporaviti ukoliko se manje brinu o njemu. Uz to, djevojka sada reče: "Ovdje ne možete da ostanete, smetamo prometu". K. pogledom upita kakvom prometu smeta on ovdje. "Ako hoćete, odvešću vas u bolesničku sobu. Molim vas, pomozite mi," reče ona čovjeku na vratima koji odmah priđe bliže. Ali K. ne htjede u bolesničku sobu, htio je da spriječi da ga vode dalje, jer što dalje ide, gore će mu biti. "Ja mogu već da idem," reče, pa malaksao od udobnog sjedenja, držćući ustade. Ali tada nije mogao da se drži na nogama. "Ne ide," reče vrteći glavom i, uzdahnuvši, ponovo sjede. Sjeti se sudskog poslužitelja koji ga je, i pored svega, lako mogao izvesti napolje, ali on je, po svoj prilici, već davno otišao. K. zaviri između djevojke i čovjeka koji su stajali pred njim, ali sudskog poslužitelja nije ugledao.

"Ja mislim," reče čovjek koji je inače bio elegantno obučen, upadajući naročito u oči svojim sivim prslukom sa dva duga, oštro sječena kraja, "da je gospodinu pozlilo zbog atmosfere ovdje i zato će biti najbolje, a i njemu najdraže, da ga izvedemo iz kancelarije a ne da ga vodimo u bolesničku sobu". "Tako je," viknu K. i od silne radosti gotovo upade čoveku u riječ, "sigurno će mi odmah biti bolje, a ne osjećam se ni tako slabo. Treba samo malo da me poduprete ispod pazuha, neću vam zadati mnogo muke. Uostalom, nemamo dugo da idemo, odvedite me samo do vrata, ja ću malo sjesti na stepenice i odmah ću se oporaviti. Ja inače ne dobijam takve napade, pa se i sam čudim ovome. I ja sam isto tako činovnik i navikao sam na kancelarijsku atmosferu, ali ovdje izgleda da je ipak zagušljivost malo prevršila mjeru, vi to i sami kažete. Hoćete li zato biti ljubazni da me malo pridržite, osjećam nesvjesticu, a ako sam ustanem pozliće mi?" i podiže ramena da bi im bilo lakše da ga uhvate ispod pazuha. Ali čovjek se ne odazva molbi, već je držao mirno ruke u džepovima od pantalona i glasno se smijao, "Eto vidite," reče djevojci, "ipak sam tačno pogodio. Gospodinu nije zlo uopšte, već samo ovdje". Djevojka se takođe nasmiješi i lako, vrhovima prstiju, udari čovjeka po mišici kao da je dozvolio sebi pretjeranu šalu s K.-om. "Ma šta vam pada na um," reče čovjek smijući se i dalje, "ja stvarno hoću da izvedem gospodina". "Onda u redu," reče djevojka nagnuvši za trenutak svoju nježnu glavicu, "ne obazirite se mnogo na to šta se smije," obrati se K.-u, koji se, opet ožalošćen, zagledao preda se, objašnjenje mu, izgleda, nije bilo potrebno. "Ovaj gospodin, smijem li da vas predstavim?" Gospodin rukom dade znak da može, "Dakle, ovaj gospodin je obavještavač. On daje strankama koje čekaju sva potrebna obavještenja, a ona se često traže pošto naše sudstvo nije sasvim poznato stanovništvu. On zna da odgovori na sva pitanja, pa

ako vam zatreba, možete se uvjeriti. Ali to nije njegova jedina karakteristika, njegova druga karakteristika je elegantno odijelo. Mi, hoću reći činovnici, smatrali smo da obavještavača koji uvijek prvi stupa u kontakt sa strankama, treba elegantno obući da bi onaj prvi utisak bio dostojanstven. Mi ostali smo, kao šta i po meni možete vidjeti, nažalost, vrlo loše i staromodno odjeveni, a nema ni smisla trošiti na odijelo, jer smo skoro stalno u kancelarijama, pa čak tu i spavamo. Ali, kao šta rekoh, smatrali smo da je za obavještavača potrebno lijepo odijelo. I pošto ga nismo dobili od uprave koja je u tom pogledu malo čudna, sakupili smo novac, stranke su takođe priložile, i kupili smo mu ovo lijepo odijelo a i neka druga. I tako su svi uslovi da se napravi dobar utisak tu, ali on svojim smijehom sve pokvari i uliva ljudima strah". "Tako je," podrugljivo reče gospodin, "ali ja ne razumijem, gospođice, zašto je potrebno da pričate gospodinu o našim intimnim stvarima ili, bolje rečeno, da ih namećete gospodinu, jer on uopšte i ne želi da ih čuje. Zar ne vidite kako sjedi, misleći samo o svojim stvarima!" K. ni najmanje nije imao želju da proturiječi, djevojka je možda imala dobru namjeru da ga malo razonodi ili da mu pruži priliku da se pribere, ali ovo sredstvo je promašilo. "Morala sam da mu objasnim zašto se smijete," reče djevojka. "To je bilo uvredljivo". "Mislim da će on oprostiti i gore uvrede ako ga sad izvedem napolje". K. ne reče ništa, čak ni oči ne podiže, pustio je da ovo dvoje pregovaraju o njemu kao o nekoj stvari, i to mu je čak bilo i najmilije. Ali odjednom osjeti obavještavačevu ruku na jednoj, a djevojčinu ruku na drugoj mišici. "E sad ustanite, slabi čovječe," reče obavještavač. "Hvala vam oboma," reče K. prijetno iznenađen, polako se podiže i sam postavi tuđe ruke na ona mjesta gde mu je najviše bio potreban oslonac. "Izgleda," tiho šapnu djevojka K.-u na uho dok su išli prema hodniku, "kao da mi je naročito stalo da prikažem obavještavača u dobrom svjetlu, ali mislite šta hoćete, ja ću vam ipak reći istinu. On nije čovjek bez srca. Iako nije dužan da izvodi bolesne stranke, ipak to čini, kao šta vidite. Možda niko od nas i nije bezdušan, svi bismo mi možda voljeli da priteknemo u pomoć, ali pošto smo mi sudski činovnici, čovjek možda dobija utisak da smo bezdušni i da nikome nećemo da pomognemo. Ja upravo patim zbog toga". "Hoćete li ovdje malo da sjednete?" upita obavještavač. Bili su već u hodniku, baš pred optuženikom koga je K. ranije oslovio. K. je gotovo bilo stid njega, ranije je stajao pred njim tako uspravno, a sada su dvoje morali da ga pridržavaju, njegov šešir se ljuljao na obavještavačevim raširenim prstima, frizura mu je bila u neredu, kosa mu je padala na znojavo čelo. Ali optuženik kao da ništa od svega toga nije primjećivao. Stojeći ponizno pred obavještavačem koji je gledao preko njega, pokušavao je samo da se opravda što je tu. "Znam," reče, "da danas još ne mogu dobiti rješenje na moje prijedloge. Ali ipak sam došao. Mislio sam da mogu ovdje da pričekam, nedjelja je, pa imam vremena, a ovdje nikom ne smetam". "Ne morate se toliko izvinjavati," reče obavještavač. "Vaša savjesnost zaslužuje pohvalu. Doduše, vi bez potrebe zauzimate drugima mjesto, ali ja vas, i pored toga, dokle god mi ne dosadi, neću sprječavati u tome da tačno pratite tok vaše stvari. Kad čovjek vidi ljude koji sramno zanemaruju svoju dužnost, nauči se da ima strpljenja sa ljudima kao šta ste vi. Sjedite". "Kako samo zna da razgovara sa strankama," šapnu djevojka. K. klimnu glavom, ali odmah se trže kad ga obavještavač ponovo upita: "Hoćete li ovdje malo da sjednete?" "Ne," reče K., "neću da se odmaram". On je to rekao što je odlučnije mogao, iako bi mu jako godilo da sjedne. Osjećao se kao da ima morsku bolest, činilo mu se kao da je na lađi koja plovi uzburkanim morem. Izgledalo mu je kao da valovi udaraju o drvene zidove, da iz dubine hodnika dopire bučanje kao od zapjenušane vode, da se hodnik klati cijelom širinom i da stranke koje čekaju s obje strane tonu i izdižu se. Utoliko je manje shvatao mirnoću djevojke i čovjeka koji su ga vodili. Bio je prepušten njihovoj milosti; ako ga puste, on će se srušiti kao vreća. Njihove male oči oštro su lutale tamo-ovamo. K. je osjećao njihove ravnomjerne korake, iako nije koračao s njima, jer su ga gotovo nosili, korak po korak. Konačno, primijeti da njemu govore, ali nije ih razumio. Čuo je samo galamu, koja je ispunjavala cijeli prostor, i kroz koju kao da se probijao ujednačen piskavi zvuk sirene. "Glasnije," šapnu oborene glave i postiđeno, jer znao je da su govorili dovoljno glasno, iako ih on ne razumije. Tada ga napokonnajzad zapahnu svježa vazdušna struja kao da se zid pred njim procjepio, i on ču kraj sebe: "Najpre hoće da ide a onda mu sto puta možeš reći da je tu izlaz, a on ni da se makne". K. primijeti da stoji pred izlaznim vratima koja je djevojka otvorila. Osjetio je kao da mu se odjednom vratila sva snaga i, da bi okusio slobodu, stade odmah na stepenicu opraštajući se sa svojim pratiocima koji se nagnuše njemu. "Hvala vam," ponavljao je stiskajući ruke oboma i prestade s tim tek kada mu se učinilo da im je, pošto su navikli na kancelarijski vazduh, teško da podnesu svjež zrak koji je dolazio sa stepeništa. Jedva su bili u stanju da odgovore i djevojka bi se možda stropoštala

da K. nije munjevitom brzinom zatvorio vrata. K. je stajao još jedan trenutak, mirno je zagladio kosu posluživši se džepnim ogledalcem i, podigavši šešir koji je ležao na slijedećem stepeniku, obavještavač ga je vjerovatno ostavio tamo, potrča niz stepenice tako čilo i u dugim skokovima da se od te nagle promjene gotovo uplašio. Takva iznenađenja nije mu još priredilo njegovo inače potpuno čvrsto zdravstveno stanje. Da neće njegovo tijelo da se buni i da mu spremi novi proces pošto je stari podnio tako lako? Misao da idućom prilikom ode do liječnika nije potpuno odbacio, no svakako će sve druge nedjelje iskoristiti bolje od ove, a u tome je svoj gospodar.

Četvrto poglavlje: Prijeteljica gospođice Birstner

Sljedećih dana K-u nikako nije uspijevalo da s gospođicom Birstner progovori bar nekoliko riječi. Pokušavao je na razne načine da joj priđe, ali ona je uvijek uspijevala da to izbjegne. On je odmah poslije posla iz kancelarije dolazio kući, ostajao je u svojoj sobi i ne paleći svjetlost sjedio je na divanu, ne radeći ništa, samo netremice gledajući u predsoblje. Ako bi prošla služavka i zatvorila vrata misleći da je prazna soba, on bi poslije jednog časka ustajao i ponovo ih otvarao. Ujutru je ustajao sat ranije nego inače ne bi li možda nasamo sreo gospođicu Birstner kada je odlazila u kancelariju. Ali nijedan od tih pokušaja nije urodio plodom. Onda joj je napisao pisma, jedno na kancelariju, drugo na stan, pokušao je da još jednom opravda svoje držanje, nudio joj je svako zadovoljenje, obećao da nikada neće prekoračiti granice koje mu ona bude postavila i molio je samo da mu pruži mogućnost da jednom razgovara s njom, tim više što ni kod gospođe Grubah ništa ne može da preduzme dok se prethodno ne posavjetuje s njom. NapokonNajzad joj je saopštio da će iduće nedjelje cijelog dana biti u svojoj sobi i čekati njen znak koji će mu dati. Nada se da će njegova molba biti uslišana ili da mu bar objasni zašto ne može da mu ispuni molbu, iako joj je obećao da će se u svemu njoj pokoravati. Pisma se nisu vratila, ali ni odgovor nije došao. Međutim u nedjelju dođe znak koji je bio dovoljno jasan. Odmah ujutru K. kroz ključaonicu primijeti u predsoblju neku neobičnu živost koja se ubrzo razjasnila. Jedna nastavnica francuskog jezika, rodom Njemica, po imenu Montag, slabunjava, blijeda djevojka, malko hroma, koja je dosad imala svoju sobu, preseljavala se u sobu gospođice Birstner. Satima se čulo kako šepa kroz predsoblje. Stalno je zaboravljala još poneki komad rublja, čaršafe ili knjigu po koju je posebno trebalo otići i prenijeti je u novi stan.

Kada mu je gospođa Grubah donijela doručak, otkako se K. onako naljutio ona ga je sama posluživala, K. se nije mogao uzdržati da je ne oslovi prvi put poslije pet dana. "Zašto je danas u predsoblju tolika galama?" upita sipajući kafu. "Zar ne može da se prestane s tim? Mora li se baš nedjeljom pospremati?" Mada K. nije gledao u gospođu Grubah, primijetio je kako je odahnula kao da joj je laknulo i mada stroga K.-ova pitanja, shvatila ih je tako kao da joj je oprostio ili da počinje da joj oprašta. "Ne spremamo, gospodine K.," reče ona, "samo se gospođica Montag seli kod gospođice Birstner i prenosi svoje stvari". Nije rekla ništa više, već je čekala kako će K. ovo primiti i hoće li joj dozvoliti da govori dalje. Ali K. je htio da je iskuša, kašičicom je zamišljeno miješao kafu i šutio. Zatim pogleda u nju i reče: "Jeste li već prestali da sumnjate u gospođicu Birstner?" "Gospodine K.," viknu gospođa Grubah koja je samo čekala na ovo pitanje i sklopi ruke pred K.-om. "Vi ste nedavno jednu slučajnu primjedbu suviše ozbiljno primili. Nije mi bilo ni na kraj pameti da uvrijedim vas ili ma koga drugog. Valjda me poznajete već dosta dugo, gospodine K., i mogli biste da mi vjerujete. Nemate pojma koliko sam patila posljednjih dana! Zar ja da ogovaram svoje stanare! A vi, gospodine K., vjerovali ste u to. Još ste rekli da vam otkažem! Zar vama da otkažem!" Posljednji uzvik već je popratila suzama, a onda podiže kecelju prema licu i glasno zajeca. "Ma, ne plačite, gospođo Grubah," reče K. i pogleda kroz prozor. Mislio je samo na gospođicu Birstner i na to da je stranu djevojku primila u svoju sobu. "Ne

plačite," ponovi on kad se okrenuo prema sobi, ali gospođa Grubah je još uvijek plakala. "Ni ja nisam ništa loše mislio. Nismo se razumjeli. To se može nekad desiti i starim prijeteljima". Gospođa Grubah skloni kecelju s očiju da bi vidjela da li se K. stvarno izmirio s njom. "Da, da, tako je to," reče K. i, pošto sudeći po držanju gospođe Grubah shvati da kapetan nije ništa odao, usudi se da još doda: "Zar stvarno mislite da bih se zbog jedne strane djevojke mogao zavaditi s vama?" "E to je baš ono, gospodine K.," reče gospođa Grubah. Problem je bio u tome što je imala običaj, čim se malo oslobodi, da kaže nešto šta ne treba. "Stalno sam se pitala: Zašto se gospodin K. zauzima toliko za gospođicu Birstner? Zašto se zbog nje svađa sa mnom, iako zna da ne mogu ni oka sklopiti ako mi kaže kakvu ružnu riječ? Ja sam o gospođici Birstner rekla samo ono šta sam svojim očima vidjela". K. ne odgovori ništa, jer kod prve riječi morao bi je istjerati iz sobe, a to nije htio. Zadovoljio se da pije kafu, stavljajući time gospođi Grubah do znanja da je njeno prisustvo suvišno. Napolju se opet čulo hramanje gospođice Montag koja je špartala po predsoblju. "Čujete li ovo?" upita K. i rukom pokaza u pravcu vrata. "Da," reče gospođa Grubah i uzdahnu. "Htjela sam da joj pomognem i služavku joj stavim na raspolaganje, ali ona je tvrdoglava i hoće sve sama da preseli. Čudim se gospođici Birstner, gotovo mi je mrsko šta imam gospođicu Montag na stanu, a eto gospođica Birstner je, štaviše, uzima sebi u sobu". "Što bi se vas to ticalo," reče K. miješajući ostatke šećera u šolji. "Jeste li time oštećeni?" "Ne," reče gospođa Grubah, "u stvari to je meni dobro došlo, jer tako mi je ispražnjena soba, pa mogu da smjestim u nju mog nećaka, kapetana. Već davno sam se plašila da vam je možda smetao ovih dana dok je morao da stanuje u sobi do vas. On nema mnogo obzira". "Šta vam pada na pamet!" uzviknu K. i ustade. "O tome nema ni govora. Vi, izgleda, smatrate da sam pretjerano osjetljiv što ovo šetkanje gospođice Montag, evo opet se vraća, ne mogu da podnesem". Gospođa Grubah se našla u nebranom grožđu. "Treba li da kažem, gospodine K., da gospođica Montag odgodi selidbu? Ako želite, smjesta ću joj reći". "Ali ona ipak treba da se preseli kod gospođice Birstner!" reče K. "Da," odgovori gospođa Grubah, koja nije sasvim razumjela šta K. misli. "E, pa lijepo," reče K., "onda treba i da prenese svoje stvari". Gospođa Grubah samo klimnu glavom. Ta njena bespomoćnost izgledala je kao prkos i ljutila je K.-a još više. Stao je da šetka po sobi od prozora do vrata, čime je gospođi Grubah oduzeo mogućnost da se udalji, šta bi ona vjerovatno učinila. K. je baš stigao opet do vrata kad neko zakuca. Bila je to služavka koja javi da gospođica Montag želi da nakrako razgovara s gospodinom K., pa ga moli da dođe u trpezariju gdje ga čeka. K. zamišljeno sasluša služavku i okrene se sa gotovo podrugljivim pogledom uplašenoj gospođi Grubah. Taj pogled kao da je govorio da je K. već odavno predviđao poziv gospođice Montag i da se taj poziv potpuno slaže s uznemiravanjem koje je ovog nedjeljnog prijepodneva morao da podnosi od stanara gospođe Grubah. On posla natrag služavku s odgovorom da odmah dolazi. Zatim priđe ormaru za odijela da presvuče kaput, a kao odgovor gospođi Grubah, koja je tiho jadikovala zbog te dosadne gospođice Montag, obrati joj se s molbom da već jednom odnese posuđe od doručka. "Niste skoro ništa okusili," reče gospođa Grubah. "Ah, nosite slobodno!" viknu K. Činilo mu se da gospođica Montag na neki način ima udjela u svim stvarima i čini ih odvratnim.

Prolazeći kroz predsoblje pogleda u zatvorena vrata sobe gospođice Birstner. Ali nije bio pozvan tamo, već u trpezariju, čija vrata otvori bez kucanja. Bila je to dugačka, uska prostorija s jednim prozorom. U njoj je bilo samo toliko mjesta da se u uglovima kraj vrata koso postave dva ormara, dok je čitav ostali prostor zauzimao dugački sto u blizini vrata koji je dopirao skoro do prozora, ometajući prilaz prozoru. Sto je bio postavljen za mnogo osoba, jer su nedjeljom skoro svi stanari ručavali tu. Kada je K. ušao, gospođica Montag se od prozora, duž jedne strane stola uputi u susret njemu. Nijemo se pozdraviše. Onda gospođica Montag reče, držeći kao i uvijek neobično uspravno glavu, "Ne znam da li me poznajete?" K. zaškilji u nju. "Kako da ne," reče on, "vi stanujete već duže vremena kod gospođe Grubah". "Ali čini mi se, vi se ne brinete mnogo za pansion," reče gospođica Montag. "Ne," reče K. "Zar nećete da sjednete?" upita gospođica Montag. Šuteći donesoše dvije stolice s drugog kraja stola i sjedoše jedno naprema drugom. Ali gospođica Montag odmah ustade, jer je na prozorskoj dasci zaboravila svoju ručnu torbicu, pa pođe da je donese; hramala je preko cijele sobe. Kad se vratila, mašući polako torbicom reče, "Htjela bih samo, po nalogu moje prijeteljice, da vam kažem nekoliko riječi. Mislila je i sama da dođe, ali danas se nešto ne osjeća dobro. Rekla mi je da je izvinite i da saslušate mene umjesto nje. Ni ona vam ne bi mogla ništa drugo reći osim ono šta ću vam ja kazati. Naprotiv, mislim

da vam ja mogu reći čak i više, jer sam donekle nezainteresirana. Zar ne mislite i vi tako?" "A šta biste to imali da mi kažete?" odgovori K., kome je dozlogrdilo da neprestano osjeća na svojim usnama pogled gospođice Montag. Time kao da je već prigrabila sebi vlast nad onim šta će on tek reći. "Gospođica Birstner očigledno neće da mi dozvoli razgovor u četiri oka za koji sam je molio". "Tako je," reče gospođica Montag, "ili bolje reći nije uopšte tako, vi se neobično oštro izražavate. I, uopšte uzevši, razgovori se niti dozvoljavaju, niti ne dozvoljavaju. Ali može se desiti da se razgovori smatraju nepotrebnim i to je baš ovdje slučaj. Sada, poslije vaše primjedbe, mogu otvoreno da govorim. Vi ste moju prijeteljicu zamolili pismeno ili usmeno za razgovor. No, tako bar moram da pretpostavim, moja prijeteljica ne zna na šta treba da se odnosi taj razgovor, te je uvjerena, iz razloga koji su meni nepoznati, da neće nikome donijeti koristi ako do njega dođe. Uostalom, ona mi je tek jučer, sasvim površno, ispričala o tome, napomenuvši da svakako ni vama nije mnogo stalo do razgovora, jer ste samo jednom slučajno došli na tu ideju i uvidjećete, i bez nekog naročitog objašnjenja, ako ne sada a ono uskoro, besmislenost čitave stvari. Ja sam joj odgovorila da je to možda tačno, ali, da bi se stvari potpuno raščistile, smatram ipak korisnim da vam se izričito da odgovor. Ponudila sam se da ja preduzmem taj zadatak i poslije izvjesnog kolebanja moja prijeteljica je pristala. Nadam se da ovo i vama ide u prilog, jer čak i najmanja neizvjesnost u najbeznačajnijim stvarima uvijek je mučna, a ako se ona, kao u ovom slučaju, lako može otkloniti, onda je bolje da to bude odmah". "Hvala vam," reče K. brzo, polako se diže, pogleda u gospođicu Montag, a zatim baci pogled preko stola, kroz prozor; kuća na suprotnoj strani bila je obasjana suncem; uputi se vratima. Gospođica Montag pratila ga je nekoliko koraka kao da u njega nema potpuno povjerenje. No pred vratima oboje se povukoše, jer se ona otvoriše i u sobu uđe kapetan Lanc. K. ga je sad prvi put vidio izbliza. Bio je to visok čovjek od oko četrdeset godina, opaljena, mesnata lica. On se lako pokloni, šta je bilo upućeno K.-u, a zatim priđe gospođici Montag i s puno poštovanja poljubi joj ruku. Pokreti su mu bili veoma gipki, a njegova učitivost upadljivo je odudarala od K.-ovog ponašanja prema gospođici Montag. Pa ipak se ona, izgleda, nije ljutila na K.-a, jer ga je, kako se K.-u činilo, čak htjela predstaviti kapetanu. Ali, K. nije želio da bude predstavljen, a ne bi ni bio u stanju da bude ljubazan ni prema kapetanu ni prema gospođici Montag. Poljubac u ruku značio je za njega da se stvara zavjera koja pod vidom potpune bezazlenosti i nesebičnosti hoće da spriječi njegov susret sa gospođicom Birstner. Međutim, K. je bio ubijeđen ne samo u ovo, nego je stekao i uvjerenje da je gospođica Montag izabrala dobro ali dvolično sredstvo. Ona je pretjerivala šta se tiče značaja odnosa između gospođice Birstner i K.-a; pretjerivala je, prije svega, u pogledu značaja traženog razgovora, pokušavajući u isti mah da stvari iskrene tako da djeluje kao da K. u svemu prejteruje. Ona će se prevariti, jer K. ne pretjeruje; on zna da je gospođica Birstner mala daktilografkinja koja mu se neće dugo opirati. On namjerno nije uopšte uzeo u obzir ono što je od gospođe Grubah saznao o gospođici Birstner. O svemu tome razmišljao je kada je napuštao sobu, jedva se i pozdravivši. Htio je odmah da ode u svoju sobu, ali tihi smijeh gospođice Montag koji ču iz trpezarije iza sebe navede ga na misao da bi možda oboma, i kapetanu i gospođici Montag, mogao prirediti iznenađenje. Pogleda oko sebe i oslušnu neće li se pojaviti neko iz okolnih soba, ali svugdje je vladala tišina, samo se iz trpezarije čuo razgovor, a iz hodnika koji vodi u kuhinju glas gospođe Grubah. Prilika je, izgleda, bila povoljna i K. se uputi vratima sobe gospođice Birstner, pa tiho zakuca. Pošto se ništa ne pomače, on zakuca još jednom, ali odgovora nije bilo. Da li spava? Ili se možda stvarno ne osjeća dobro? Ili se pritajila jer sluti da to samo može biti K. koji tako tiho kuca? K. pretpostavi da se pritajila i zakuca jače pa, pošto je kucanje opet bilo uzaludno, on napokon otvori vrata, oprezno i s osjećajem da čini nešto neprilično i ujedno beskorisno. U sobi nije bilo nikoga. Uostalom, soba je jedva još bila nalik na onu koju je K. poznavao. Do zida su sad bila postavljena jedan za drugim dva kreveta, stolice u blizini vrata bile su pretrpane haljinama i odjećom; jedan ormar je bio otvoren. Gospođica Birstner je vjerovatno otišla dok je gospođica Montag zagovarala K.-a. K. nije bio ovim toliko iznenađen, skoro da nije ni očekivao da će se tako lako sresti s gospođicom Birstner i ovaj pokušaj učinio je više iz inata gospođici Montag. Ali, utoliko mu je mučnije bilo kada je, zatvorivši vrata, ugledao kako na otvorenim vratima trpezarije razgovaraju gospođica Montag i kapetan. Oni su stajali tamo možda još otkako je K. otvorio vrata, mada su se pravili kao da ga ne gledaju. Tiho su razgovarali, prateći pogledima K.-ove kretnje, kao što čovjek u razgovoru rastreseno gleda oko sebe. K.-a su ti pogledi ipak neprijatno pogađali, te požuri duž zida u svoju sobu.

Peto poglavlje: Batinaš

Kada je K. jedne od idućih večeri prolazio hodnikom koji je razdvajao njegovu kancelariju od glavnog stepeništa, ovog puta odlazio je skoro poslednji kući, samo su u otpremnici radila još dva poslužitelja u malom svjetlosnom krugu koje je padalo od jedne sijalice, do ušiju mu dopriješe uzdasi iza vrata iza kojih je uvijek pretpostavljao da se nalazi sobica za starudiju, mada u nju nikada nije zavirio. Zapanjen, zastade i oslušnu još jednom da bi se uvjerio da li se vara; za trenutak zavlada tišina, a onda ponovo, stvarno je čuo uzdahe. Htjede najprije da dovede jednog od poslužitelja, jer možda će biti potreban i svjedok, ali zatim osjeti takvu neodoljivu radoznalost da takoreći provali vrata. Kao šta je i pretpostavljao, bila je to stvarno sobica za starudiju. Do praga su ležali neupotrebljivi stari formulari i zemljane tintarnice, prevrnute i prazne. U samoj sobici stajala su tri čovjeka, pognuta u niskoj prostoriji. Osvjetljavala im je svijeća pričvršćena na jednoj od polica. "Šta radite vi ovdje?" ote mu se od uzbuđenja pitanje, ali ne glasno. Čovjek, koji je očigledno gospodario nad ostalom dvojicom i koji je prvi upadao u oči, bio je odjeven u nekakvo tamno kožno odijelo koje mu je otkrivalo vrat duboko do prsiju i čitave mišice. Čovjek ništa ne odgovori. Ali ona ostala dvojica povikaše: "Gospodine! Hoće da nas izudara zato šta si se na nas žalio istražnom sudiji". K. tek sada primijeti da su to stvarno stražari Franc i Viljem i da onaj treći drži u ruci batinu spreman da ih izudara. "Eh!" reče K. i zagleda se u njih, "nisam se žalio, ispričao sam samo šta se desilo u mom stanu. A besprijekorno se niste ponašali". "Gospodine!" reče Viljem dok je Franc očigledno pokušavao da se iza njega zakloni od onog trećeg, "kad biste vi znali kako smo mi slabo plaćeni, vi biste imali bolje mišljenje o nama. Ja moram da hranim porodicu, a Franc je, eto, htio da se oženi. Čovjek gleda da se obogati kako može, a poštenim radom, pa ma koliko zapinjao, to ne ide. Mene je prevarila vaše fina odjeća; naravno da je stražarima zabranjeno da tako postupaju i to nije bilo u redu, ali tradicija je da odjeća pripadne stražarima, uvijek je tako bilo, verujte mi, a to je i razumljivo, jer šta znače takve stvari za čovjeka koji je imao tu nesreću da ga uhapse. Ali, svakako, ako on to javno iznese, onda stražari naravno moraju da budu kažnjeni". "To što sad kažete nisam znao. Ja nipošto nisam tražio da budete kažnjeni, meni je samo stalo do principa". "Franc," obrati se Viljem drugome stražaru, "zar ti nisam rekao da gospodin nije zahtijevao da budemo kažnjeni? Sad čuješ da nije čak ni znao da moramo biti kažnjeni". "Ne nasjedaj na ove riječi," reče onaj treći K.-u, "kazna je koliko pravedna, toliko neizbježna". "Ne slušaj ga," reče Viljem i ušuti samo da bi brzo prinio ustima ruku po kojoj je dobio udarac, "nas samo zato kažnjavaju šta si nas ti prijavio. Inače nam se ništa ne bi desilo čak i da su saznali šta smo učinili. Može li se to nazvati pravdom? Nas dvojica, a naročito ja, isticali smo se kao dobri stražari kroz dug period vremena, i ti sam moraš priznati da smo sa gledišta vlasti savjesno obavljali svoju dužnost. Imali smo dobre izglede da napredujemo i sigurno bismo uskoro postali batinaši kao ovaj ovdje koji je eto, imao sreću da ga niko ne prijavi, jer takve prijave se zaista vrlo rijeko dešavaju. A sada je, gospodine, sve propalo, svršeno je s našim napredovanjem u službi i mi ćemo morati da radimo još mnogo niže poslove nego što je stražarska služba, i uz to još dobijamo ove užasne batine". "Zar šiba može da pričini tolike bolove?" upita K. zagledajući šibu kojom je batinaš pred njim mahao. "Moraćemo da se skinemo goli," reče Viljem. "Ah, tako," reče K. i pažljivo se zagleda u batinaša. Ovaj je bio opaljen kao mornar i imao je divlje, čilo lice. "Zar nema mogućnosti da se ova dvojica poštede batina?" upita ga. "Ne," reče batinaš i smiješeći se odmahnu glavom. "Svucite se," naredi stražarima. A. K.-u reče: "Ne smiješ sve da im vjeruješ, iz straha od batina oni su već malo šenuli. Kao na primjer ovaj ovdje," on pokaza na Viljema, "priča o mogućnosti napredovanja u službi prosto je smiješna. Pogledaj koliko ima sala, prvi udarci šibom prosto će se izgubiti u salu. Znaš li od čega je postao tako debeo? On ima običaj da svim uhapšenicima pojede doručak. Zar nije pojeo i tvoj? Pa naravno, rekao sam. Ali čovjek s takvim trbuhom neće postati batinaš dok je živ, to je isključeno". "Ima i takvih batinaša," tvrdio je Viljem

koji je baš okopčavao pojas od hlača. "Nema," reče batinaš i šibom ga raspali po vratu tako da je prosto premro od straha, "ne slušaj šta govorimo, već se svlači". "Ako ih pustiš, dobro ću te nagraditi," reče K. i ne gledajući više u batinaša izvadi novčanik, "takvi poslovi se najbolje obavljaju šutke". "Ti bi onda htio i mene da prijaviš," reče batinaš, "pa i meni da natovariš batine". "A, ne! Budi pametan," reče K., "da sam htio da ova dvojica budu kažnjeni, ja sad ne bih želio da ih otkupim. Mogao sam prosto da zatvorim vrata, da ništa više ne vidim i ne čujem i da lijepo odem kući. Ali eto, nisam to učinio i, štaviše, ozbiljno mi je stalo do toga da ih oslobodim. Da sam slutio da treba da budu kažnjeni, ili da čak samo postoji ta mogućnost, ja nikada ne bih spomenuo njihova imena. Ja ih uopšte ne smatram krivim, kriva je organizacija, krivi su visoki činovnici". "Tako je," povikaše stražari i smjesta dobiše udarac po već razgolićenim leđima. "Kada bi ti pod ovom šibom imao nekog visokog sudiju," reče K. zadržavši rukom šibu koja je opet htjela da se podigne, "ja te zaista ne bih sprečavao da raspališ po njemu; naprotiv, dao bih ti čak i novac da se malo okrijepiš za to dobro djelo". "Ono šta kažeš možda je i tačno," reče batinaš, "ali mene ne može niko podmititi. Postavili su me za batinaša i ja batinam". Stražar Franc koji je dosad bio prilično suzdržljiv, nadajući se možda dobrom ishodu K.-ovog zauzimanja, priđe vratima obučen još samo u hlače. Zgrabi K.-ovu ruku kleknuvši i prošaputa, "Ako ne možeš postići da nas obadvojicu poštedi, onda bar pokušaj da mene oslobodiš. Viljem je stariji od mene i u svakom pogledu je manje osjetljiv, a prije nekoliko godina već je dobio lakšu kaznu batinama. Ali ja još nisam obeščašćen i samo Viljem me je natjerao da ovako postupim, on je moj učitelj i u dobru i u zlu. Dole pred bankom čeka moja sirota vjerenica na ishod, ja se strahovito stidim". On K.-ovim kaputom obrisa svoje lice obliveno suzama. "Neću više da čekam," reče batinaš, i zgrabivši obadvjema rukama šibu, udari po Francu dok je Viljem čučao u uglu i krišom gledao šta se događa, ne usuđujući se da okrene glavu. Tada se prolomi Francov neprekidan i prodoran vrisak, kao da je dolazio ne od čovjeka već od nekog mučenog instrumenta. Cijeli hodnik odjekivao je od njega, cijela zgrada ga je morala čuti. "Ne deri se," viknu K., koji se nije mogao uzdržati i, napregnuto gledajući u pravcu odakle su morali doći poslužitelji, gurnu Franca ne odviše jako, ali taman toliko da se onesvijestio i pao u grču pipajući rukama po podu; ipak, nije izbjegao udarce, šiba ga je pogodila i na zemlji, dok se on previjao pod njom, njen se vrh ravnomjerno savijao gore-dolje. U daljini se već pojavio jedan poslužitelj, a na nekoliko koraka iza njega i drugi. K. brzo zalupi vrata, priđe jednom od dvorišnih prozora i otvori ga. Vriskanje se bilo potpuno utišalo. Da poslužitelji ne bi prišli, on im viknu, "Ja sam". "Dobro veče, gospodine prokuristo!" doviknuše mu. "Je li se nešto desilo?" "Ne, ne," odgovori K., "urla samo pas u dvorištu". I pošto se poslužitelji ne maknuše s mjesta, dodade: "Vi radite svoj posao". Da ne bi morao da se upusti u razgovor s poslužiteljima, nagnu se kroz prozor. Kada je poslije jednog trenutka ponovo pogledao duž hodnika, njih već nije bilo. Ali, K. ostade ipak kraj prozora jer u sobu za starudiju nije se usuđivao da uđe, a ni kući nije htio da ide. Dvorište u koje je gledao bilo je malo i četvrtasto, naokolo su bile smještene kancelarijske prostorije; svi prozori bili su već mračni, samo se na najgornjim vidio odbljesak mjesečine. K. je napregnuto pokušavao da prodre pogledom u pomrčinu jednog dvorišnog ugla u kome su bez ikakva reda bila nagomilana ručna kolica. Nije mu davalo mira šta mu nije pošlo za rukom da spriječi batinanje, ali nije bila njegova krivica šta mu to nije uspjelo, jer da Franc nije vrisnuo, naravno da ga je moralo jako zaboliti, ali u odlučnom trenutku čovjek treba da se savlada, jer da nije vrisnuo, K. bi po svoj prilici našao još neko sredstvo da odgovori batinaša. Kad je sve niže činovništvo ološ, zašto bi baš batinaš koji ima najnečovječniji posao, bio izuzetak. K. je dobro vidio kako su mu zasjale oči kad je ugledao novčanicu, batine je vjerovatno samo zato primjenio da bi još malo povisio mito. A K. ne bi štedio novac, bilo mu je stvarno stalo do toga da oslobodi stražare; kad je već počeo da se bori protiv pokvarenosti ovog sudstva, onda je samo po sebi razumljivo što se umiješao. Ali u trenutku kada je Franc vrisnuo, svemu je naravno, bio kraj. K. nije mogao dozvoliti da dođu poslužitelji i bogzna ko još i zateknu ga u razgovoru s tim društvom u sobi za starudiju. Tu žrtvu zaista niko ne može da traži od K.-a. Da je mislio to da učini, onda bi bilo još jednostavnije da se sam skinuo i ponudio se batinašu u zamjenu za stražare. Uostalom, batinaš svakako ne bi pristao na tu zamjenu jer time bi, ne izvukavši za sebe nikakvu korist, grubo prekršio dužnost, i to vjerovatno dvostruko prekršio, jer K.-a sigurno niko od sudskih službenika ne smije da dirne dokle god je postupak u toku. A možda postoje za ovo i naročiti propisi. U svakom slučaju K.-u nije preostalo ništa drugo do da zalupi vrata, iako

time za njega ni sada još nije bila otklonjena svaka opasnost. A što je udario Franca, to je žalosno i može se opravdati jedino K.-ovim uzbuđenjem.

U daljini je čuo korake poslužitelja; da im ne bi upao u oči, on zatvori prozor i uputi se glavnom stepeništu. Kod vrata od sobe za starudiju on malo zastade i oslušnu. Bila je potpuna tišina. Čovjek je možda isprebijao stražare na mrtvo ime, bili su potpuno u njegovoj vlasti. K. već pruži ruku prema kvaki, ali se povuče natrag. Ionako ne može nikome više da pomogne, a i poslužitelji će odmah doći, ali obećao je sebi da će stvar iznijeti i da će učiniti sve šta može da se kazne pravi krivci, visoki činovnici od kojih se još niko nije usudio da se pojavi pred njim. Silazeći niz stepenice pred bankom, pažljivo je zagledao sve prolaznike, ali nigdje naokolo nije vidio djevojku koja bi nekog čekala. Dakle Francova primjedba da ga njegova vjerenica čeka pokazala se kao laž koja se, doduše, može oprostiti jer je njome htio da izazove veće sažaljenje. Ni slijedećeg jutra K.-u nisu izlazili iz glave stražari; na poslu je bio rasijan, i da bi sve obavio kako treba, morao je duže da ostane u kancelariji nego dan ranije. Kada je na povratku kući prolazio mimo sobe za starudiju, on opet otvori vrata kao iz navike. Nije mogao očima da vjeruje u ono šta je vidio umjesto očekivanog mraka. Sve je bilo nepromijenjeno, isto onako kao kad je otvorio vrata prethodne večeri. Formulari i tintarnice odmah iza praga, batinaš sa šibom, još uvijek potpuno goli stražari, svijeća na polici. Stražari stadoše da jadikuju i viknuše, "Gospodine!". K. smjesta zatvori vrata i još pesnicama stade da udara u njih kao da će time biti čvršće zatvorena. Skoro plačući otrča poslužiteljima koji su mirno radili na mašini za kopiranje. Oni začuđeno prekinuše posao. "Očistite već jednom sobu za starudiju!" viknu. "Udavićemo se u prljavštini. "Poslužitelji pristadoše da učine to sutradan i K. klimnu glavom. Sada, kasno uveče, ne može ih prisiliti da rade iako bi htio. Sjede I, da bi za trenutak zadržao poslužitelje u blizini, stade da pretura po papirima praveći se kao da ih pregleda. A zatim, uvjerivši se da se poslužitelji neće usuditi da pođu istovremeno kada i on, umoran i rastrojen pođe kući.

Šesto poglavlje: Ujak. Leni

Jedno poslijepodne K. je baš bio u najvećem poslu završavajući prepisku, u sobu uđe, uguravši se između dva poslužitelja koji su unosili spise, K.-ov ujak Karl, mali seoski posjednik. K. je već ranije toliko strahovao pri pomisli da će ujak doći, da se sada nije mnogo ni uplašio. Znao je on dobro, već nekih mjesec dana, da ujak mora doći. Već tada mu se činilo da ga vidi kako, malo poguren, drži zgužvan panama šešir u lijevoj ruci i pruža mu već izdaleka desnicu preko pisaćeg stola, u takvoj bezglavoj žurbi, da je obarao sve šta mu je stajalo na putu. Ujak je stalno bio u žurbi jer ga je progonila nesretna misao da pri svom jednodnevnom boravku u glavnom gradu mora obaviti sve što je zamislio, a uz to nije htio da se liši ni dokonog ćaskanja, posla, niti zadovoljstva. K. mu je u svemu tome morao biti pri ruci i primiti ga na prenoćište. On mu je, kao svom bivšem tutoru, dugovao naročitu zahvalnost. "Seoska avet" zvao ga je obično K.

Čim se pozdraviše, nije imao vremena ni da sjedne u naslonjaču koju mu je K. ponudio, on zamoli K.-a za kratak razgovor u četiri oka. "To je potrebno," reče s mukom gutajući pljuvačku, "potrebno je da bih se mogao umiriti". K. odmah posla poslužitelje iz sobe i naredi im da nikoga ne puštaju unutra. "Šta to čujem, Jozefe?" viknu ujak kad ostadoše sami; sjede na sto i podmetnu ispod sebe, ne gledajući, papire, da bi udobnije sjedio. K. je šutio. Znao je šta će sad uslijediti, ali kako je jednom osjetio olakšanje poslije napornog rada, on se najprije predade nekoj prijatnoj malaksalosti i zagleda se kroz prozor na suprotnu stranu ulice od koje je sa svog sjedišta mogao da vidi samo mali trougli komad praznog kućnog zida između dva izloga trgovine. "Ti gledaš kroz prozor!" viknu ujak podigavši ruke, "odgovori mi za milog Boga, Jozefe! Je li istina, može li da

bude istina?" "Dragi ujače," reče K. i trže se iz svoje rasijanosti, "ja uopšte ne znam šta hoćeš od mene". "Jozefe," odgovori ujak opominjući, "koliko ja znam, ti si uvijek govorio istinu. Treba li da shvatim tvoje posljednje riječi kao loš znak?" "Sad naslućujem šta hoćeš," poslušno reče K., "ti si vjerovatno čuo o mom procesu". "Tako je," odgovori ujak, lagano klimajući glavom, "čuo sam o tvom procesu". "A od koga?" upita K. "Erna mi je o njemu pisala," reče ujak, "ona, doduše, nije s tobom u vezi jer ti se, nažalost, ne brineš mnogo o njoj, ali eto ipak je saznala. Danas sam primio pismo i, razumije se, odmah sam doputovao. Samo iz toga razloga; mislim da je to dovoljan razlog. Mogu ti pročitati dio pisma koje se tebe tiče". On izvadi pismo iz novčanika. "Evo ga. Ona piše: 'Jozefa već dugo nisam vidjela. Prošle nedjelje bila sam jednom u banci, ali Jozef je bio toliko zaposlen da me nisu pustili kod njega; čekala sam skoro sat, a onda sam morala kući, jer sam imala čas klavira. Željela sam da razgovaram s njim; možda će mi se uskoro pružiti prilika za to. Povodom mog imendana poslao mi je veliku kutiju čokolade; to je bilo vrlo lijepo i pažljivo. Zaboravila sam da vam o tome pišem i tek sada, kad me pitate, sjetila sam se toga. Treba da znate da čokolada u pansionu odmah plane, jedva uspiješ da shvatiš da si dobio na poklon čokoladu, a nje već nema. Ali šta se tiče Jozefa, htjela sam još nešto da kažem. Kako rekoh, u banci me nisu pustili njemu jer je baš vodio razgovor s jednim gospodinom. Pošto sam neko vrijeme mirno čekala, upitam poslužitelja hoće li razgovor još dugo trajati. Rekao mi je da možda hoće, jer se vjerovatno radi o procesu koji se vodi protiv gospodina prokuriste. Upitala sam kakav je to proces i ne vara li se možda, a on mi je odgovorio da se ne vara, jer vodi se neki proces, i to težak proces, ali on ništa više ne zna. Dodao je da bi i on sam rado pomogao gospodinu prokuristi koji je dobar i pravedan čovjek, ali ne zna kako i zato bi želio da se uticajna gospoda zauzmu za gospodina prokuristu. Do toga će sigurno i doći i napokonnajzad će se sve lijepo završiti. Zasada stvari ne stoje dobro sudeći po neraspoloženju gospodina prokuriste. Ja, naravno, tim riječima nisam pridavala mnogo značaja. Pokušala sam da umirim priprostog poslužitelja i zabranila sam mu da drugima govori o tome. Ja smatram da se čitava stvar svodi na rekla-kazala. No bilo bi možda ipak dobro da ti, dragi oče, ispitaš stvar pri tvojoj idućoj posjeti. Neće biti teško da saznaš šta pobliže, pa ako bude stvarno potrebno, ti interveniši preko tvojih mnogobrojnih uticajnih poznanika. A ako ne bude potrebno, šta je najverovatnije, onda će bar tvoja kćerka imati priliku da te zagrli i ona će se tome radovati.' Dobro dijete," reče ujak završivši čitanje i obrisa nekoliko suza iz očiju. K. klimnu glavom, on je zbog raznih nezgoda u posljednje vrijeme potpuno zaboravio na Ernu, pa čak i na njen imendan. Priča o čokoladi bila je očigledno izmišljena samo zato da bi ga opravdala pred ujakom i ujnom. Bilo je vrlo dirljivo, a karte za pozorište za koje je odlučio da joj odsada redovno šalje neće biti dovoljna nagrada za nju, ali za posjete pansionu i za razgovore sa malom osamnaestogodišnjom gimnazijalkom nije bio sada raspoložen. "A šta sad kažeš?" upita ujak koji je zbog pisma zaboravio na žurbu i uzbuđenje i kao da ga je još jednom čitao. "Da, ujače," reče K., "istina je". "Istina?" viknu ujak. "Šta je istina? Kako može da bude istina? Kakav proces? Nije valjda krivični proces?" "Krivični proces," odgovori K. "I ti mirno sjediš ovdje a imaš na vratu krivični proces?" viknu ujak postajući sve glasniji. "Što sam mirniji, utoliko je bolje za ishod procesa," umorno reče K., "ne boj se". "To ne može da me umiri!" viknu ujak. "Jozefe, dragi Jozefe, pomisli na sebe, na tvoje rođake, na naš dobar glas! Ti si dosad bio naš ponos, pa ne smiješ postati naša sramota. Tvoje držanje," on naže glavu i pogleda u Jozefa, "ne sviđa mi se. Tako se ne ponaša čovjek koji je nevino optužen i koji još ima snage. De, kaži mi brzo o čemu se radi da bih mogao da ti pomognem. Radi se o banci, je l' tako?" "Ne," odgovori K. i ustade, "ali ti, dragi ujače, govoriš suviše glasno. Poslužitelj vjerovatno stoji pred vratima i prisluškuje. Neprijatno mi je. Bolje je da idemo. A onda ću ti, ako budem mogao, odgovoriti na sva pitanja. Znam vrlo dobro da sam dužan da položim porodici račun". "Tačno!" viknu ujak, "sasvim tačno, samo požuri, Jozefe, požuri!" "Moram da izdam još neke naloge," reče K. i telefonom pozva zamjenika koji nakon nekoliko trenutaka uđe unutra. U svom uzbuđenju ujak mu rukom pokaza da ga je K. pozvao, šta je i inače bilo jasno. K., koji je stajao pred pisaćim stolom, tihim glasom uz pomoć raznih akata objasni mladom čovjeku, koji je slušao ukrućeno ali pažljivo, šta treba da se još danas uradi za vrijeme njegovog odsustva. Ujak im je smetao zato šta je najprije stajao raširenih očiju nervozno grickajući usne, iako nije slušao, a smetao je već i sam njegov izgled. Zatim je stao da šeta gore-dolje po sobi, zaustavljajući se pokatkad pred prozorom ili nekom slikom, neprestano uzvikujući nešto kao: "Meni je to sasvim nerazumljivo!" ili "Recite mi samo šta će se iz svega toga izroditi!" Mladi čovjek pravio se kao da ništa od toga ne primjećuje, mirno je saslušao K.-ove

naloge, zapisao je nešto i otišao poklonivši se K.-u i ujaku koji mu je baš bio okrenut leđima i gledao kroz prozor gužvajući raširenim rukama zavjese. Tek šta su se vrata zatvorila, ujak viknu: "Konačno je otišao taj klovn, a sad možemo da idemo i mi. Konačno!" Nažalost, nije bilo načina natjerati ujaka da se u predvorju, gde je stajalo nekoliko činovnika i poslužitelja i gdje je baš prolazio i zamjenik direktora, okani pitanja o procesu. "Dakle, Jozefe," poče ujak lako salutirajući na klanjanja ljudi u hodniku, "reci mi sad otvoreno kakav je to proces". K. dade nekoliko beznačajnih odgovora, nasmija se malo i tek na stepenicama objasni ujaku da pred ljudima nije htio da govori otvoreno. "Imaš pravo," reče ujak, "ali govori sad," slušao je nagnute glave, povlačeći brzo i krako dim iz cigarete. "Prije svega, ujače," reče K., "ne radi se uopšte o procesu pred običnim sudom". "To je zlo," reče ujak. "Kako?" upita K. i pogleda ujaka. "Velim da je to zlo," ponovi ujak. Stajali su na izlaznim stepenicama koje vode na ulicu, pošto je, izgleda, portir prisluškivao. K. povuče ujaka dolje, upadoše u živ ulični saobraćaj. Ujak koji uhvati K.-a ispod ruke nije se više tako uporno raspitivao o procesu i neko vrijeme su čak išli šuteći. "A kako se to desilo?" upita napokonnajzad ujak i zaustavi se tako naglo da ljudi iza njega uplašeno ustuknuše. "Takve stvari ne nailaze iznenada, one se dugo pripremaju, bilo je sigurno znaka o tome. Zašto mi nisi pisao? Ti znaš da ja za tebe činim sve, ja sam u neku ruku još uvijek tvoj tutor i do danas sam bio na to ponosan. Naravno, ja ću ti i sad pomoći, samo šta je sada vrlo teško jer je proces već u toku. Najbolje bi bilo da uzmeš malo odsustvo i da dođeš nama na selo. Sad tek vidim da si malo izmršao. Na selu ćeš ojačati, šta će ti dobro doći, to je sigurno od tih neprilika. Osim toga, u neku ruku, sklonit ćeš se od suda. Ovdje oni raspolažu raznim sredstvima pritiska koja u slučaju potrebe mogu automatski i na tebe da primijene, a na selo bi prvo morali da pošalju svoje organe ili da djeluju samo pismenim, telegrafskim ili telefonskim putem. Time bi se, svakako, otupila oštrica, pa, iako se ne bi oslobodio, to bi ti pružilo priliku da odahneš". "Mogli bi mi zabraniti da otputujem," reče K. na koga su ujakove razborite riječi počele da djeluju. "Ne vjerujem da će to učiniti," reče ujak zamišljeno, "tvojim odlaskom neće oni ne znam koliko izgubiti od moći". "Mislio sam," primijeti K. i uhvati ujaka ispod ruke kako bi ga spriječio da zastajkuje, "da ćeš ti čitavoj stvari pridati još manji značaj nego ja, a, eto, ti je sam uzimaš tako ozbiljno". "Jozefe," viknu ujak i, da bi zastao, htjede da mu se otme, ali ga K. nije puštao, "ti si se promijenio; ti si bio vrlo razborit, zar te baš sada izdaje razboritost? Zar hoćeš da izgubiš proces? Znaš li ti šta to znači? To znači da ti je prosto odzvonilo. A stradaće i cijela porodica, ili ako ništa drugo, sasvim će joj se okaljati obraz. Priberi se, Jozefe. Ja sam izvan sebe zbog tvoje ravnodušnosti. Kad te čovjek vidi, skoro bi povjerovao u poslovicu: ‘Imati takav proces znači unaprijed ga izgubiti’".

"Dragi ujače," reče K., "glupo je uzbuđivati se, glupo s tvoje strane, a i s moje. Uzbuđenjem se ne dobijaju procesi. Priznaj malo i moja praktična iskustva kao šta i ja uvijek, pa evo i sada, veoma cijenim tvoje iskustvo, čak i kada me iznenađuješ. Kad kažeš da će zbog procesa stradati i porodica, šta meni ne ide u glavu, ali to je sporedno, onda ću te rado u svemu slušati. Samo ne smatram da bi boravak na selu nešto koristio, čak ni po tvojoj logici, jer to bi značilo bjekstvo i priznavanje krivice. Osim toga, ja jest da sam ovdje više izložen, ali mogu sam bolje da se borim". "Tačno," reče ujak tonom kao da su im se približila mišljenja; "ja sam ti to predložio samo zato što sam mislio da ćeš sve dovesti u opasnost zbog tvoje ravnodušnosti ako ovdje ostaneš, tako da sam smatrao da je bolje da uzmem stvar u svoje ruke umjesto tebe. Ali ako ćeš sam energično da se boriš, onda je to, naravno, kudikamo bolje". "U tome smo se dakle složili," reče K. "Da li bi sada mogao da predložiš šta prvo da učinimo?" "O tome moram naravno još da razmislim," reče ujak. "Moraš imati na umu da ja već dvadeset godina živim skoro neprekidno na selu i tu čovjek gubi pronicljivost za ovakve stvari. Razne veze s važnim ličnostima oslabile su vremenom. Ti znaš da sam ja na selu pomalo usamljen. Čovjek to, u stvari, primjećuje tek u ovakvim slučajevima. Ovaj tvoj problem mi je došao donekle neočekivano, iako sam, začudo, poslije Erninog pisma, nešto i naslućivao, ali danas, čim sam te vidio, bio sam sasvim siguran. Ipak, to je sporedno; sada je najvažnije ne gubiti vrijeme". Još dok je to govorio, on je, propevši se na prste, dao znak jednom automobilu i doviknuvši šoferu adresu povukao K.-a u kola. "Odvešćemo se sada advokatu Huldu," reče, "bio mi je školski drug. Ime je sigurno i tebi poznato. Nije? E, to me čudi. On kao branilac i sirotinjski advokat uživa veliki ugled. A ja u njega imam potpuno povjerenje, naročito kao u čovjeka". "Meni je pravo šta god ti preduzmeš," reče K., iako su mu ujakova žurba i hitnja s kojima je uvijek pristupao

obavljanju stvari bile neprijatne. Nije mu baš bilo ugodno otići kao optuženik sirotinjskom advokatu. "Nisam znao," reče "da se u takvoj stvari može potražiti advokat". "Ali naravno," reče ujak, "to se samo po sebi razumije. Zašto da ne? Sada, da bih bio potpuno tačno obaviješten o svemu, ispričaj mi potanko šta se dosad događalo". K. smjesta poče da priča ne ispuštajući ništa. Njegova potpuna otvorenost bila je čin protesta protiv ujakovog mišljenja da je proces velika sramota. Ime gospođice Birstner spomenuo je samo jednom, usput, ali to nije išlo na štetu iskrenosti, jer gospođica Birstner nije imala veze s procesom. Dok je pričao, gledao je kroz prozor kako se upravo približavaju onom dijelu predgrađa u kome su se nalazile sudske kancelarije. Skrenuo je na to pažnju ujaku, ali ovaj toj okolnosti ne prida značaj. Auto se zaustavi pred jednom mračnom kućom. Ujak zazvoni odmah u prizemlju, na prvim vratima. Dok su čekali, on je, smiješeći se, kezio svoje velike zube i prošaputao, "Osam sati. Neobično vrijeme za posjete stranaka, ali Huld mi neće zamjeriti". Na okancu na vratima se pojaviše dva velika crna oka, pogledaše za trenutak posjetioce i nestadoše, ali vrata se nisu otvorila. Ujak i K. potvrdiše jedan drugom činjenicu da su vidjeli dva oka. "To je vjerovatno nova sobarica koja se boji stranih lica," reče ujak i zakuca još jednom. I opet se pojaviše oči koje su izgledale gotovo žalosne, ali to je možda bila samo varka prouzrokovana otvorenim gasnim plamenom koji im je žestoko šišteći gorio iznad samih glava i davao malo svjetlosti. "Otvorite," viknu ujak i pesnicom udari u vrata, "stižu prijetelji gospodina advokata!" "Gospodin advokat je bolestan," ču se iza njih šapat. Na drugom kraju hodnika stajao je na vratima neki gospodin u kućnom ogrtaču i sasvim tiho im to rekao. Ujak, koji je već bio ljut što toliko čeka, naglo se okrene i viknu: "Bolestan? Vi kažete da je bolestan?" i skoro prijeteći uputi se njemu kao da je taj gospodin sama bolest. "Već su otvorili," reče gospodin, pokaza na advokatova vrata, skupi svoj ogrtač i nestade. Vrata su stvarno bila otvorena i jedna mlada devojka, K. je prepoznao tamne, malo buljave oči, u dugoj bijeloj kecelji, stajala je u predsoblju sa svijećom u ruci. "Ubuduće otvorite brže!" reče ujak umjesto pozdrava dok se djevojka lako naklonila. "Hajdemo, Jozefe," reče zatim K.-u koji se polako provuče mimo djevojke. "Gospodin advokat je bolestan," reče djevojka pošto se ujak bez oklijevanja žurno uputi jednim vratima. Djevojka se već okrenula da zaključa vrata, a K. ju je još uvijek začuđeno gledao. Imala je lutkasto zaobljeno lice i ne samo šta su joj blijedi obrazi i brada bili zaokrugljeni, već i sljepoočnice i ivice čela. "Jozefe!" ponovo viknu ujak, a djevojku upita, "Je li opet mana srca?" "Mislim da je tako," reče djevojka i iskoristi vrijeme da pođe naprijed sa svijećom i da otvori sobna vrata. U jednom ćošku sobe, u koji još nije prodrla svjetlost svijeće, podiže se u postelji jedno lice s dugačkom bradom. "Leni, ko to dolazi?" upita advokat koji zaslijepljen svijećom nije prepoznao gosta. "Ja sam, Albert, tvoj stari prijetelj," reče ujak. "Ah, Albert," reče advokat i pade natrag na jastuke kao da pri toj posjeti ne treba da se pretvara. "Je li ti zaista tako loše?" upita ujak i sjede na rub postelje. "Ja ne vjerujem. Srčani napad; proći će kao šta su i drugi prošli". "Može biti," tiho reče advokat, "ali gore je nego šta je ikada bilo. Teško dišem, ne spavam uopšte, svakim danom sam slabiji". "Tako," reče ujak čvrsto pritiskujući svojom velikom rukom panama šešir na koljeno. "To su loše novosti. A imaš li dobru njegu? Pa i nekako je sumorno ovdje, mračno. Proteklo je već dosta vremena otkad sam poslednji put bio ovdje. Onda mi je izgledalo prijetnije. Ni tvoja mala gospođica ne izgleda mnogo vesela ili se možda samo pretvara". Djevojka je još stajala kod vrata sa svijećom u ruci, koliko se po njenom neodređenom pogledu moglo zaključiti; gledala je prije u K.-a nego u ujaka, čak i sada dok je on o njoj govorio. K. se nasloni na stolicu koju je bio primakao blizu djevojke. "Kada je čovjek bolestan kao ja," reče advokat, "mora da ima mira. Meni nije sumorno". Poslije kraće stanke dodade, "A Leni me dobro njeguje, ona je vrijedna". Ali, ujaka to nije ubijedilo. On je očigledno imao predrasudu prema njegovateljici, i mada bolesniku nije ništa odgovorio, pratio je djevojku strogim pogledom kako prilazi postelji, stavlja svijeću na noćni stolić, naginje se nad bolesnikom i šapuće sa njim, namještajući mu jastuke. On gotovo zaboravi na obzir prema bolesniku, ustade, poče da šetka iza njegovateljice tamo-ovamo i K. se ne bi začudio da ju je uhvatio za suknju i odvukao od postelje. K. je sve to mirno posmatrao; advokatova bolest bila mu je donekle dobro došla jer nije mogao da se odupre upornosti koju je ujak pokazao za njegovu problem pa mu je ova prepreka na koju je njegova revnost naišla bez K.-ovog, utjecaja, u potpunosti odgovarala. Tada reče ujak, možda samo u namjeri da uvrijedi njegovateljicu, "Gospođice, molim vas ostavite nas nakrako same; imam da razgovaram sa mojim prijeteljem o jednoj ličnoj stvari". Njegovateljica, koja je još bila sasvim nagnuta nad bolesnikom i baš poravnavala pored zida krevetski čaršav, okrene samo glavu i reče vrlo mirno, što je upadljivo odudaralo od ujakovih riječi koje

su čas zapinjale od bijesa čas se pretvarale u pravu bujicu, "Kao šta vidite, gospodin je toliko bolestan da ne može razgovarati ni o čemu". Ponovila je ujakove riječi vjerovatno samo iz pristojnosti, pa ipak bi i nezainteresiran čovjek mogao da to shvati kao izrugivanje. Ali, ujak skoči kao da ga je zmija ujela, "Prokleta ženo!" reče prilično nerazgovijetno, gušeći se od uzbuđenja. K. se uplaši, iako je tako nešto i očekivao, pa pritrča ujaku u čvrstoj namjeri da mu objema rukama zatvori usta. Ali, srećom, iza djevojke se podiže bolesnik. Ujak napravi mračno lice kao da je progutao nešto odvratno I malo mirnije reče, "Ni nas, naravno, još nije ostavila pamet; da ono šta tražim nije moguće, ja to ne bih ni tražio. Molim vas, idite sada!" Njegovateljica je stajala upravo kraj postelje, potpuno okrenuta ujaku i, kako se K.-u učinilo, jednom rukom milovala je advokatovu ruku. "Pred Lenom možeš sve da kažeš," reče bolesnik, bez sumnje tonom usrdne molbe. "Ne tiče se mene," reče ujak. "to nije moja tajna". Okrenu se kao da ne misli više da se upušta u pregovore, ali ostavlja još malo vremena za razmišljanje. "A koga se tiče?" upita advokat promuklim glasom i opet se zavali na jastuke. "Moga nećaka," reče ujak, "ja sam njega doveo". I predstavi ga: "Prokurista Jozef K".. "Oh," reče bolesnik mnogo življe pružajući ruku K.-u, "oprostite, ja vas nisam ni primijetio. Idi, Leni," reče zatim njegovateljici koja se nije više opirala i dade joj ruku kao da se za dugo vremena oprašta s njom. "Dakle," reče on ujaku koji također umiren priđe bliže, "ti nisi došao da me posjetiš kao bolesnika, već poslovno". Činilo se da je advokata dosada kočila pomisao da je ujak došao da ga posjeti kao bolesnika. Sada je izgledalo da je ojačao i naslanjajući se na jedan lakat, šta je moralo biti prilično naporno, neprestano je čupkao jedan pramen usred brade. "Izgledaš već mnogo zdraviji," reče ujak, "čim je ova vještica izišla". Zašuti, pa prošapta, "Kladim se da prisluškuje!" i pritrča vratima. Ali iza vrata nije bilo nikoga i ujak se vrati, ne razočaran već ogorčen, jer to što nije prisluškivala učinilo mu se kao još veća zloba. "Ti je ne poznaješ," reče advokat ne uzimajući više njegovaterljicu u zaštitu, možda je time htio da da na znanje da joj nije potrebna zaštita, pa produži mnogo saosjećajnijim tonom, "Što se tiče stvari tvog nećaka, biću sretan ako moje snage budu dovoljne za taj veoma težak zadatak; bojim se da neće biti dovoljne, ali ja ću sve da pokušam; ako moje snage ne budu dovoljne, može se potražiti još nečija pomoć. Iskreno rečeno, stvar me isuvše zanima tako da ne bih mogao odoliti da u njoj ne učestvujem. Ako mi srce ne izdrži, onda će bar ovdje imati dostojnu priliku da me sasvim izda". K.-u se činilo da ne razumije ni riječi od cijelog tog govora, zato pogleda ujaka kao da će kod njega naći objašnjenje, ali ujak je sa svijećom u ruci sjedio na noćnom stoliću sa koga se već okotrljala na tepih jedna boca s lijekom; odobravao je klimajući glavom sve šta je advokat govorio, bio je potpuno saglasan i ponekad bi pogledao u K.-a kao da i od njega traži potvrdu. Da nije ujak možda već ranije pričao advokatu o procesu? Ali to je bilo nemoguće; sve ono šta se desilo govorilo je protiv toga. "Ne razumijem," reče K. "Pa da vas nisam pogrešno razumio?" upita advokat isto tako začuđen i zbunjen kao K. "Možda sam prenaglio. O čemu ste htjeli da razgovarate sa mnom? Mislio sam da se radi o vašem procesu". "Naravno," reče ujak a zatim upita K.-a: "Pa šta hoćeš?" "Slušajte, otkud znate o meni i mom procesu?" upita K. " Ah, tako," reče advokat smiješeći se, "ja sam advokat, pa se krećem u sudskim krugovima. Razgovaramo o raznim procesima, a one značajne čovjek pamti, naročito kada se radi o nećaku mog prijetelja. To nije ništa čudno". "Pa šta hoćeš?" upita još jednom K.-a. "Ti si toliko uznemiren". "Vi se krećete u tim sudskim krugovima?" upita K. "Da," reče advokat. "Pitaš kao dijete," reče ujak. "A s kim da se družim ako ne sa ljudima moje struke?" dodade advokat. To je zvučalo toliko ubjedljivo da K. ne odgovori ništa. "Vi radite pri sudu u palati pravosuđa, a ne na tavanu," htjede da kaže ali se ne usudi da to izgovori. "Morate imati na umu," nastavi advokat kao da izjavljuje nešto sasvim razumljivo, izlišno i kao usput, "morate imati na umu da ja iz toga druženja sa njima izvlačim velike koristi za moju klijentelu, i to mnogostruke koristi; čovjek o tome ne može uvijek ni da govori. Naravno da me je bolest sada malo omela, ali opet posjećuju me dobri prijetelji iz suda i tako ipak saznam ponešto. Saznam možda više nego mnogi koji u najboljem zdravlju po čitav dan provedu u sudu. Eto, na primjer, baš sada imam jednu dragu posjetu". I pokaza na mračan ugao sobe. "Gdje to?" upita K. gotovo grubo, u pravom iznenađenju. Usplahireno je stao da se obazire, svjetlost male svijeće nije mogla da dopre do suprotnog zida. I stvarno tamo u uglu poče nešto da se miče. U svjetlosti svijeće koju je sada ujak podigao vidjelo se kako tamo, za malim stolićem, sjedi jedan postariji gospodin. Valjda nije ni disao kad ga tako dugo nisu primjetili. Sada polako ustade, očito nezadovoljan jer je na njega skrenuta pažnja. Izgledalo je kao da rukama kojima je mahao kao krilima hoće da se odbrani od predstavljanja i pozdravljanja i kao da nipošto ne želi da smeta svojim

prisustvom i da svesrdno moli da ga opet ostave u pomrčini i zaborave njegovo prisustvo. Ali nisu mu, što se toga tiče, više mogli izići u susret. "Vi ste nas, u stvari, iznenadili," objasni advokat mahnuvši gospodinu da priđe bliže, što ovaj učini polako, sa ustezanjem, obaziruć se oko sebe, ali ipak sa izvjesnim dostojanstvom, "ovo je moj prijetelj K. ovo je njegov nećak, prokurista Jozef K., a ovo je gospodin kancelarijski direktor; gospodin kancelarijski direktor bio je, dakle, tako ljubazan da me posjeti. Vrijednost takve posjete može da cijeni samo neko ko je upućen u stvari i zna kako je gospodin kancelarijski direktor pretrpan poslom. Ali eto, on je ipak došao i mi smo spokojno razgovarali, koliko mi je to dopuštala moja iznemoglost. Doduše, nismo zabranili Leni da pušta posjetioce jer ih nismo ni očekivali, ali ipak smo smatrali da treba da ostanemo nasamo. I uto si ti, Alberte, stao pesnicama da udaraš u vrata, te je gospodin kancelarijski direktor uzeo stolicu i premjestio se u ćošak. A sad se pokazalo da možda imamo da pretresemo jednu zajedničku stvar, to jest ako ste za to raspoloženi, tako da možemo opet lijepo da sjednemo zajedno. Gospodine direktore," reče klimnuvši glavom snishodljivo se smiješeći, pa pokaza naslonjač blizu postelje. "Nažalost, mogu da ostanem još samo nekoliko minuta," ljubazno reče kancelarijski direktor i, široko se zavalivši u naslonjaču, pogleda na sat, "posao me zove. Naravno, neću propustiti priliku da upoznam prijetelja moga prijetelja". On malo nagnu glavu prema ujaku koji je izgledao veoma zadovoljan novim poznanstvom, ali kako po svojoj prirodi nije umio da izrazi poniznost, on poprati riječi kancelarijskog direktora zbunjenim, ali glasnim smijehom. Ružan prizor! K. je sve to mirno posmatrao, jer za njega se niko nije brinuo. Kancelarijski direktor, izvučen sada iz zaklona, prisvoji sebi pravo da on vodi razgovor, kao šta je izgleda i navikao, a advokat, koji se samo zato pravio da je iznemogao da bi se otarasio novih posjetilaca, slušao je pažljivo, stavivši ruku na uho. Ujak, koji je držao svijeću i ljuljao je na krilu, tako da je advokat u nekoliko mahova zabrinuto pogledao onamo, ubrzo se opet snašao i sada je bio očaran načinom izlaganja kancelarijskog direktora i njegovim mekim talasastim pokretima ruku kojima je upotpunjavao svoje riječi. Na K.-a, koji se naslonio na krevetsku nogu, kancelarijski direktor možda namjerno nije obraćao nikakvu pažnju. K. je staroj gospodi služio samo kao slušalac. Uostalom, on je jedva i znao o čemu je riječ i mislio je čas na njegovateljicu i na ujakov loš postupak prema njoj, čas na to nije li kancelarijskog direktora već jednom vidio, možda čak i na zboru pri svom prvom pretresu. Pa, iako se možda vara, ipak bi kancelarijski direktor odlično pristajao uz članove zbora iz prvih redova, uz onu staru gospodu s rijetkim bradama.

Tada se svi trgoše na tresak iz predsoblja, koji kao da je podsjećao na zvuk razlupanog porculana. "Idem da vidim šta se desilo," reče K. i polako pođe kao da još pruža ostalima priliku da ga zadrže. Tek šta je izišao u predsoblje, trudio se da se snađe u mraku, kad se na njegovu ruku kojom je još držao vrata položi jedna mala ruka, mnogo manja od K.-ove, koja tiho zatvori vrata. Bila je to njegovateljica koja je ovdje čekala. "Ništa se nije desilo," šapnu ona, "bacila sam samo jedan tanjir o zid da bih vas natjerala da izađete". K. zbunjeno reče: "I ja sam na vas mislio". "Utoliko bolje," reče njegovateljica, "dođite". Poslije nekoliko koraka stigoše do drugih vrata od mutnog stakla i njegovateljica ih pred K.-om otvori. "Uđite," reče ona. Bila je to nesumnjivo advokatova soba za rad, koliko se moglo vidjeti na mjesečini koja je sad obasjavala samo mali, četvorouglasti dio poda kraj svakoga od tri prozora; u sobi se nalazio težak starinski namještaj. "Ovamo," reče njegovateljica i pokaza na tamnu klupu sa naslonom u duborezu. Čim je sjeo, K. baci pogled oko sebe. Bila je to velika, visoka soba i klijenti sirotinjskog advokata morali su se ovdje osjećati manji od makova zrna. K.-u se učini da vidi posjetioce kako sitnim koracima prilaze ogromnom pisaćem stolu. A onda zaboravi na to i usredotoči svu svoju pažnju na njegovateljicu koja je sjedila sasvim uz njega, prignječivši ga skoro uz bočni naslon. "Mislila sam," reče ona, "da ćete mi doći i bez poziva. Ipak, je bilo neobično. Najpre niste skidali oči s mene otkako ste ušli, a zatim ste me pustili da čekam. Inače, zovite me Leni," dodade brzo i neočekivano, kao da ne smije propustiti nijedan trenutak ovog razgovora. "Rado," reče K. "A što se neobičnosti tiče, Leni, ona se lako može objasniti. Prvo, morao sam da slušam naklapanje stare gospode i nisam mogao bez razloga da zbrišem, a drugo, ja nisam drzak nego stidljiv, a i vi, Leni, baš i niste izgledali kao da se jednim potezom možete osvojiti". "Ah, ne," reče Leni i stavivši ruku preko naslona pogleda u K.-a, "ali ja vam se nisam svidjela, a vjerovatno vam se ni sada ne sviđam". "Reći da mi se sviđate nije teško," reče K. izvrdavajući. "Oh!" reče ona s osmijehom; K.-ova primjedba i ovaj mali uzvik dali su joj izvjesnu premoć nad K.-om. K. je zato šutio na

trenutak. Pošto se već navikao na mrak u sobi, mogao je sada da raspozna razne pojedinosti namještaja. Naročito mu je padala u oči jedna velika slika koja je visila desno od vrata i on se nagnu da bi je bolje pogledao. Predstavljala je čovjeka u sudijskom talaru; sjedio je na velikoj predsjedničkoj stolici čija se pozlata mnogostruko isticala na slici. Neobično je bilo to šta sudija nije sjedio mirno i dostojanstveno, već je lijevu ruku čvrsto pritisnuo na leđni dio naslona i priručje, dok mu je desna bila potpuno slobodna i samo je šakom obuhvatala priručje, te je izgledalo kao da će u slijedećem trenutku naglo i, možda ispunjen gnjevom, skočiti da bi izrekao nešto odlučujuće ili čak objavio presudu. Optuženog je vjerovatno trebalo zamisliti na podnožju stepenica čiji se gornji dio, pokriven žutim tepihom, vidio na slici. "Možda je to moj sudija," reče K. i prstom pokaza na sliku. "Ja ga poznajem," reče Leni i takođe pogleda u sliku. "On često navraća ovamo. Slika je iz njegovih mladih dana, ali nikad joj nije mogao biti ni sličan, jer je gotovo patuljastog rasta. Ali, on je tražio da ga istegle na slici, jer je glupo sujetan kao i svi ovdje. I ja sam sujetna i vrlo nezadovoljna šta vam se nikako ne sviđam". Na ovu posljednju primjedbu K. odgovori tako što zagrli Leni i privuče je sebi, a ona mu lagano nasloni glavu na rame. U vezi s ostalim, upita, "Kakav položaj ima on?" "On je istražni sudija," odgovori ona i uhvativši K.-ovu ruku kojom ju je grlio poče da se igra njegovim prstima. "I opet samo istražni sudija," razočarano reče K., "visoki činovnici se kriju. Ali on sjedi na predsjedničkoj stolici". "Sve je to mašta," reče Leni naginjući lice nad K.-ovu ruku; "u stvari, on sjedi na kuhinjskoj stolici na koju je stavljeno konjsko krzno. Ali, zar morate stalno da mislite na vaš proces?" dodade polako. "Ne, nikako," reče K., "ja kao da čak i premalo mislim na njega". "Greška koju činite nije u tome," primijeti Leni, "vi ste, kako sam čula, isuviše nepopustljivi". "Ko je to rekao?" upita K. Osjećao je pod prstima njeno tijelo i pogleda dolje u njenu bujnu, tamnu, čvrsto upletenu kosu. "Odala bih vam mnogo kad bih vam to rekla," odgovori Leni. "Molim vas, ne raspitujte se za ime, nego gledajte da otklonite grešku. I ne budite više tako nepopustljivi. Ovom sudu se čovjek ne može oduprijeti. Potrebno je priznati. Molim vas, priznajte idućom prilikom. Tek onda ćete moći da se izvučete, tek onda. Ali čak ni to nećete postići bez tuđe pomoći". "Vi ste dobro obaviješteni o ovom sudu i o prevarama pomoću kojih čovjek tu može da se iskobelja," reče K. i, kako se ona suviše čvrsto privijala uz njega, stavi je na krilo. "Tako je dobro," reče ona, i pošto je poravnala suknju i namjestila bluzu, smjesti se na njegovom krilu. Zatim mu objema rukama obuhvati vrat i, zabacivši glavu, zagleda se u njega. "Ako ne priznam, onda ne možete da mi pomognete?" upita tek toliko da vidi šta će ona reći. 'Pridobijam pomagačice,' pomisli skoro u čudu, 'najprije gospođicu Birstner, pa ženu sudskog poslužitelja, a sada eto ovu malu njegovateljicu koja kao da osjeća neku nerazumljivu potrebu za mnom... Kako samo sjedi na mom krilu kao da je ono jedino mjesto za koje zna!' "Ne," odgovori Leni vrteći polako glavom, "onda vam ne mogu pomoći. Ali vi i nećete moju pomoć, nije vam do toga stalo, tvrdoglavi ste i ne date da vas se ubijedi". "Imate li ljubavnicu?" upita ga poslije kraće šutnje. "Ne," reče K. "O da," reče ona. "Da, stvarno," priznade K. "Zamislite, ja sam je se odrekao, a nosim čak i njenu fotografiju sa sobom". Na njenu molbu pokaza joj Elzinu fotografiju. Šćućurena na njegovom krilu, proučavala je sliku. Bila je brza fotografija i pokazivala je Elzu poslije jednog vrtoglavog plesa koji je ona u gostionici rado igrala, suknja se još lepršala oko nje u naborima od obrtanja, ruke je stavila na čvrste kukove i, nabreklog vrata i sa osmijehom je gledala u stranu; kome je bio upućen taj osmijeh, nije se vidjelo na slici. "Strašno je utegnuta," reče Leni pokazujući na mjesto gdje se, po njenom mišljenju, to vidjelo. "Ne sviđa mi se, nespretna je i gruba. Ali možda je prema vama blaga i mila, bar po slici bi se reklo. Takve krupne, jake djevojke često znaju da budu jako blage i mile. Ali da li bi ona mogla da se žrtvuje za vas?" "Ne," reče K., "ona nije ni blaga ni mila, niti bi mogla da se žrtvuje za mene. A ja dosada nisam ni tražio od nje ni jedno ni drugo, čak nisam još ni posmatrao njenu sliku tako pažljivo kao vi". "Dakle, vama nije mnogo stalo do nje," reče Leni, "i ona prema tome i nije vaša ljubavnica". "O da," reče K. "Ja ne povlačim riječ". "Pa neka je i vaša ljubavnica," reče Leni, "ali, ne bi vam mnogo nedostajala kad biste je izgubili ili zamijenili nekom drugom, na primjer sa mnom". "Naravno," odgovori K. sa osmijehom, "to bi bilo sasvim moguće, ali ona ima nad vama veliko preimućstvo. Ništa ne zna o mom procesu, pa i kada bi znala nešto, ne bi na to mislila. Ona me ne bi nagovarala da budem popustljiv". "To i nije neka prednost," reče Leni. "Ako nema nekih drugih prednosti, ja ne gubim hrabrost. Ima li neku tjelesnu manu?" "Tjelesnu manu?" upita K. "Da," reče Leni. "Eto ja imam jednu malu tjelesnu manu. Pogledajte!" I raširi srednji i domali prst na desnoj ruci, između njih je spojna kožica dopirala skoro do gornjeg zgloba kratkih prstiju. K. onako u mraku nije

odmah vidio šta mu pokazuje i zato ona stavi njegovu ruku na svoju da bi opipao to mjesto. "Kakva igra prirode," reče K. i pošto je pogledao cijelu ruku, dodade, "baš dražesna kandžica!" Leni je s nekom vrstom ponosa posmatrala kako on, začuđen, neprestano širi i sastavlja njena dva prsta dok ih napokon nije ovlaš poljubio i pustio. "Oh!" uzviknu ona na to, "vi ste me poljubili!" žurno, otvorenih usta, pope mu se koljenima na krilo. K. skoro zapanjeno pogleda u nju. Sada kad mu je bila tako blizu, osjetio je kako odiše gorkim, razdražljivim mirisom, kao na biber. Ona uze njegovu glavu i stade da mu grize i ljubi vrat, pa čak zagrize i u njegovu kosu. "Sa mnom ste je zamijenili," uzvikivala je ona s vremena na vrijeme, "vidite, sa mnom ste je zamijenili!" Koljeno joj kliznu i ona lako ciknuvši umalo ne pade na tepih. K. je obgrli da ne bi pala, ali ona ga povuče sa sobom. "Sad si moj," reče ona. "Evo ti ključ od kapije, pa dođi kad hoćeš," bile su njene poslednje riječi, a jedan promašen poljubac pogodi ga u leđa pri odlasku. Kad je izišao iz kapije, napolju je rominjala kiša. Htjede da ide sredinom ulice ne bi li još jednom vidio Leni na prozoru. Uto iz automobila koji je pred kućom čekao, i koji K. zbog rasijanosti nije ni primijetio, izjuri ujak i, zgrabivši ga za ruke, gurnu ga prema kapiji kao da će ga tamo prikucati. "Mladiću!" viknu. "Kako si mogao to da učiniš! Ti si strahovito naškodio svojoj stvari koja je već bila na dobrom putu. Zavučeš se sa malim prljavim stvorenjem koje je uz to očigledno advokatova ljubavnica i satima te nema. Ne tražiš ni izgovor, ne skrivaš ništa, o ne, sasvim si otvoren, odjuriš njoj i ostaneš. A mi sjedimo, tvoj ujak koji se trudi za tvoje dobro, advokat koga treba pridobiti za tebe i, prije svega, kancelarijski direktor, taj veliki gospodin od koga upravo i zavisi tvoja stvar u sadašnjem stadijumu. Hoćemo da se posavjetujemo kako da ti pomognemo, ja oprezno razgovaram s advokatom a ovaj s kancelarijskim direktorom. Imao si puno razloga da mi, ako ništa drugo, pružiš podršku. Umjesto toga, ti lijepo nestaneš. Napokon, stvar nije mogla više da se sakrije, ali kako su to pristojni, vispreni ljudi, nisu htjeli o tome da govore, poštedili su me. Ipak, nisu ni oni više mogli da se savladaju i pošto nisu više htjeli da govore o problemu, nastao je muk. Minutima smo nijemo sjedili osluškujući nećeš li ti ipak doći. Sve uzalud. A onda kancelarijski direktor, koji se zadržao mnogo duže nego šta je prvobitno mislio, ustane i oprosti se. Vidi se, žali me, ali ne može da mi pomogne; čekao je još neko vrijeme na vratima, što je od njega bilo nevjerovatno ljubazno, a zatim je otišao. Ja sam, naravno, bio sretan što je otišao; bilo mi je već i vazduha ponestalo. Na bolesnog advokata sve ovo je još jače djelovalo, i kad sam se od njega opraštao, dobri čovjek nije mogao ni da govori. Ti si vjerovatno doprinio njegovom potpunom slomu i ubrzaćeš smrt čovjeka od koga očekuješ pomoć. A mene, tvoga ujaka, ostavljaš da ovdje na kiši, pipni me samo, skroz sam mokar, satima čekam i brinem za tebe".

Sedmo poglavlje: Advokat. Fabrikant. Slikar

Jednog zimskog poslijepodneva, napolju u mutnoj svjetlosti padao je snijeg, K. je sjedio u svojoj kancelariji krajnje umoran, iako je bilo rano. Da bi se odbranio bar od nižih činovnika, naredio je poslužitelju da nikoga od njih ne pušta unutra pošto je zauzet važnijim poslom. Ali, umjesto da radi, vrtio se na stolici, premještao je polako neke stvari po stolu, zatim je, nesvjesno, ispružio cijelu ruku na stolnu ploču i nepomično sjedio oborene glave.

Pomisao na proces nije ga više napuštala. Često je razmišljao da li bi bilo dobro da sastavi odbrambeni spis i da podnese sudu. Htio je da u njemu da i kratak opis života i da uz svaki imalo važniji događaj objasni zašto je tako postupio, da li je taj postupak po njegovom sadašnjem shvatanju za osudu ili odobravanje i kakve razloge bi za ovaj ili onaj slučaj mogao da navede. Nema sumnje da je bolje ako sastavi takav odbrambeni spis, nego da prepusti odbranu advokatu koji i inače nije besprijekoran. Pa K. i ne zna šta je advokat preduzeo, mnogo svakako nije, jer ga već mjesec dana nije pozivao, a ni pri jednom ranijem razgovoru K. nije imao

utisak da taj čovjek može za njega mnogo da postigne. Prije svega, advokat ga skoro nije ni ispitivao, a bilo je toliko toga da se upita. Najvažnije od svega bilo je ispitati. K.-u se činilo da bi on sam mogao da postavi u ovoj stvari sva potrebna pitanja. A, eto, advokat umjesto da pita, sam priča ili nijemo sjedi naspram K.-a naginjući se malo nad pisaćim stolom, vjerovatno zato šta je nagluh, i čupkajući dlake iz brade gleda dolje u tepih; možda baš u mjesto gdje je K. ležao s Leni. Ponekad mu daje neke prazne pouke kao da je dijete. Njegovi govori bili su koliko jalovi toliko i dosadni i za njih K., pri konačnom obračunu, ne misli da da ni pare. Kada bi advokat došao do zaključka da ga je već dovoljno ponizio, onda bi obično stao opet da ga malo hrabri. Pričao mu je kako je dosad već mnoge slične procese dobio u cjelosti ili djelimično. Procese koji možda nisu bili tako teški kao ovaj, ali su naizgled davali još manje nade. A spisak tih procesa mu je tu u ladici, na ovo bi kucnuo na bilo koju od ladica u stolu i rekao da akta, nažalost, ne može da pokaže, pošto se radi o službenim tajnama. Naravno, veliko iskustvo koje je u tim procesima stekao poslužiće dobro za K.-ov slučaj. Dodao je da je odmah počeo da radi, i prvi podnesak je već skoro završen. On je veoma važan, jer prvi utisak koji odbrana napravi utiče često na cio tok procesa. Nažalost, mora skrenuti K.-u pažnju da se ponekad događa da se prvi podnesci uopšte ne čitaju na sudu. Tamo ih prosto stavljaju u akta, s primjedbom da su zasada saslušanje i posmatranje optuženog važniji nego sve ono šta je napisano. A, ako molilac navaljuje, onda se stavlja primjedba da će se prije odluke, čim se sakupi kompletan materijal koji se odnosi na stvar, sva akta proučiti pa, naravno, i taj prvi podnesak. Ali, nažalost, većinom nije tako, jer se prvi podnesak obično zagubi ili nestane bez traga. Ako se i sačuva do kraja, onda se obično ne čita, tako bar advokat zna iz iskustva. Sve je to žalosno, rekao je, ali nije sasvim neopravdano. Neka K. ne smetne s uma da postupak nije javan. Doduše, on može biti i javan ako sud smatra da je to potrebno, ali zakon ne propisuje javno suđenje. Zbog toga ni sudska akta, a pogotovo optužnica, nisu pristupačni ni optuženom, ni njegovom braniocu. Zbog ovakve prakse čovjek uglavnom ne zna, ili bar ne tačno, na šta treba usredsrediti prvi podnesak, te on samo slučajno može da sadrži ono šta je od značaja za stvar. Stvarno umjesni dokazni podnesci mogu se tek kasnije izraditi, kada se tokom saslušanja jasnije ispolje ili naslute pojedine tačke optužnice i njena obrazloženja. Razumljivo je da je u takvim prilikama odbrana u vrlo nepovoljnom položaju. Ali i to ima svog razloga. Zakon, u stvari, ne dozvoljava odbranu nego je samo trpi. I stoga, strogo uzevši, nema advokata kojeg bi sud zvanično priznao; svi oni koji pred ovim sudom istupaju kao advokati samo su nadriadvokati. To, naravno, predstavlja poniženje za čitav advokatski stalež, i prvom prilikom kad K. ode u sudske kancelarije, neka pogleda sobu za advokate, pa da vidi. On će se vjerovatno prepasti društva koje je tamo vidi. Već uska i niska sobica koju su im dodjelili pokazuje prezir prema tim ljudima. Sobica dobija svjetlost samo kroz malo okance postavljeno vrlo visoko, i kad čovjek hoće da pogleda napolje, pri čemu mu prvo u nos udari dim iz kamina koji se nalazi tik pred okancem, a zatim lice mu zaspe gar, mora da zamoli kolegu za pomoć. Na podu sobice, da bi mu naveo samo jedan primjer kako tamo izgleda, nalazi se već više od godinu dana jedna rupa, ne tolika da čovjek kroz nju propadne, ali dovoljna da u nju upadne cijela noga. Advokatska soba nalazi se na drugom tavanu, ako neko, dakle, upadne u rupu, onda noga proviri na prvi tavan, i to baš u hodnik gdje čekaju stranke. Nije pretjerano reći da se u advokatskim krugovima takve prilike nazivaju sramotnim. Žalbe upravi ništa ne koriste, ali zato je advokatima najstrože zabranjeno da bilo šta u sobi preurede o svom trošku. Ovakav postupak prema advokatima ima svoje obrazloženje. Sud želi da, po mogućnosti, odstrani odbranu. Sve treba da bude usredsređeno na samog optuženog. To u osnovi nije loše gledište, ali bilo bi potpuno pogrešno iz toga zaključiti da kod ovog suda advokati nisu potrebni optuženiku. Naprotiv, oni ni kod jednog suda nisu toliko potrebni kao kod ovog. Jer postupak je uglavnom tajan, ne samo za javnost, već i za optuženog. Naravno, samo ukoliko je to moguće, a moguće je zaista mnogo. Naime, ni optuženi nema uvid u sudske spise, a vrlo je teško na osnovu saslušanja zaključiti šta se nalazi u spisima na osnovu kojih se saslušanja vrše. Ovo je pogotovo teško za optuženika koji, zbunjen i pritisnut tolikim brigama, gubi glavu. I tu onda stupa na scenu odbrana. Branioci, po pravilu, ne smiju prisustvovati saslušanjima i zato oni odmah poslije saslušanja, a po mogućnosti već na vratima istražne sobe, ispitaju optuženog o toku saslušanja i iz tih izvještaja, često vrlo nejasnih, izvlače ono šta odbrana može da koristi. Ali nije ovo najvažnije, jer na ovaj način se i ne može mnogo saznati iako će, naravno, sposoban čovjek, čak i na taj način, saznati više nego drugi. Ipak su od svega najvažnije advokatske lične veze i one su, uglavnom, vrijednost odbrane. Da je do sada K. zaista, iz svojih

ličnih doživljaja mogao opaziti da najniža organizacija suda nije baš savršena, da ima nesavjesne i podmitljive službenike, usljed čega se na toj u neku ruku strogoj izoliranosti suda pojavljuju pukotine. Kroz te pukotine se onda uvlači većina advokata, tu se podmićuje i spletkari, pa čak su se, bar u ranije vrijeme, dešavala i krađe akata. Nema nikakve sumnje da se na taj način mogu za optuženika trenutno postići i neočekivano povoljni rezultati. Njima se onda šepure ti mali advokati i tako primamljuju nove klijente, ali za dalji tok ovog procesa, to ne znači ništa, ili bar ništa dobro. Pravu vrijednost imaju samo jake lične veze, i to s višim činovnicima, pri čemu se svakako podrazumijevaju samo viši činovnici nižeg ranga. Samo tako se može utjecati na dalji tok procesa, doduše najprije neprimjetno, ali kasnije sve očiglednije. Ovo može, naravno, samo mali broj advokata i K. je u tom pogledu učinio vrlo dobar izbor. Možda samo još jedan ili dva advokata imaju takve veze kao dr. Huld. Ali, oni se ne brinu za društvo u advokatskoj sobi i nemaju s njim nikakve veze. Utoliko je bliskiji odnos sa sudskim činovnicima, čak nije uvijek ni potrebno da dr Huld ide u sud i da po predsobljima istražnih sudija čeka kad će oni slučajno naići, pa da onda, prema tome kako su raspoloženi, postigne neki uspjeh koji je većinom samo prividan, ponekad čak ni to. Ne, K. je i sam vidio da činovnici, a među njima i mnogi visoki činovnici, dolaze sami i vrlo rado daju jasna ili bar razumljiva obavještenja, razgovaraju o daljem toku procesa, ponekad se mogu čak i ubijediti da prime tuđe mišljenje. Naravno, čovjek baš u tom pogledu ne smije da ima u njih suviše povjerenja, jer iako su danas naglašavali da su promijenili svoj stav u korist odbrane, oni će možda otići pravo u svoju kancelariju i donijeće već sutra sudsku odluku čiji će sadržaj biti suprotan i koja će za optuženog biti možda još stroža od njihovog prvobitnog stava od koga su navodno bili odustali. Protiv ovoga čovjek, naravno, nema načina da se brani, jer ono šta su rekli u četiri oka rečeno je, jednostavno, u četiri oka i ne dozvoljava javne zaključke, pa čak i da se odbrana ne mora truditi da sačuva naklonost te gospode. S druge strane, tačno je da se ta gospoda stavljaju u vezu s odbranom, naravno stručnom, ne samo iz čovjekoljublja ili iz prijeteljskih osjećanja, već su u izvjesnom smislu na nju i upućena. I baš ovdje dolazi do izražaja slaba strana sudske organizacije koja čak i u početnim stadijima postupka propisuje tajni sud, pa činovnicima nedostaje veza sa stanovništvom. Oni su dobro naoružani za obične, prosječne procese, i takav proces odvija se skoro sam po sebi; potrebno ga je samo ponekad malo podstaći, ali u sasvim jednostavnim kao i u naročito teškim slučajevima oni često ne umiju da se snađu, jer su neprestano, i dan i noć, učahureni u svoj zakon, nemaju istinskog smisla za ljudske odnose, što im je u takvim slučajevima prijeko potrebno. I onda dolaze za savjet advokatu, a za njima ide poslužitelj i nosi akta koja su inače strogo povjerljiva. Kraj ovog prozora mogla su se vidjeti mnoga gospoda od kojih bi se to najmanje očekivalo kako upravo očajnički gledaju na ulicu dok advokat za svojim stolom proučava akta da bi im mogao dati dobar savjet. I baš u takvim slučajevima vidi se koliko ova gospoda ozbiljno shvataju svoj poziv i u kakvo očajanje padaju kad naiđu na prepreke koje po svojoj prirodi nisu u stanju da savladaju. A njihov položaj nije ni inače lagan. Ne smije im čovjek činiti nepravdu i smatrati da je njihov položaj lagan. Hijerarhija i slojevitost suda beskonačne su i njih ni upućen čovjek ne može da sagleda. Postupak pred sudovima uglavnom je tajan za niže činovnike i oni mahom nisu u mogućnosti da stvari koje obrađuju prate u njihovom daljem toku. Sudska stvar pojavljuje se u njihovom vidokrugu a da oni često i ne znaju odakle je došla, i otputuje dalje, a da ne saznaju kuda. I tako su ti činovnici lišeni iskustava koja čovjek može da crpi iz proučavanja pojedinih faza procesa, iz konačne odluke i njenih razloga. Oni smiju da se bave samo jednim dijelom procesa, koji im je zakonom ograničen, a o daljem razvoju, dakle o rezultatu svoga rada oni većinom znaju još manje nego odbrana koja obično skoro do završetka procesa ostaje u vezi s optuženim. Dakle, i u ovom pogledu oni mogu da saznaju od odbrane štošta dragocjeno. Kad sve to K. ima u vidu, zar se onda može još čuditi razdraženosti činovnika koja se prema strankama, a ovo iskustvo imali su svi, ispoljava ponekad na uvredljiv način. Svi su činovnici razdražljivi, pa i kada izgledaju mirni. Naravno da mali advokati najviše stradaju. Pričaju, na primjer, slijedeći događaj koji bi mogao da bude istinit: Jedan stari činovnik, dobar, tih gospodin, proučavao je čitav dan i noć neki težak sudski predmet - ti činovnici stvarno su vrijedni da im nema sličnih - koji je naročito zapetljan podnesak, čak i za advokata. I onda, pred zoru, poslije rada od dvadeset i četiri sata, rada ne baš plodnog, uputio se izlaznim vratima, zauzeo je tamo busiju i počeo da baca niz stepenice svakog advokata koji je htio da uđe. Advokati su se sakupili na podnožju stepeništa i stali da se savjetuju šta da urade, s jedne strane, oni stvarno nisu mogli zahtijevati da ih pusti unutra i stoga, sa pravnog gledišta, teško da su mogli preduzeti nešto protiv onog

činovnika, a kao šta sam spomenuo, morali su i paziti da ne izazovu protiv sebe činovništvo. S druge strane, pak, svaki dan koji ne provedu na sudu za njih je izgubljen i zato im je bilo veoma stalo do toga da se probiju u zgradu. NapokonNajzad se sporazumješe da starog gospodina treba zamoriti. I počeli su da šalju jednog po jednog advokata koji bi potrčao uz stepenice da bi onda, pružajući krajnji otpor, naravno pasivan, bio bačen dolje gdje bi ga prihvatale njegove kolege. To je trajalo otprilike jedan sat, i stari gospodin, koji je već bio iscrpljen od noćnog rada, stvarno se zamorio i vratio u svoju kancelariju. Oni dolje u početku nisu mogli da povjeruju. Poslali su jednoga da pogleda iza vrata i uvjeri se da stvarno nema nikoga. Tek tada, uđoše unutra ne usuđujući se vjerovatno ni da progovore. Jer advokatima - a i najbeznačajniji od njih može bar koliko-toliko da se upozna s prilikama - nije ni na kraj pameti da sprovedu ili postignu neko poboljšanje prilika na sudu, dok svi optuženici - šta je vrlo karakteristično - pa čak i sasvim prosti ljudi, već pri prvom nastupanju u procesu počinju da razmišljaju o tome kako će predložiti da se poboljšaju prilike, trošeći često i vrijeme i snagu koja bi se negdje drugo mogla mnogo bolje iskoristiti. Jedino pravilno je da se čovjek pomiri s postojećim prilikama, čak i kad bi bilo moguće da se isprave neke sitnice - ali to je glupo sujeverje - tada bi se možda postiglo nešto za buduće procese, ipka, čovjek bi neizmjerno naškodio sebi samom tim šta bi pobudio naročitu pažnju činovništva koje je uvijek sklono da se sveti. Samo ne pobuditi pažnju! Bolje je sjediti s mirom pa makar to bilo i protiv ubjeđenja! Valja uvidjeti da taj veliki sudski organizam u neku ruku vječno lebdi u vazduhu, pa ako bi čovjek pokušao da tu nešto mijenja na svoju ruku, on bi sam sebi izvukao prostirku ispod nogu i pao bi u bezdan. Međutim, taj veliki organizam lako će na drugom mjestu - jer sve je ovdje povezano - naknaditi taj mali poremećaj i izići će neizmenjen, ako ne možda i čvršći, budniji, još stroži, još opakiji. I zato taj posao treba prepustiti advokatu, a ne ometati ga. Nema smisla prebacivati, naročito kad čovjek ne može da objasni razloge u svom njihovom značaju, ali ipak mora da se kaže da je K. svojim držanjem prema kancelarijskom direktoru mnogo naškodio svojoj stvari. Taj uticajni čovjek može se već takoreći brisati sa spiska onih kod kojih bi se moglo postići nešto za K.-a. čim mu ma i jednom rječju spomene proces, on se pravi kao da ništa nije čuo, u sasvim providnoj namjeri. Činovnici su u mnogo čemu kao djeca. Oni često znaju toliko da se uvrijede zbog bezazlenih stvari, u koje se K.-ovo ponašanje nažalost ne može ubrojiti, da prestaju da razgovaraju i s najboljim prijeteljima, okreću od njih glavu kad ih sretnu i na sve moguće načine rade protiv njih. A onda, iznenada i neočekivano, bez naročitog razloga, oni su u stanju da se nasmiju i odobrovolje zbog neke male šale na koju se čovjek usudio samo zato šta je izgledalo da je sve propalo. Ophođenje s njima i teško je i lako, tu nema nekog pravila. Ponekad se čovjek mora čuditi kako je jedan jedini prosječan život dovoljan da se prikupi znanje koje bi omogućilo bar neki uspjeh u radu. Doduše, ima i mutnih trenutaka koji svakom čovjeku dođu i tada misliš da nisi postigao baš ništa, čini ti se onda da su se samo oni procesi dobro završili čiji je dobar ishod bio već unaprijed određen, a oni bi se dobro završili i bez advokatske pomoći, dok su svi drugi procesi propali i pored sveg trčkaranja, truda i malih prividnih uspjeha kojima se čovjek toliko radovao. Tada čovjeku ništa više ne izgleda sigurno, i kad bi ga otvoreno upitao, on se ne bi usudio ni da porekne da su procesi koji su tekli dobro baš zbog advokatske pomoći pošli naopako. I ovo je neka vrsta vjere u sebe, ali i jedino što preostaje. Ovakvim depresijama - jer ovo su naravno samo depresije i ništa drugo - izloženi su advokati naročito u onim slučajevima kada im se jedan proces koji su već daleko dotjerali i uspješno vodili, odjednom izmakne iz ruku. Ovo je, svakako, najgore šta advokata može da zadesi. Proces mu se izmakao iz ruku ne krivicom optuženog, jer to se nikada ne dešava. Optuženi koji je jednom uzeo izvjesnog advokata mora ga zadržati pa ma šta se desilo. Kako bi se uopšte mogao održati sam kad je jednom zatražio pomoć? To se, dakle, ne dešava, ali se katkad dešava da proces uzme takav pravac da advokat ne smije više da ga prati. I proces i optuženi, i uopšte sve, jednostavno se oduzima advokatu, ne pomažu više ni najbolje veze sa činovnicima, jer ni oni sami ne znaju ništa. Proces je prosto ušao u onu fazu kada se više ne smije pružati pomoć, kada ga obrađuju nepristupačni sudovi, kada advokat ne može više da dođe do optuženog. Čovjek onda jednog dana dođe kući i zatekne na svom stolu sve one mnogobrojne podneske koje je u toj stvari sastavljao najmarljivije i s najljepšim nadama. Svi podnesci su vraćeni, jer se ne smiju prenositi u novu fazu procesa, oni su sada samo komad papira. No ovo još ne znači da je proces izgubljen, uopšte ne, bar ne dok ne postoji neki čvrst dokaz za tu pretpostavku. Samo šta čovjek sada ništa više ne zna o procesu i ništa više neće ni saznati. Srećom, takvi slučajevi predstavljaju izuzetak, pa ako K.-ov proces i predstavlja

takav jedan slučaj, on je zasada još daleko od te faze. Advokatu se ovdje još obilato pruža prilika za rad, a da će ona biti iskorišćena, u to K. može da bude siguran. Kao šta je rekao, podnesak još nije predat, ali to nije hitno. Mnogo je važnije prethodno razgovarati s mjerodavnim činovnicima, što je već i učinjeno. Sa više ili manje uspjeha, kao što treba otvoreno priznati. Mnogo je bolje za sada ne odavati pojedinosti, jer bi one mogle nepovoljno da utiču na K.-a i da izazovu u njemu suviše nade ili suviše straha. Ukrako rečeno, samo neki pojedinci su se izrazili veoma povoljno i pokazali naklonost, dok su se drugi izrazili manje povoljno, ali nipošto nisu odbili svoju pomoć. Uzevši u cjelini rezultat, dakle, potpuno zadovoljava, ali ne smiju se iz toga izvoditi neki naročiti zaključci, jer svi prethodni razgovori slično počinju i tek dalji razvoj pokazuje da li i koliko su oni vrijedili. U svakom slučaju ništa još nije izgubljeno, i ako mu još pođe za rukom da i pored svega pridobije kancelarijskog direktora - u ovu svrhu već su preduzeti razni koraci - onda je čitava stvar - kako bi hirurzi rekli - čista rana, pa se može spokojno gledati u budućnost.

U takvim i sličnim govorima advokat je bio neiscrpan. On ih je ponavljao pri svakoj K.-ovoj posjeti. Nekad je stvar naizgled napredovala, ali nikad se nije mogao saopštiti karakter tog napretka. Stalno je advokat sastavljao prvi podnesak, ali on nikad nije bio gotov, šta bi se obično pri idućoj posjeti ispostavljalo kao vrlo korisno, pošto je baš poslednje vrijeme bilo veoma nepovoljno za predavanje podneska, a to se nije moglo ranije predvidjeti. Potpuno zamoren govorima, K. bi katkad primjetio da stvar vrlo sporo napreduje pa i kada se uzmu u obzir sve teškoće. Na ovo bi mu advokat odgovorio da stvar nipošto ne napreduje sporo, ali tačno je da bi sad već bili mnogo dalje da se K. blagovremeno obratio njemu. Nažalost, K. je to propustio i taj propust prouzrokovat će i druge štete osim gubitka vremena.

Jedini spasonosni prekid ovih posjeta bila je Leni, koja je uvijek znala da udesi stvar tako da advokatu u K.-ovom prisustvu donese čaj. Onda bi stala iza K.-a kao gledajući kako advokat nekako suviše nagnut nad šoljom sipa i pije čaj, i pustila bi da je K. krišom uhvati za ruku. Bila je potpuna tišina. Advokat je pio. K. je stiskao Leninu ruku, a Leni bi se katkad usudila da nježno pomiluje K.-a po kosi. "Ti si još ovdje?" upitao bi advokat popivši čaj. "Htjela sam da iznesem posuđe" - odgovorila bi Leni. A onda još poslednji stisak ruke, advokat bi obrisao usta i s novom snagom navalio da ubeđuje K.-a. Šta je htio advokat da postigne; da ga utješi ili dovede do očajanja? K. to nije znao ali mu je bilo jasno da njegova odbrana nije u dobrim rukama. Možda je i tačno sve ono šta advokat priča, iako je bilo providno da advokat želi sebe da istakne i da vjerovatno još nikada nije vodio tako velik proces kao šta je, po njegovom mišljenju, bio K.-ov. Sumnjivo je bilo neprestano isticanje ličnih veza s činovnicima. Zar se one moraju iskoristiti samo za K.-a? Advokat nikada nije zaboravljao da primjeti kako se radi samo o nižim činovnicima, dakle o sasvim potčinjenim činovnicima za koje je radi njihovog napredovanja u službi bilo možda važno da dođe do izvjesnih preokreta u procesima. Je li im advokat bio sredstvo da postignu te preokrete koji su za optuženog naravno uvijek nepovoljni? Možda oni ovo nisu činili u svakom procesu, i to nije ni vjerovatno. Bez sumnje je bilo i procesa tokom kojih su oni činili advokatu ustupke za njegove usluge, jer i njima je svakako stalo do toga da se sačuva njegov dobar glas. Ako je to zaista tako, onda, kako će se činovnici uplesti u K.-ov proces koji je po advokatovim riječima vrlo težak, dakle vrlo važan proces i koji je već od samog početka izazvao na sudu veliko interesovanje? Gotovo je nesumnjivo šta će oni učiniti. Znaci o tome vide se već i u činjenici što prvi podnesak još uvijek nije predat, iako proces već mjesecima traje, i što je po advokatovim podacima sve još u početnoj fazi, a to je, svakako, vrlo zgodan način da se optuženi uspava i da mu se vežu ruke da bi onda, kao grom iz vedra neba, došlo rješenje ili bar saopštenje da je nepovoljno završena istraga upućena višim vlastima.

Neophodno je potrebno da se K. lično umiješa. Baš kada se osjećao veoma umornim, kao tog zimskog poslijepodneva, i kada mu je sve ovo bezvoljno prolazilo kroz glavu, to ubjeđenje nametnulo mu se neodoljivom snagom. Njegov raniji prezir prema procesu iščezao je. Da je sam na svijetu, lako bi mu bilo da nipodaštava proces, iako je bio siguran da u tom slučaju do procesa ne bi ni došlo. Ali sada ga je ujak već odveo advokatu, tako da zbog porodičnih obzira, njegov položaj nije više potpuno nezavisan od toka procesa. Bio je toliko neoprezan da je sa nekim neobjašnjivim zadovoljstvom i on sam pred poznanicima spomenuo proces, drugi su opet na neki način saznali o njemu, a i odnos s gospođicom Birstner se, izgleda, poljuljao u

vezi sa procesom - ukrako nije mu više preostao izbor da proces primi ili odbaci, on je stajao ispred njega i morao je da se brani. Ako je umoran, onda je zlo.

Pa ipak, još nije bilo razloga da se pretjerano brine. On je znao da se u banci, za srazmjerno krako vrijeme popeo na visok položaj i da, poštovan od svih, znao je kako da taj položaj i zadrži. Sada treba te svoje sposobnosti, kojima ima da zahvali za svoj uspjeh u službi, da posveti malo procesu i nema sumnje da se on mora dobro završiti. Ako hoće nešto da postigne, onda je, prije svega, potrebno da već unaprijed odbaci svaku pomisao na neku krivicu. Krivice nema. Proces je u stvari bio samo jedan velik posao koji je on već toliko puta korisno zaključio za banku, posao pri kome obično vrebaju razne opasnosti koje eto, treba otkloniti. I zato se ne smije igrati mislima o nekoj krivici, već treba po mogućnosti uporno da misli na svoju korist. Sa tog gledišta neizbježno je da advokatu ubrzo otkaže zastupanje, a najbolje je da to uradi još večeras. Po advokatovim riječima ovo bi, doduše, bilo nešto nečuveno i po svoj prilici vrlo uvredljivo, ali K. ne može trpiti da njegova nastojanja oko procesa naiđu na prepreke koje je možda njegov sopstveni advokat izazvao. Kad se jednom otarasi advokata, onda će odmah predati podnesak i navaljivaće, po mogućnosti svakog dana, da se on uzme u obzir. Naravno da u ovu svrhu neće biti dovoljno da K. sjedi u hodniku kao drugi, stavivši šešir ispod klupe. I on, i žene i drugi glasnici moraju iz dana u dan salijetati činovnike i nagovarati ih da ne gledaju kroz rešetke u hodnik, već da sjednu za sto i proučavaju K.-ov podnesak. U tim nastojanjima ne smije da popusti, sve treba da bude organizovano i kontrolisano. Neka sud naiđe jednom na optuženog koji zna da brani svoje pravo.

Ali, ako bi se K. i usudio da sve ovo sprovede, teškoća u sastavljanju podneska bila je ogromna. Ranije, još prije nedjelju dana, on se prosto stidio da pomisli da će jednom biti možda primoran da sam napiše takav podnesak, ali nije mu ni padalo na pamet da bi to moglo biti teško. Sjetio se kako je jedno prijepodne, baš kad je bio pretrpan poslom, najednom odgurnuo sve i uzeo blok za pisanje da bi, probe radi, skicirao glavne misli jednog takvog podneska koji bi kasnije stavio možda na raspolaganje svom tromom advokatu. I baš u tom trenutku otvorila su se vrata direktorove sobe i ušao je zamjenik direktora smijući se na glas. K.-u je ovo bilo onda veoma mučno iako se zamjenik direktora, naravno, nije smijao podnesku o kome nije imao pojma već šali koju je upravo čuo, šali za čije je objašnjenje bio potreban crtež. I sada je zamjenik direktora, nagnuvši se nad K.-ov sto, olovkom koju je uzeo iz K.-ove ruke nacrtao to na bloku za pisanje koji je bio namijenjen podnesku.

Danas K. nije više znao za stid, podnesak se mora napisati. Ako ne nađe za njega vremena u kancelariji, šta je vrlo vjerovatno, onda će morati da ga sastavlja noću kod kuće. A ako ni to ne bude dovoljno, onda će morati da uzme odsustvo. Samo nikako ne smije stati na pola puta, jer to je ne samo u poslovnim stvarima nego u svemu najveća glupost. Podnesak, naravno, znači posao kome nema kraja. Čovjek ne mora biti naročito bojažljiv pa da uvidi da je nemoguće ikada završiti podnesak. Ne iz ljenosti ili podmuklosti, već zato šta je ne poznavajući postojeću optužbu, a još manje njene moguće dopune, morao u mislima da pređe, predstavi i sa svih strana ispita čitav život do najsitnijih postupaka i događaja. A povrh toga, takav posao je i vrlo žalostan. On je možda podesan da nakon penzionisanja zabavi podjetinjeni duh i da mu pomogne da ubije dosadu. Ali, sada kada je K.-u potrebno da sve misli usredsredi na rad, kada mu kao čovjeku u usponu, čovjeku koji već predstavlja opasnost i za zamjenika direktora, svaki sat prolazi munjevitom brzinom, kada kao mlad čovjek hoće da uživa u kratkim večerima i noćima, zar da sada počne da piše taj podnesak? I opet su se njegove misli završile jadikovanjem. Gotovo nehotice, samo da bi prekinuo ove misli, prstom je napipao električno zvonce koje je zvonilo u pretsoblju. Pritiskajući ga pogledao je na sat. Bilo je jedanaest sati. Proveo je u sanjarenju dva sata, dugo, dragocjeno vrijeme, i bio je, naravno, još umorniji nego ranije. Pa ipak, vrijeme nije bilo izgubljeno; donio je odluke koje mogu biti vrlo korisne. Poslužitelji su, uz raznu poštu, unijeli i dvije podsjetnice od gospode koja su već duže vremena čekala K.-a. Bili su to veoma važni klijenti banke koje nipošto nije trebalo ostaviti da čekaju. Zašto su došli u tako nezgodno vrijeme i zašto, kao da su pitala gospoda iza zatvorenih vrata, vrijedni K. upotrebljava radno vrijeme za privatne stvari? Umoran od onog šta je bilo kao i od onog šta će doći, K. ustade da primi prvoga.

Bio je to omanji, čio gospodin, fabrikant koga je K. dobro poznavao. Izvinio se što smeta K.-u u važnom poslu, a K. se sa svoje strane izvinio šta ga je pustio da tako dugo čeka. Ali, ovo izvinjenje izrazio je tako mehanički i gotovo izvještačeno da bi fabrikant to sigurno primjetio da nije bio toliko zanesen poslom. Umjesto toga, on žurno povadi iz svih džepova račune i tabele pa, raširivši ih pred K.-om, objasni mu razne stavke, ispravi malu računsku grešku koju je primjetio čak i pri tom letimičnom pogledu, podsjeti K.-a da je već prije nekih godinu dana zaključio s njim sličan posao i usput spomenu da se sada jedna druga banka uz najveće žrtve bori za taj posao. NapokonNajzad ušuti da bi čuo K.-ovo mišljenje. K. je u početku stvarno pažljivo pratio fabrikantove riječi i sad i njega obuze misao na posao, ali nažalost ne zadugo, jer ubrzo prestade da sluša klimajući glavom na fabrikantove glasnije uzvike, a napokon i od toga odustade, ograničivši se na to da posmatra ćelavu glavu nagnutu nad papirima i da se pita kada će fabrikant uvidjeti da je čitav njegov govor uzaludan. Kada je fabrikant umukao, K. je u početku stvarno pomislio da mu time samo pruža priliku da prizna kako nije u stanju da ga sluša. Ali, nažalost, po upitnom pogledu fabrikanta, koji je očigledno bio spreman na svaki odgovor, primjetio je da treba produžiti poslovni razgovor. I zato naže glavu kao na zapovjest i poče polako olovkom da švrlja po papiru da bi se tu i tamo zaustavio i upiljio u neku brojku. Fabrikant je očekivao razne prigovore, možda brojke nisu sigurne, možda nisu odlučujuće, tek rukom pokri papire i primaknuvši se sasvim blizu K.-u, poče iznova sa opširnim izlaganjem posla. "Teško je to," reče K. i napućivši usne mlitavo klonu na priručje sada kad su papiri, jedina opipljiva stvar, bili pokriveni. On čak jedva podiže oči kad se otvoriše vrata direktorove sobe na kojima se, ne sasvim jasno, kao iza prozirnog vela, pojavi zamjenik direktora. K. nije dalje razmišljao o tome, već je samo pratio neposredno dejstvo, koje je za njega bilo vrlo prijetno. Fabrikant smjesta poskoči sa stolice i pohita u susret zamjeniku direktora. K. je želio da fabrikant bude još deset puta brži, jer se plašio da bi zamjenik direktora mogao da iščezne. Ali, strah je bio bezrazložan; gospoda su se srela, rukovala i zajedno se uputila K.-ovom pisaćem stolu. Fabrikant se žalio što je kod prokuriste naišao na tako malo volje za posao i pokazivao na K.-a koji se, osjetivši na sebi pogled zamjenika direktora, opet nagnu nad hartije. Kada su se zatim obojica naslonila na sto i kada je fabrikant zapeo da pridobije zamjenika direktora, K.-u se učini kao da ta dva čovjeka, koja je sada predstavio sebi u pretjeranoj veličini, raspravljaju preko njegove glave o njemu samom. Polako, oprezno podižući oči, pokušao je da utvrdi šta se gore događa, pa i ne gledajući uze sa stola jedan papir, stavi ga na dlan i, dignuvši se, polako ga prinese gospodi. Pri tom nije mislio ni na šta određeno, postupio je tako jer je osjetio da bi se ovako ponašao kada jednom završi veliki podnesak, koji će ga potpuno rasteretiti. Zamjenik direktora koji se sav bio unio u razgovor, baci samo letimičan pogled na papir, ne pročita uopšte šta tamo stoji, jer ono šta je za prokuristu bilo važno, za njega je bilo nevažno, i uzevši je iz K.-ove ruke reče: "Hvala vam, znam već sve," i mirno vrati papir na sto. K. ga ozlojeđeno pogleda sa strane. Zamjenik direktora nije to ni primijetio, a ako i jeste, onda ga je to čak i raspoložilo, nekoliko puta se glasno nasmijao, jednim je duhovitim odgovorom očito doveo fabrikanta u zabunu, ali odmah je popravio stvar učinivši primjedbu na svoj račun, i napokonnajzad ga je pozvao da pređe u njegovu kancelariju gdje će moći da završe razgovor. "Ja potpuno uviđam da je to vrlo važna stvar," reče fabrikantu. "A uvjeren sam da će i gospodinu prokuristi," čak i pri ovoj primjedbi obratio se u stvari samo fabrikantu, "biti drago ako ga rasteretimo. Stvar zahtijeva da se o njoj mirno razmisli. Ali izgleda da je on danas isuviše pretrpan poslom, a osim toga neki ljudi ga već satima čekaju u predsoblju". K. je bio još toliko pribran da se okrene od zamjenika direktora i da svoj ljubazni, ali grčeviti osmijeh uputi samo fabrikantu, nije se inače protivio; malo nagnut, oslonio se objema rukama o pisaći sto, kao trgovački pomoćnik iza tezge, i posmatrao kako obojica, produživši razgovor, uzeše sa stola papire i uputiše se u direktorovu sobu. Na vratima fabrikant se još jednom okrene i reče da još neće da se oprosti nego će, naravno, obavijestiti gospodina prokuristu o uspjehu razgovora, a osim toga ima nakrako da mu saopšti i nešto drugo.

Napokon je K. ostao sam. Nije mu bilo ni na kraj pameti da sada pušta unutra neku drugu stranku. Nejasno je osjetio kako je prijatno to što ljudi napolju misle da on još pregovara s fabrikantom te zato niko, čak ni poslužitelj, ne može da uđe u njegovu kancelariju. Prišao je prozoru, sjeo na dasku i držeći se jednom rukom za kvaku, zagledao se napolje na trg. Snijeg je još padao, nije se još razvedrilo.

Dugo je sjedio tako, a da nije znao šta mu u stvari zadaje brige. Samo s vremena na vrijeme pogledao je preko ramena malo unezvjereno u vrata od predsoblja, jer mu se učinilo da tamo čuje neki šum. Ali pošto niko nije ušao, on se smiri, priđe umivaoniku, umi se hladnom vodom i vrati osvježen svom mjestu kraj prozora. Njegova odluka da odbranu uzme u svoje ruke pokazala se ozbiljnija nego šta je prvobitno mislio. Dokle god je odbrana bila prepuštena advokatu, proces ga se uglavnom malo ticao, on ga je posmatrao izdaleka te ga proces nije mogao sudski pogađati. Mogao je kad god je htio da izvidi kako stoji njegova stvar, ali je mogao i da se povuče kad god je htio. A sada, pak, kad bude sam vodio odbranu, on se - bar trenutno - mora potpuno izložiti sudu. Uspjeh koji postigne mora mu, razumije se, kasnije donijeti potpuno i konačno oslobođenje, ali da bi to postigao, mora se zasada izložiti mnogo većoj opasnosti nego ranije. Ako je možda sumnjao u to, onda ga je baš današnji sastanak sa zamjenikom direktora i fabrikantom mogao uvjeriti u protivno. Kako li je sjedio ošamućen već i od same odluke da se brani sam? A kako će tek kasnije biti? Kakvi dani mu predstoje! Hoće li naći put koji kroz razne peripetije vodi dobrom završetku? Zar brižljiva odbrana - jer sve ostalo je glupo - zar brižljiva odbrana ne znači u isti mah i potrebu da se, po mogućnosti, ogradi od svega drugog? Hoće li sve to izdržati? A kako će uspjeti da to sprovede u banci? Ne radi se samo o podnesku za koji bi bilo možda dovoljno da uzme odsustvo, mada bi bilo vrlo opasno da ga baš sada traži, jer je u pitanju čitav jedan proces koji može da se otegne u nedogled. Kakve su se prepreke odjednom pojavile u K.-ovoj karijeri! I zar da sada radi za banku? Baci pogled na pisaći sto. Zar da prima stranke i da sa njima pregovara? Dok je njegov proces u toku, dok gore na tavanu sjede sudski činovnici nad aktima tog procesa, zar da sad obavlja poslove banke? Zar ne izgleda to kao neko sudski priznato mučenje koje je skopčano s procesom i prati ga? I hoće li u banci, pri ocjeni njegovog rada, uzeti u obzir naročit položaj u kome se K. nalazi? Ni slučajno. Njegov proces nije bio potpuno nepoznat, iako još nije sasvim jasno ko o njemu zna i koliko. Ali nada se da vijest o tome još nije došla do ušiju zamjenika direktora, jer bi se inače već jasno vidjelo kako ga on koristi protiv K.-a bez i trunke kolegijalnosti i čovječnosti. A direktor? On je, bez sumnje, naklonjen K.-u i vjerovatno je da bi, čim sazna za proces, učinio sve šta može da olakša K.-ov položaj, ali ovo mu sigurno ne bi pošlo za rukom, pošto je on sada, kada je protivteža koju je K. dosad predstavljao počela da slabi, sve više je podlijegao utjecaju zamjenika direktora koji je, osim toga, iskorišćavao direktorovo slabo zdravlje za jačanje svoje moći; čemu, dakle, može K. da se nada? Možda takva razmišljanja smanjuju njegovu otpornost, ali potrebno je da se ne zavarava i da otvorenim očima gleda na stvari koliko god je to zasada moguće.

Bez naročitog razloga, samo da još ne bi morao da se vrati pisaćem stolu, on otvori prozor. Teško se otvarao, te je morao objema rukama da obrne kvaku. Tada nagrnu kroz širom otvoren prozor magla pomiješana s dimom i ispuni sobu lakim mirisom na paljevinu. Uleti i nekoliko pahuljica. "Ružna jesen," reče iza K.-a fabrikant koji je, dolazeći od zamjenika direktora, neopaženo ušao u sobu. K. klimnu glavom i uznemireno pogleda u fabrikantovu ručnu torbu. Iz nje će ovaj sad vjerovatno izvaditi papire da bi K.-u saopštio rezultat razgovora sa zamjenikom direktora. Ali, fabrikant koji je pratio K.-ov pogled, kucnu u svoju torbu i reče ne otvarajući je: "Vi biste hteli da čujete kako je ispalo. Zaključenje posla mi je, takoreći, već u torbi. Vaš zamjenik direktora je sjajan čovjek, ali ne bih rekao da je bezopasan". Smijao se i tresući ruku K.-u htio je i njega da nasmije. Ali K.-u se opet učini sumnjivo šta fabrikant neće da mu pokaže papire, a ni fabrikantova primjedba nije mu bila baš nimalo smiješna. "Gospodine prokuristo," reče fabrikant, "utiče li vrijeme mnogo na vas? Danas izgledate nekako potišteni". "Da," reče K. i rukom se uhvati za sljepoočnicu, "glavobolja, porodične brige". "Potpuno tačno," reče fabrikant koji je bio brzoplet čovjek i nikoga nije mogao mirno da sasluša, "svako nosi svoj krst". K. i nehotice koraknu prema vratima, kao da bi htio da isprati fabrikanta, ali on reče: "Gospodine prokuristo, imao bih da vam još nešto kažem. Plašim se da vas baš danas time ne uznemirim, ali bio sam u posljednje vrijeme već dvaput kod vas i svaki put sam zaboravio na to. Ako još odugovlačim, onda će vjerovatno stvar izgubiti svoju svrhu. To bi bilo šteta, jer ono šta ću vam reći možda ipak nije bez značaja". Prije nego je K. stigao da odgovori, fabrikant mu priđe i, kucnuvši ga lagano po grudima savijenim prstom, tiho reče: "Vi imate proces, zar ne?" K. ustuknu i odmah uzviknu: "To vam je rekao zamjenik direktora!" "Ah ne," reče fabrikant, "a otkud bi zamjenik direktora znao za to?" "A vi?" upita K. već mnogo pribranije. "Ja tu i tamo čujem ponešto o sudu," reče fabrikant, "i to je baš ono šta sam htio da vam

saopštim". "Toliki ljudi imaju veze sa sudom!" reče K. oborene glave i dovede fabrikanta do pisaćeg stola. Sjedoše opet kao i ranije i fabrikant reče: "Nažalost, ono šta imam da vam saopštim nije mnogo. Ali u ovakvim stvarima ne treba zanemariti ni najmanju sitnicu. A osim toga osjećam potrebu da vam na neki način pomognem, pa ma kako moja pomoć bila skromna. Mi smo dosad bili dobri poslovni prijetelji, zar ne? Eto vidite". K. htjede da se izvini zbog svog ponašanja pri današnjem razgovoru, ali mu fabrikant nije dozvolio da ga prekida. Ćušnu ručnu torbu visoko ispod pazuha da bi pokazao da mu se žuri pa produži: "O vašem procesu čuo sam od nekog Titorelija. On je slikar, a Titoreli je samo njegovo umjetničko ime. Njegovo pravo ime i ne znam. On već godinama navraća ponekad u moju kancelariju i donosi male sličice za koje mu ja - on je skoro prosjak - dajem neku vrstu milostinje. Uostalom, to su lijepe slike, pejzaži pustara i slično. Te prodaje - obojica smo se već navikli na to - išle su sasvim glako. Ali, kada su te posjete suviše učestale, ja sam mu prigovorio. Upustili smo se u razgovor, mene je zanimalo kako može da se izdržava samo slikanjem i na moje iznenađenje, saznam da je glavni izvor njegovog prihoda slikanje portreta. "Ja radim za sud" rekao mi je. "Za koji sud?" upitao sam. I onda mi je pričao o sudu. Vi najbolje možete zamisliti koliko sam bio iznenađen tim pričanjem. Od tada ja pri svakoj njegovoj posjeti čujem poneku novost sa suda i tako postepeno dobijam izvjestan uvid u stvari. Titoreli je, svakako, brbljivac, pa često moram da ga zaustavljam, ne samo zbog toga šta on, bez sumnje laže već, prije svega, zato šta poslovan čovjek kao ja koji ne zna gdje mu je glava od poslovnih briga, ne može mnogo da vodi računa o tuđim stvarima. Izuzev samo usput. Palo mi je sada na um da bi taj Titoreli mogao donekle da vam pomogne. On poznaje mnoge sudije, pa iako nema bogzna kakav utjecaj, mogao bi bar da vas posavjetuje kako se mogu pridobiti razni utjecajni ljudi. A ako ti savjeti sami po sebi ne budu od presudnog značaja, oni će, po mom mišljenju, za vas biti ipak od veoma bitni. Vi ste gotovo advokat. Ja uvijek kažem: prokurista K. je gotovo advokat. Ah, nije mene briga za vaš proces. A hoćete li sada da posjetite Titorelija? Ako vas ja preporučim, on će sigurno učiniti sve što može. Ja stvarno mislim da treba da odete njemu. Naravno, ne morate danas; drugom prilikom. U svakom slučaju, hoću još da vam kažem, ako vam ja dajem ovaj savjet, vi ni u kom slučaju niste dužni da odete Titoreliju. Ne, ako smatrate da vam Titoreli nije potreban, onda je, naravno, bolje da ga pustite na miru. Možda već imate tačan plan, pa bi ga Titoreli omeo. Ne, u tom slučaju nemojte nipošto otići njemu! U svakom slučaju, nije ni lako primati savjet od jednog takvog mladića. Pa kako god hoćete. Evo vam pismo s preporukom, a evo i adrese". K. razočarano uze pismo i strpa ga u džep, čak i u najpovoljnijem slučaju, ono što bi preporukom mogao da dobije kudikamo je manje od nezgode što fabrikant zna za njegov proces i što slikar širi tu vijest. Jedva je bio u stanju da se sa nekoliko riječi zahvali fabrikantu koji je već krenuo prema vratima. "Otići ću," rekao je opraštajući se kod vrata s fabrikantom, "ili ću mu pisati da jednom prilikom navrati meni u kancelariju, jer sam sada vrlo zauzet". "Pa znao sam ja," reče fabrikant, "da ćete naći najbolji izlaz. Ipak sam mislio da ćete izbjegavati da pozivate u banku ljude kao šta je taj Titoreli da biste ovdje razgovarali sa njim o procesu. Nije uvijek ni zgodno davati drugima u ruke pisma za takve ljude. Ali, vi ste svakako razmislili o svemu, pa znate šta možete da uradite". K. klimnu glavom i fabrikanta isprati kroz pretsoblje. Ali, iako je naoko izgledao miran, bio je zapanjen samim sobom. U stvari, rekao je fabrikantu da će pisati Titoreliju samo zato da bi mu na neki način pokazao da cijeni njegovu preporuku i da će odmah razmisliti o mogućnosti da se nađe s Titorelijem. Da je Titorelijevu pomoć smatrao dragocjenom, on ne bi oklijevao da mu stvarno i piše. A kakvoj bi se opasnosti izložio time, vidio je tek iz fabrikantove primjedbe. Zar zaista može tako malo da se osloni na svoj razum? A ako jednog problematičnog čovjeka može neuvijeno da pozove pismom u banku i da tu, samo vratima odvojen od zamjenika direktora, zatraži savjete za svoj proces, zar nije onda moguće, pa čak i vrlo vjerovatno, da previdi i druge opasnosti ili da u njih uleti? Nije uvijek kraj njega neko ko bi ga opominjao. I baš sada kada je trebalo da napregne sve sile i nastupi, pojavljuju se i takve sumnje u njegovu budnost, sumnje za koje dosad nije znao! Hoće li te teškoće koje osjeća pri vršenju kancelarijskog posla nastati sada i u procesu? Nije više uopšte shvatao kako je htio da piše Titoreliju i da ga pozove u banku. Još uvijek je vrtio glavom začuđen zbog toga, kad mu priđe poslužitelj i skrenu mu pažnju na tri gospodina koja su u predsoblju sjedila na klupi. Već dugo su čekali da ih K. primi. Sada, dok je poslužitelj razgovarao sa K.-om, oni ustadoše i svaki od njih htjede da iskoristi povoljnu priliku da bi prvi prišao K.-u. Kada su u banci bili tako bezobzirni pa su ih pustili da gube vrijeme u čekaonici, onda više ni oni ne moraju da imaju obzira. "Gospodine prokuristo," poče jedan. Ali K.

naredi poslužitelju da mu donese zimski kaput i oblačeći ga uz njegovu pomoć obrati se svoj trojici: "Oprostite, gospodo moja, ja, nažalost, sada nemam vremena da vas primim. Molim vas da me izvinite, jer imam u gradu hitan službeni posao, i moram odmah da idem. Vi ste i sami vidjeli kako su me dugo zadržali. Hoćete li biti ljubazni da dođete sutra ili kad bilo? Ili hoćete možda telefonom da razgovarate sa mnom o stvari. A ako ne, onda mi recite sada ukrako o čemu je riječ, a ja ću vam pismeno dati opširan odgovor. Ali najbolje bi bilo da dođete drugi put". Ti K.-ovi prijedlozi izazvali su kod gospode, koja su sasvim uzaludno toliko čekala, takvo čuđenje da se samo nijemo zgledaše. "Dakle, jesmo li se sporazumjeli?" upita K. okrenuvši se poslužitelju koji mu donese šešir. Kroz otvorena vrata K.-ove sobe vidjelo se kako se napolju vijavica znatno pojačala. K. zato podiže okovratnik kaputa i zakopča ga visoko pod grlom.

Baš u tom trenutku iziđe iz susjedne sobe zamjenik direktora, smiješeći se pogleda kako K. u zimskom kaputu razgovara sa gospodom pa upita: "Vi odlazite sada, gospodine prokuristo?" "Da," odgovori K. i ispravi se, "imam u gradu službenog posla". Ali zamjenik direktora se već okrenuo gospodi. "A gospoda?" upita. "čini mi se da već dugo čekaju". "Mi smo se već sporazumjeli," reče K. Ali gospoda se više nisu mogla savladati. Opkoliše K.-a i izjaviše da oni ne bi satima čekali da njihova stvar nije važna i da se o njoj ne mora razgovarati sada, opširno i u četiri oka. Zamjenik direktora ih je slušao neko vrijeme, pa se zagleda u K.-a koji je držao šešir u ruci, čisteći ga ovdje-onde od prašine, a onda reče: "Gospodo moja, ima jedan vrlo jednostavan izlaz. Ako nemate ništa protiv, ja ću rado pregovarati s vama umjesto gospodina prokuriste. Naravno da se vaše stvari odmah moraju pretresti. Mi smo poslovni ljudi kao i vi, pa znamo da cijenimo vaše vrijeme. Izvolite ovamo," i otvori vrata koja su vodila u predsoblje njegove kancelarije.

Kako je samo zamjenik direktora znao da prisvoji ono šta je K. silom prilika morao da napusti! Nije li K. napustio više nego šta je bilo neophodno potrebno? I, eto, dok on s neodređenim i, mora priznati, vrlo malim nadama trči nekom nepoznatom slikaru, ovdje je njegovom ugledu nanesen težak udarac. Vjerovatno bi bilo mnogo bolje da skine zimski kaput i da opet pridobije za sebe bar ona dva gospodina koja ionako moraju još u predsoblju da čekaju. K. bi možda i to pokušao da nije sada u svojoj sobi ugledao zamjenika direktora kako traži nešto po K.-ovoj polici za knjige kao da ona nije K.-ova već njegova. Kada se K. uzbuđeno približio vratima, ovaj viknu: "Ah, vi još niste otišli!" Okrenu lice K.-u, lice čije su bezbojne i duboko usječene bore odavale ne starost već energiju, i odmah produži da traži. "Tražim prepis jednog ugovora," reče, "zastupnik firme tvrdi da je kod vas. Hoćete li mi pomoći da ga nađemo?" K. kroči bliže, ali zamjenik direktora reče: "Hvala, već sam našao," i vrati se u svoju sobu noseći veliki paket spisa u kome su se pored prepisa ugovora nalazile sigurno i mnoge druge stvari.

"Sada mu nisam dorastao," pomisli K., "ali kad jednom uklonim lične teškoće, onda će on biti prvi koji će to osjetiti, i to gorko osjetiti". Malo umiren tom mišlju, K. naredi poslužitelju, koji mu je već dugo držao otvorena vrata od hodnika, da čim stigne javi direktoru da je K. otišao u grad službenim poslom. Gotovo srećan što za neko vrijeme može potpunije da se posveti svome problemu, on napusti banku.

Odmah se odvezao slikaru koji je stanovao u predgrađu na sasvim suprotnoj strani od one na kojoj su se nalazile sudske kancelarije. Bio je to još siromašniji kraj, kuće još mračnije, ulice pune prljavštine koja se vukla po rastopljenom snijegu. Na kući u kojoj je stanovao slikar bilo je otvoreno samo jedno krilo velike kapije, a na drugom je dolje u zidu bila probušena rupa iz koje je baš u tom trenutku kad se K. približavao potekla odvratno žuta tečnost koja se pušila, od nje nekoliko pacova pobjegoše u obližnji kanal. Dole na stepeništu ležalo je potrbuške jedno malo dijete i plakalo, ali se jedva čulo od zaglušne galame koja je dolazila iz jedne limarske radionice na drugom kraju trijema. Vrata radionice su bila otvorena, trojica pomoćnika su stajala u polukrugu oko nekog predmeta koji su čekićima udarali. Jedna velika ploča bijelog lima koja je visila na zidu bacala je blijedu svjetlost koja se probijala između dvojice pomoćnika osvjetljavajući im lica i radničke kecelje. K. je na sve to bacio samo letimičan pogled. Htio je da šta prije svrši stvar ovdje, da tek u nekoliko riječi ispita slikara i da se odmah vrati u banku. Ako ovdje postigne ma i najmanji uspjeh, onda će mu to biti podstrek za današnji posao u banci. Na trećem spratu morao je da uspori hod, bio je sav zadihan, jer su i stepenice i spratovi bili pretjerano visoki, a slikar je, kako izgleda, stanovao čak na mansardi. I zrak je bio

zagušljiv, nije bilo svjetlarnika, usko stepenište zagradili su s obje strane zidovi na kojima su se samo tu i tamo sasvim visoko nalazili prozorčići. Baš kad se K. malo zaustavio, istrči nekoliko malih djevojčica iz jednog stana i smijući se pojuriše uz stepenice. K. je polako pošao za njima, stiže jednu djevojčicu koja se spotakla i zaostala za drugima, pa je penjući se sada s njom naporedo upita: "Stanuje li ovdje neki slikar Titoreli?" Djevojčica od svojih trinaest godina, malo grbava, gurnu ga na to laktom i ispod oka pogleda gore u njega. Ni njena mladost ni njena tjelesna mana nisu je sprječavale da već sada bude zlobna, čak se ni smješila nije, već je ozbiljno posmatrala K.-a oštrim, izazivačkim pogledom. K. se napravi kao da ne primjećuje njeno ponašanje, pa upita: "Poznaješ li slikara Titorelija?" Ona klimnu glavom i upita sa svoje strane: "A šta želite od njega?" K. je smatrao korisnim da se na brzinu obavijesti još malo o Titoreliju: "želim da me slika," reče on. "Da vas slika?" upita ona, razjapi usta i pljesnu malo K.-a rukom, kao da je rekao nešto sasvim neočekivano ili nepristojno, pa zadiže objema rukama svoju ionako vrlo kratku suknjicu i potrča što je brže mogla za devojčicama čija se graja već nejasno gubila gore na stepenicama. Ali, pri idućem zavijutku K. ponovo srete sve djevojčice. Grbava djevojčica ih je očigledno obavijestila o K.-ovoj namjeri, pa su ga sad tu čekale. Stajale su uza zid s obje strane stepeništa tako da bi K. mogao između njih lako da prođe, i rukama gladile svoje kecelje. Na svim licima bilo je nečeg djetinjastog i u isti mah pokvarenog. Gore, na čelu djevojčica koje su se smijale, nalazila se grbava djevojčica. Ona preuze vođstvo. K. je njoj imao da zahvali što je odmah našao pravi put. On je, naime, htio da se penje pravo dalje, ali ona mu pokaza na sporedne stepenice kojima će doći do Titorelija. Stepenice koje su vodile njemu bile su neobično uske, vrlo dugačke, bez zavijutaka, mogle su se sagledati u cijeloj dužini i završavale su se baš pred Titorelijevim vratima. Ta vrata koja su s malim prozorčićem koso postavljenim iznad njih bila, u poređenju sa stepeništem, srazmjerno dobro osvijetljena, napravljena od neokrečenih greda na kojima je crvenom bojom i širokim potezima kista bilo ispisano Titorelijevo ime. K. je sa svojom pratnjom stigao tek do sredine stepeništa kad se gore, očigledno na šum tolikih koraka, odškrinuše malo vrata i na njima se pojavi čovjek, izgleda samo u noćnoj košulji. "Oh!" uzviknu on, kad vidje gomilu gdje dolazi, pa nestade s vrata. Grbava djevojčica od radosti zapljeska rukama, a ostale djevojčice su se tiskale iza K.-a da bi ga natjerale da brže ide. Ali, nisu se još ni popeli, kad slikar gore širom otvori vrata i, uz duboki naklon, pozva K.-a da uđe. Međutim, djevojčice je odbio i ne htjede nijednu da pusti iako su one molile i pokušavale da prodru, ako već ne s njegovom dozvolom a ono silom. Samo grbavoj pođe za rukom da se ispod njegove ispružene ruke provuče, ali slikar pođe za njom i, zgrabivši je za suknju, zavrti je jednom oko sebe pa je posadi ispred vrata pored ostalih djevojčica koje se, i kada se slikar povukao, ipak nisu usudile da prekorače prag. K. nije bio načisto kako da shvati cijelu tu stvar, jer izgledalo je kao da se sve ovo događa u prijeteljskom sporazumu. Djevojčice kraj vrata ispružiše vratove jedna za drugom i stadoše da slikaru dobacuju razne, naizgled šaljive riječi koje K. nije razumio. I slikar se smijao, a grbava je, držeći ga za ruku, skakala uvis kao da leti. On zatim zatvori vrata, još jednom se pokloni K.-u, pa pruživši mu ruku, predstavi se: "Ja sam umjetnički slikar Titoreli". Pokazavši na vrata iza kojih su šaputale devojčice, K. reče: "Vi ste izgleda veoma omiljeni u kući". "Ah, balavice jedne!" reče slikar uzalud pokušavajući da zakopča noćnu košulju na vratu. Bio je inače bos i na sebi je imao još samo široke hlaće od žućkastog platna utegnute jednim kaišem čiji je dugački kraj landarao tamo-ovamo. "Te balavice mi zadaju mnogo muke," produži on i okani se pokušaja da zakopča svoju noćnu košulju čije se posljednje dugme upravo otkinulo. Zatim donese jednu stolicu i ponudi K.-a da sjedne. "Ja sam jednu od njih - ona danas i nije među njima - slikao jednom i odonda sve one su mi za petama. Kad sam kod kuće, ulaze samo kad im ja dozvolim, ali ako me nema, onda je uvijek bar jedna tu. Napravile su sebi ključ od mojih vrata i pozajmljuju ga jedna drugoj. Ne možete ni zamisliti koliko je to dosadno. Dođem, na primjer, kući sa nekom damom koju hoću da slikam, otključam vrata svojim ključem i nađem, na primjer, grbavu tamo pored stolića kako crveni usne kistom, dok njen mali brat i sestra koje ona mora da čuva švrljaju po sobi prljajući je gdje god stignu. Ili, kao šta mi se baš jučer desilo, vraćam se ja kasno uveče kući - izvinite molim vas zbog toga što sam ovako obučen i što je u sobi nered - dakle, vraćam se ja kasno uveče kući i hoću da legnem u krevet kad me nešto štipne za nogu, pogledam ispod kreveta i opet izvučem odande takvo jedno stvorenjce. Ne znam zašto su toliko navalile da dolaze, a da ih baš ne domamljujem to ste valjda i sami primijetili. Naravno da mi one smetaju i pri radu. Da mi nisu besplatno ustupili ovaj atelje, davno bih se već otselio". Uto jedan glasić iza vrata viknu nježno i

bojažljivo: "Titoreli, smijemo li da uđemo?" "Ne," odgovori slikar. "Ni ja sama?" upita ponovo glasić. "Ni ti," reče slikar, priđe vratima i zaključa ih. K. se za to vrijeme osvrtao oko sebe. Nikako mu nije bilo jasno kako bi neko tu bijednu malu sobicu mogao nazvati ateljeom. Više od dva duga koraka uzduž i poprijeko nije se moglo napraviti. Pod, zidovi i tavanica - sve je bilo od drveta, a između greda vidjele su se male pukotine. Prema K.-u stajao je uza zid krevet pretrpan raznobojnom posteljinom. Nasred sobe nalazila se na nogarima jedna slika pokrivena košuljom čiji su se rukavi objesili do poda. Iza K.-a bio je prozor kroz koji se u magli mogao vidjeti samo snijegom pokriven krov susjedne kuće.

Okretanje ključa u bravi podsjeti K.-a da je imao namjeru brzo da ode. Stoga izvadi iz džepa fabrikantovo pismo i pruživši ga slikaru reče: "čuo sam od ovog gospodina, vašeg poznanika, o vama i na njegov savjet sam došao". Slikar brzo preleti očima pismo pa ga baci na krevet. Da fabrikant nije tako odlučno govorio o Titoreliju kao o svom poznaniku, kao o bijedniku koji je upućen na njegovu milostinju, čovjek bi sada zaista povjerovao da Titoreli ne poznaje fabrikanta ili bar ne može da ga se sjeti. Slikar povrh toga upita: "Hoćete li da kupite slike ili hoćete da vas slikam?" K. začuđeno pogleda u slikara. Šta u stvari stoji u pismu? K. je, naravno, pretpostavio da je fabrikant u pismu obavijestio slikara da K. jedino želi da se kod njega raspita o svom procesu. Isuviše je brzo i nepromišljeno dojurio ovamo! Ali sada je na neki način morao da odgovori slikaru, te reče uz jedan pogled na nogare: "A vi baš radite na jednoj slici?" "Da," reče slikar i baci za pismom na krevet i košulju koja je visila preko nogara. "To je jedan portret. Dobar rad, ali još nedovršen". Prilika za K.-a je bila povoljna, mogućnost da govori o sudu bila mu je pružena kao na tanjiru, jer to je očigledno bio portret jednog sudije. On je, uostalom, upadljivo ličio na sliku u advokatovoj sobi za rad. Istina, ovdje je bio u pitanju sasvim drugi sudija, debeo čovjek crne, guste pune brade koja je visoko zalazila u obraze. osim toga, ona slika bila je rađena uljem, dok je ova slaba i nejasna započeta pastelnim bojama. Ali sve drugo bilo je slično, jer je i ovdje sudija htio prijeteći da se digne sa predsjedničke stolice držeći se za priručje. "Pa to je sudija," htjede K. odmah da kaže, ali se zasada savlada i priđe slici kao da bi je do tančina proučio. Nije mogao da objasni sebi veliku figuru koja je stajala u sredini leđnog naslona predsjedničke stolice te upita slikara o njoj. Slikar mu odgovori da na figuri treba još malo raditi i uze sa stolića pastelnu olovku stade ovlaš da iscrtava ivice figure i ne učini je time jasnijom za K.-a. "To je pravda," reče slikar napokonnajzad. "Sada je već prepoznajem," reče K., "tu je povez oko očiju a tu i vaga. Ali zar joj nisu na petama krila i ne nalazi li se u trku?" "Da," reče slikar, "morao sam po nalogu tako da slikam, to su u stvari pravda i boginja pobjede u istom licu". "To nije dobra kombinacija," s osmijehom reče K., "pravda mora da stoji mirno, inače joj se ljulja vaga, pa je nemoguć pravedan sud". "Ja se u ovom povinujem svom naredbodavcu," primijeti slikar. "Jasno," reče K., koji svojom primjedbom nije mislio nikoga da uvrijedi. "Vi ste figuru naslikali onako kako ona stvarno stoji na predsjedničkoj stolici". "Ne," reče slikar, "ja nisam vidio ni figuru ni predsjedničku stolicu. Sve je to mašta, ali naznačeno mi je šta da slikam". "Kako?" upita K. namjerno se praveći kao da nije sasvim razumio slikara; "pa zar nije sudija taj što sjedi na sudskoj stolici?" "Da," reče slikar, "ali to nije neki visoki sudija i nije nikad sjedio na ovakvoj predsjedničkoj stolici". "A ipak se slika u takvom svečanom stavu? On zaista sjedi tu kao da je predsjednik suda". "Da, gospoda su sujetna," reče slikar. "Ali oni imaju odobrenje od viših da se tako slikaju. Svakome je tačno propisano kako smije da se slika. Samo, nažalost, baš po ovoj slici ne mogu se prosuditi pojedinosti odjeće i stolice, jer pastelne boje nisu podesne za ovakva prikazivanja". "Da," reče K.; "čudno je što je portret rađen pastelnim bojama". "Sudija je tako želio," odgovori slikar; "to je namijenjeno jednoj dami". Pogled na sliku kao da mu je ulio volju za rad. Zasukao je rukave, uzeo nekoliko olovaka u ruku i K. vidje kako se pod drščućim vrhovima olovaka stvorila nad sudijinom glavom crvenkasta sjena koja se zrakasto razilazila prema ivici slike. Postepeno ova igra sjene okružila je glavu kao neki ukras ili visoko odlikovanje. No figura pravde ostala je u svjetlosti, osim neprimjetnog zasjenčenja, i u toj svjetlosti figura kao da se naročito isticala ne podsjećajući više na boginju pravde niti boganju pobjede, već potpuno na boginju lova. Slikarev rad privlačio je K.-a više nego što je želio, pa poče prigovarati sam sebi što tako dugo sjedi a da o svojoj stvari ništa nije preduzeo. "Kako se zove taj sudija?" upita iznenada. "To ne smijem da kažem," odgovori slikar. Bio je potpuno nagnut nad slikom, tako da je zanemario svoga gosta koga je u početku primio s toliko poštovanja. K. je to smatrao ćudljivošću i ljutio se što na takav način gubi vrijeme.

"Vi ste sigurno povjerljiva ličnost na sudu," upita ga. Slikar na to odmah odloži olovke, ispravi se i trljajući ruke pogleda s osmijehom u K.-a. "Što ne kažete odmah," reče on. "Vi hoćete da čujete nešto o sudu kao što stoji i u preporuci, a govorili ste o mojim slikama da biste me pridobili. Ja vam ne zamjerim; vi niste mogli znati da je to za mene neumjesno. Ah, molim vas!" reče on odlučno zaustavljajući K.-a kad ovaj htjede nešto da prigovori. Zatim nastavi: "Uostalom, vaša primjedba je potpuno na mjestu; ja sam poverljiva ličnost suda". On zastade kao ostavljajući vremena K.-u da se pomiri s tom činjenicom. Sada su se ponovo čule djevojčice iza vrata. Vjerovatno su se tiskale oko ključaonice, a možda se i kroz pukotine moglo gledati u sobu. K. odustade od namjere da se izvini; nije htio da prekida slikara u govoru, ali opet nije želio ni da se slikar umisli i postane nepristupačan; zato upita: "Je li to javno priznat položaj?" "Ne," kratko reče slikar, kao da mu se odjednom zavezao jezik. K. nije želio da slikar zašuti, pa reče: "Često su takvi nepriznati položaji utjecajniji od priznatih". "To je baš kod mene slučaj," primijeti slikar, pa namrštena čela, klimnu glavom. "Jučer sam razgovarao s fabrikantom o vašoj stvari; upitao me mogu li da vam pomognem, a ja sam mu odgovorio: neka taj čovjek dođe jednom meni i sad se radujem šta ste tako brzo došli. Izgleda da vas se stvar jako kosnula, a to me nimalo ne čudi. Hoćete li najprije da skinete kaput?" Mada je K. namjeravao da se zadrži samo krako vrijeme, ipak mu je ovaj slikarev poziv dobro došao. Zrak u sobi postao je vremenom zagušljiv i on je već u nekoliko mahova pogledao začuđeno u malu gvozdenu peć koja, izgleda, nije bila naložena. Vrućina u sobi bila je neobjašnjiva. Dok je on skidao zimski kaput i raskopčao zatim sako, reče slikar izvinjavajući se: "Potrebna mi je toplota. Ovdje je vrlo ugodno, zar ne? Soba, što se toga tiče, ima odličan položaj". K. ne reče na to ništa, ali u stvari nelagodan osjećaj nije izazivala toplota već težak zrak koji se gotovo nije mogao udisati. Soba bez sumnje već dugo nije bila prozračena. K.-ova nelagodnost se još vše povećala kada ga slikar zamoli da sjedne na krevet, dok on sam sjede ispred slikarskog stalka na jedinu stolicu. Osim toga, slikar kao da nije razumio zašto je K. ostao na ivici kreveta, zato ga zamoli da se udobno smjesti i, pošto je K. oklijevao, on mu priđe i uvali ga duboko u dušeke i perine. Zatim se vrati svojoj stolici, pa konačno postavi prvo stvarno pitanje koje je učinilo da K. zaboravi na sve drugo. "Vi ste nevini?" upita on. "Da" reče K. Odgovor na ovo pitanje pričinio mu je pravu radost tim više šta je dat privatnom licu, dakle bez ikakve odgovornosti. Niko ga još dosad nije tako otvoreno pitao. Da bi u punoj mjeri okusio tu radost, on dodade: "Ja sam potpuno nevin". "Tako," reče slikar, obori glavu i kao da je razmšljao. Odjednom opet podiže glavu i reče: "Ako ste nevini, onda je stvar vrlo prosta". K.-ov pogled se smrači, ova navodno povjerljiva osoba govorila je kao neuko dijete. "Moja nevinost ne čini stvar jednostavnijom," reče K. Morao je, i pored svega, da se nasmiješi vrteći pomalo glavom. "Vidite, zavisi od mnogih sitnica u kojima se sud gubi. Sud na neki način, čak i gdje ranije ničeg nije bilo, izvuče veliku krivicu". "Naravno, naravno," reče slikar kao da ga K. bez potrebe zbunjuje. "Ali vi ste ipak nevini, zar ne?" "Pa da," reče K. "To je glavno," primijeti slikar. Protivrazlozima se nije moglo utjecati na njega, ali i pored njegovih odlučnih riječi nije bilo jasno govori li on tako iz ubjeđenja ili prosto iz ravnodušnosti. K. htjede najprije to da utvrdi i zato reče: "Vi svakako poznajete sud puno bolje od mene. Ja ne znam mnogo više od onoga što sam čuo, I to od posve različitih ljudi. Svi se slažu da se lakomisleno optužbe ne podižu i da je sud, kad već optuži, čvrsto ubijeđen u krivicu optuženika i teško se može donijeti suprotna odluka". "Teško?" upita slikar i podiže ruku uvis. "Sud se nikada ne može razuvjeriti. Kada bih na jednom platnu naslikao sve sudije redom a vi morali da se pred tim platnom branite, vi biste imali više uspjeha nego pred stvarnim sudom". "Da," reče K. za sebe i zaboravi da je samo htio da ispita slikara. Jedna djevojčica opet poće da pita iza vrata: "Titoreli, hoće li on skoro otići?" "Šutite," viknu slikar prema vratima, "zar ne vidite da sa gospodinom imam jedan razgovor?" Ali djevojčica se ne zadovolji time već upita: "Hoćeš li ga slikati?" I kad slikar ništa ne odgovori, ona dodade još: "Molim te da ne slikaš tako ružnog čovjeka". Na to se ču zbrka nerazumljivih i odobravajućih uzvika. Slikar pritrča vratima, malo ih odškrinu, ukazaše se molećivo ispružene, sklopljene ruke djevojčice, pa reče: "Ako ne budete mirne, baciću vas sve niz stepenice. Sjedite tu na stepenicama i smirite se". Vjerovatno nisu odmah poslušale, tako da je morao narediti: "Sjedite na stepenice!" Tada se utišaše. "Izvinite," reče slikar pošto se vrati K.-u. K. se skoro nije ni okrenuo vratima; potpuno je prepustio slikaru odluku da li i kako da ga uzme u zaštitu, pa čak i sada se jedva pomakao kada se slikar nagnu prema njemu i šapnu mu na uho da ga ne bi čuli napolju: "I te djevojčice pripadaju sudu". "Kako?" upita K. i odmaknuvši glavu pogleda u slikara. No ovaj ponovo sjede na svoju stolicu i reče pola u šali pola

kao objašnjenje: "Uopšte sve pripada sudu". "To još nisam primijetio," krako reče K. Poslije ove oupštene slikareve primjedbe, nije više imao razloga da se uznemirava po pitanju njegove napomene o djevojčicama. K. se ipak zagleda za jedan trenutak u vrata iza kojih su sada djevojčice mirno sjedile na stepenicama. Samo jedna od njih proturila je kroz pukotinu između greda slamčicu pomičući je tamo-ovamo.

"Izgleda da još nemate uvid u sud," reče slikar. Raskrečio je noge i stao vrhovima stopala da udara o pod. "Ali pošto ste nevini, on vam nije potreban. Ja ću vas sam izbaviti". "Kako ćete to učiniti?" upita K. "Pa i sami ste maločas rekli da je sud nepristupačan dokazima". "Nepristupačan samo dokazima koji se podnose sudu," reče slikar i podiže kažiprst kao da K. nije primjetio jednu tananu razliku. "Ali drukčije stoji stvar kad se u tom pogledu pokuša nešto iza leđa javnog suda, dakle u sobama za savjetovanja, u hodnicima ili na primjer ovdje, u ateljeu". Ono što je slikar upravo rekao nije izgledalo K.-u više nevjerovatno, poklapalo se čak sa onim šta je K. čuo od drugih. Ulivalo je mnogo nade. Ako se na sudije može zaista tako lako utjecati preko ličnih veza kao šta je advokat tvrdio, onda su slikareve veze s umišljenim sudijama jako važne i ne smiju se potcjenjivati. U tom slučaju se slikar vrlo dobro uklapa u krug pomagača koji je K. polako skupljao oko sebe. Jednom su u banci hvalili njegov smisao za organizaciju a, eto, ovdje gdje je potpuno upućen na samog sebe ukazuje mu se zgodna prilika da tu svoju sklonost u potpunosti iskoristi. Slikar je posmatrao kakav utisak je ostavila na K.-a njegova izjava, pa reče donekle stidljivo: "Zar vam nije palo u oči da govorim gotovo kao pravnik? To dolazi od stalnog dodira s gospodom iz suda. Naravno, ja od toga imam mnogo koristi, ali pri tom uveliko strada i moj umjetnički polet". "A kako ste došli u vezu sa sudijama?" upita K. Htio je prvo da stekne slikarevo povjerenje, prije nego šta ga uzme u službu. "Stvar je vrlo prosta," reče slikar, "ja sam tu vezu naslijedio. Već i moj otac bio je sudski slikar. Taj položaj se nasljeđuje. Za ovo se ne mogu uposliti novi ljudi jer za slikanje raznih činovničkih kategorija postoje toliko različita, mnogobrojna, a tajna pravila koja nisu poznata izuzev unutar određenog kruga porodica. Na primjer, tamo u ladici nalaze se bilješke moga oca koje nikome ne pokazujem; za slikanje sudija osposobljen je samo onaj koji ih poznaje. Ali, i kada bih izgubio te bilješke, ipak bih znao toliko pravila koja pamtim, da niko ne bi mogao da mi ospori položaj. Svaki sudija hoće da bude naslikan onako kako su slikane stare, velike sudije, a to znam jedino ja". "Vama se može pozavidjeti," reče K. i pomisli na svoj položaj u banci. "Vaš položaj, znači, niko ne može da uzdrma". "Ne, ne može," odgovori slikar i oholo podiže ramena. "Zato se ponekad usuđujem da pomognem ponekom jadniku protiv kojeg se vodi proces". "Kako to?" upita K. kao da nije njega slikar maloprije nazvao jadnikom. Ali, to nije moglo da zbuni slikara koji reče: "U vašem slučaju, na primjer, ja ću, pošto ste potpuno nevini, preduzeti slijedeće". K.-u je već dojadilo neprestano pominjanje njegove nevinosti. Njemu se katkad činilo da slikar tim primjedbama želi da istakne da će mu pomoći samo u tom slučaju ako je dobar ishod procesa siguran. Time bi, naravno, njegova pomoć bila izlišna. I pored sumnji, K. se uzdrža i ne prekide slikara. Odlučio je da se ne odrekne slikareve pomoći, a osim toga ona mu se nije činila manje sumnjiva od advokatove. K.-u je čak bila i milija, jer je bila ponuđena bezazlenije i otvorenije.

Slikar privuče stolicu krevetu, pa produži prigušenim glasom: "Zaboravio sam da vas najprije upitam kakvu vrstu oslobođenja želite. Postoje tri mogućnosti, naime, stvarno oslobođenje, prividno oslobođenje i odugovlačenje. Stvarno oslobođenje je, naravno, najbolje, samo što na ovu vrstu odluke ja nemam nikakvog utjecaja. Po mom mišljenju, nema čovjeka koji bi mogao da utiče na stvarno oslobođenje. Tu vjerovatno odlučuje samo nevinost optuženog. A pošto ste vi nevini, vi biste stvarno mogli da se oslonite samo na svoju nevinost. Onda vam nisam potreban ni ja, niti ičija pomoć".

Ovako posloženo izlaganje zapanjilo je isprva K.-a, ali on reče, tiho kao i slikar: "Ja mislim da vi protivrječite sam sebi". "Kako to?" nestrpljivo upita slikar i s osmijehom se zavali na stolici. Taj osmijeh stvorio je kod K.-a utisak da je tek počeo da otkriva protivrječnosti ne u slikarevim riječima već u sudskom postupku. Pa ipak, reče: "Ranije ste napomenuli da je sud nepristupačan dokazima, kasnije ste to ograničili na javni sud, a sad, štaviše, kažete da onome ko je nevin nije potrebna pomoć pred sudom. Vidite, u tome je već protivrječnost. A osim toga, ranije ste rekli da se na sudije može lično uticati, a sada poričete da se stvarno oslobođenje, kako ste ga vi nazvali, ikada može postići ličnim utjecajem. U tome je druga protivrječnost". "Te protivrječnosti

lako se mogu objasniti," reče slikar. "Ovdje je riječ o dvije različite stvari; o onome šta u zakonu stoji i o onom šta sam ja lično iskusio, to dvoje ne treba miješati. U zakonu koji ja, uostalom, nisam čitao stoji, naravno, da se nevini oslobađaju, ali ne stoji da se na sudije može utjecati. A eto, ja sam iskusio baš suprotno. Ne znam za stvarna oslobođenja, ali zato znam da se često utjecalo na sudije. Moguće je, naravno, da se u svim tim slučajevima za koje ja znam nije radilo o nevinosti. Ali, zar vam se to ne čini nevjerovatno? Od tolikih slučajeva, nijedna nevinost? Još kao dijete pažljivo sam slušao oca kada je kod kuće pričao o procesima, pa i sudije koje su dolazile u njegov atelje pričale su o sudu. U našim krugovima ne govori se ni o čemu drugom; kad god sam imao mogućnost da lično odem u sud, mogućnost nisam propuštao. Slušao sam bezbrojne procese u važnim fazama, pratio sam ih, koliko je moguće i, moram priznati, nisam doživio nijedno stvarno oslobođenje. "Dakle nijedno stvarno oslobođenje," reče K., kao da govori sebi samom i svojim nadama. "To potvrđuje mišljenje koje već imam o sudu. Dakle, i sa te strane, stvar je uzaludna. Jedan jedini krvnik egzekutor mogao bi da zamijeni čitav sud". "Ne smijete uopštavati," nezadovoljno reče slikar, "ja sam govorio samo o svojim iskustvima". "Pa to je dovoljno," reče K.; "ili ste možda čuli da je u ranijim vremenima bilo oslobađanja?" "Takvih oslobađanja," odgovori slikar, "kažu da je bilo. Samo je vrlo teško to utvrditi. Konačne odluke suda ne objavljuju se; čak ni sudijama nisu pristupačne i tako su se o starim sudskim procesima sačuvale samo legende. One u većini slučajeva sadrže stvarna oslobađanja; u njih se može vjerovati, ali se ne mogu dokazati. Pa ipak, legende ne treba potcjenjivati, one svakako sadrže i istinu, a i veoma su lijepe. Ja sam i sam radio nekoliko slika sa sižeom iz tih legendi". "Puste legende ne mijenjaju mi stav," reče K. "Zar se čovjek i pred sudom može pozivati na legende?" Slikar se nasmija. "Svakako da ne," reče on. "Onda je uzalud to i spominjati," primijeti K. Htio je da prihvati sva slikareva mišljenja, iako je smatrao da su nevjerovatna i protivrječna drugim izvještajima. Nije imao vremena da ispituje je li istina sve što slikar kaže, a još manje da pobija. Najviše šta može postići jeste da pridobije slikara da mu ukaže kakvu bilo pomoć. Tako on reče: "Pustimo stvarno oslobađanje; vi ste spomenuli još dvije mogućnosti". "Prividno oslobađanje i odugovlačenje. Samo ona dolaze u obzir," reče slikar. "Ali, hoćete li skinuti kaput prije nego počnemo govoriti o tome? Sigurno vam je vruće". "Da," reče K., koji je dosad obraćao pažnju samo na slikareva objašnjenja, ali sada, kad slikar spomenu vrućinu, pojaviše mu se na čelu graške znoja. “Skoro je nepodnošljivo.” Slikar klimnu glavom kao da dobro razumije K.-ovu nelagodu. "Zašto ne otvorite prozor?" upita K. "Ne," reče slikar. "Ima samo jedno čvrsto uglavljeno okno koje se ne može otvoriti." Sada je tek K.-u bilo jasno da je od početka očekivao da će odjednom slikar ili on prići prozoru i širom ga otvoriti. Bio je spreman da čak i maglu udahne otvorenim ustima. Pod utiskom da je ovdje potpuno uskraćen čistog zraka, počeo je osjećati nesvjesticu. Rukom lako udari po dušeku kraj sebe i slabim glasom reče: "To je vrlo nezgodno i nezdravo". "O ne," reče slikar braneći svoj prozor, "zato što se prozor ne može otvoriti toplota se, i pored jednostrukog okna, bolje čuva nego dvostrukim prozorom. A kad hoću da prozračim, što nije ni potrebno jer kroz sve pukotine na gredama piri, mogu da otvorim jedna ili čak obadvoja vrata". Utješen pomalo objašnjenjem, K. stade da se obazire gdje su druga vrata. Slikar primijeti, pa reče: "Ona su iza vas. Morao sam da ih zagradim krevetom". Tek sada K. primijeti mala vrata u zidu. "Ovdje je sve premalo za atelje," reče slikar, kao da je htio preduhitriti K.-a da to primijeti. "Morao sam da se smjestim kako sam mogao. Krevet pred vratima nalazi se, naravno, na vrlo lošem mjestu. Na primjer, sudija koga sada slikam ulazi uvijek kroz vrata kraj postelje, i ja sam mu dao i ključ od tih vrata da bi, kad mene nema kod kuće, mogao da me čeka ovdje u ateljeu. Ali, eto, on obično dolazi rano ujutru dok ja još spavam. Naravno, uvijek se trgnem iz najslađeg sna kada se vrata pored kreveta otvore. Kad biste samo čuli kakve kletve ospem na njega kada ujutru preskače preko mog kreveta, vi biste izgubili svako strahopoštovanje prema sudijama. Doduše, mogao bih da mu oduzmem ključ, ali onda bi bilo još gore. Sva vrata mogu se ovdje izvaliti lako". Za vrijeme cijelog govora, K. je razmišljao da li da skine kaput, ali mu je napokon bilo jasno da neće izdržati ako to ne učini. Zato on skide kaput, ali ga položi na koljena da bi ga mogao ponovo obući kad se razgovor završi. Tek šta je skinuo kaput, jedna djevojčica uzviknu: "Već je skinuo i kaput!" Čulo se kako se sve djevojčice približiše pukotinama da vide. "Djevojčice, znate, misle," reče slikar, "da se skidate zato šta ću vas slikati". "Tako," reče K. ne baš zadovoljno jer se nije osjećao mnogo bolje nego ranije, iako je sada sjedio u košulji. Upita gotovo ljutito: "Kako ste nazvali one dvije mogućnosti?" Opet je zaboravio te izraze. "Prividno oslobađenje i odugovlačenje," odgovori slikar. "Vaše je da izaberete šta hoćete.

Mojom pomoću možete postići i jedno i drugo, naravno ne bez truda. Razlika je u tome šta prividno oslobađenje zahtijeva pribranost i privremen napor, za odugovlačenje potreban je mnogo manji ali trajniji napor. Uzmimo najprije prividno oslobađenje. Ako njega želite, napisaću vam na listu papira potvrdu o vašoj nevinosti. Tekst takve potvrde naslijedio sam od svog oca i on je neosporan. S tom potvrdom obići ću onda sudije koje poznajem. Počeo bih tako što bih sudiji koga slikam večeras, kada dođe, pokazao potvrdu. Pokazaću mu potvrdu, objasniću mu da ste nevini i jamčiti za vašu nevinost. Ali, nije formalno, nego stvarno jamstvo obavezujuće". U slikarevim očima bilo je negodovanja šta K. hoće da mu nametne teret jamstva. "To bi bilo vrlo ljubazno," reče K. "I sudija bi vam vjerovao, a ipak me ne bi stvarno oslobodio?" "Kao što sam već rekao" odgovori slikar. "Uostalom, nije ni sigurno da bi mi svaki sudija vjerovao; neki će zatražiti, na primjer, da vas odvedem njemu. Onda biste vi morali poći sa mnom. U tom slučaju, stvar je već napola dobijena, a naročito zato šta bih vas ja prethodno tačno uputio kako da se držite kod dotičnog sudije. Problem je sa sudijama koji me, a i to se dešava, odbiju od samog početka. Od njih moramo dići ruke iako ja, naravno, neću odustati od pokušaja. Ne možemo ih se odreći jer sudije kao pojedinci ne mogu imati posljednju riječ. A kad na potvrdi budem imao dovoljan broj potpisa sudija, otići ću s potvrdom onom sudiji koji vodi vaš proces. Ako sam dobio i njegov potpis, onda će se stvar razvijati i brže nego inače. Uglavnom, prepreke su tada uklonjene i optuženik je pun pouzdanja. Čudno je, ali istinito da ljudi u to vrijeme imaju više pouzdanja nego poslije oslobađanja. Tada više nije potreban naročit trud. Sudija ima na potvrdi jamstvo nekoliko sudija, tako on može bez brige da vas oslobodi, što će sigurno i učiniti, naravno poslije izvjesnih formalnosti, da bi izišao u susret meni kao i drugim poznanicima. A vi ćete se otarasiti suda i bićete slobodni". "I onda sam, dakle, slobodan," polako izgovori K. "Da," reče slikar, "ali samo prividno slobodni. Najniže sudije, u koje spadaju i moji poznanici, nemaju prava da konačno oslobode; to pravo ima samo najviši sud koji je za vas, za mene i za sve nas, nedostižan. Dakle, visoko pravo oslobođenja od optužbe nemaju naše sudije, ali imaju pravo da razriješe optužbe. To znači da ste se vi oslobođeni na ovaj način, trenutno izmakli optužbi, mada ona i dalje lebdi nad vama i može stupiti na snagu čim dođe viša zapovijest. Pošto imam tako dobre veze sa sudom, mogu vam reći kako se u propisima za sudske kancelarije u čisto formalnom pogledu ispoljava ta razlika između stvarnog i prividnog oslobađanja. Kako kažu, pri stvarnom oslobađanju akta sa procesa odbacuju se i potpuno nestaju iz postupka. Uništava se ne samo optužba, već i sam proces, kao i odluka o oslobađanju. Sve se uništava. S druge strane, kod prividnog oslobađanja, sa aktom se ne desi nikakva druga promjena osim šta mu se pridoda potvrda o nevinosti, odluka o oslobađenju i njeno obrazloženje. On inače ostaje i dalje u postupku i, kako to već traži neprekidno opštenje između sudskih kancelarija, upućuje se višim sudovima da bi se vratio nižim i tako s većim ili manjim oscilacijama, većim ili manjim zastojima putuje od jednog do drugog. Te puteve nemoguće je proračunati. Naoko može ponekad izgledati da je sve davno zaboravljeno, akt izgubljen, a oslobađanje potpuno. Ipak, upućen čovjek neće u to vjerovati. Nijedan akt se ne gubi; kod suda ništa ne pada u zaborav. Jednoga dana, kad se niko i ne nada, neko od sudija uzeće pažljivije akt u ruke, utvrdiće da je u dotičnom slučaju optužba još na snazi i smjesta će izdati nalog za hapšenje. Tu sam pretpostavio da je između prividnog oslobađanja i prividnog hapšenja proteklo dosta vremena. Ovo se može desiti, i meni su takvi slučajevi poznati, ali isto tako nije isključeno da optuženik koga je sud pustio na slobodu dođe kući i zatekne opunomoćena lica koja čekaju da ga ponovo uhapse. Onda je, naravno, svršeno sa slobodnim životom". "I proces počinje ponovo?" upita K. skoro s nevjericom. "Svakako," reče slikar, "proces počinje ponovo, ali ponovo, kao i ranije, postoji mogućnost da se isposluje prividno oslobađanje. Čovjek mora ponovo da prikupi sve snage i ne smije se pomiriti sa sudbinom". Ovo posljednje slikar je rekao možda pod utiskom koji je na njega učinio malo pokunjeni K. "Ali," upita K. kao da hoće da preduhitri slikara u nekim novim otkrićima, "zar nije teže isposlovati drugo oslobađanje nego prvo?" "U tom pogledu," odgovori slikar, "ne može se ništa određeno reći. Mislite li vi, zaista, da će sudije u donošenju presude biti neraspoloženi prema optuženom s obzirom na ponovo hapšenje? Ne, to nije slučaj. Sudije su predvidjele ovo hapšenje već pri donošenju odluke o oslobađanju. Dakle, ta okolnost je bez naročitog značaja. Ali. zato se raspoloženje sudija i njihova pravna ocjena slučaja mogu promijeniti iz bezbroj drugih razloga, te se čovjek u nastojanju oko drugog oslobađanja mora prilagoditi izmijenjenim okolnostima i biti, uglavnom, isto tako odlučan kao i prije prvog oslobađanja". "Ali ni to drugo oslobađanje opet nije konačno," reče K. vrteći glavom kao da se ne slaže s tim. "Naravno da

nije," reče slikar, "poslije drugog oslobađanja dolazi treće hašpenje, poslije trećeg oslobađanja četvrto hapšenje i tako dalje. To je već bit prividnog oslobađanja". K. je šutio. "Prividno oslobađanje ne izgleda vam zgodno," reče slikar, "možda vam bolje odgovara odugovlačenje? Da li da vam objasnim suštinu odugovlačenja?" K. klimnu glavom. Slikar se široko zavali na stolici, noćna košulja mu je bila razdrljena i uvukavši ruku ispod nje stade da gladi prsa i slabine. "Odugovlačenje," reče slikar, i za trenutak se zagleda preda se kao da traži potpuno tačno objašnjenje, "odugovlačenje se sastoji u tome šta se proces stalno održava u najnižoj fazi. A da bi se to postiglo, potrebno je da optuženi i njegov pomagač, a naročito ovaj posljednji, budu u neprekidnom ličnom kontaktu sa sudom. Ponavljam da za ovo nije potrebno utrošiti toliku snagu kao za postizanje prividnog oslobađanja, ali je zato potrebno mnogo više pažnje. Proces se ne smije gubiti iz vida, čovjek mora redovno, u određenim vremenskim razmacima obilaziti dotičnog sudiju i inače, kad god mu se za to ukaže prilika. On se mora na sve načine truditi da sačuva njegovu naklonost, a ako čovjek ne poznaje lično sudiju, onda treba da utiče na njega preko poznatih sudija ne napuštajući mogućnost razgovora. Ako čovjek ništa od ovog ne propusti, onda se prilično sigurno može računati s tim da proces neće izaći iz prvog stadija. Istina, proces ne prestaje, ali optuženi je gotovo isto tako siguran da do osude neće doći kao i da je slobodan. Odugovlačenje ima u poređenju sa prividnim oslobađanjem tu prednost što je budućnost optuženog manje neizvjesna, što je on lišen straha od iznenadnog hapšenja i što se ne mora bojati da će baš u vrijeme, za njega možda najnezgodnije, morati da se muči i uzbuđuje kao pri prvom postizanju prividnog oslobađeanja. Ali opet, i odugovlačenje ima za optuženog izvjesnih slabih strana koje ne treba potcjenjivati. Ne mislim time reći da optuženi u ovom slučaju nikada nije slobodan, jer on u stvarnom smislu nije slobodan ni pri prividnom oslobađanju. Radi se o jednoj drugoj slaboj tački. Proces se ne može zaustaviti ako za to ne postoje barem prividni razlozi. Zato se u procesu mora, barem s formalne strane, stalno nešto dešavati. S vremena na vrijeme treba, dakle, izdavati razne naredbe, saslušavati optuženog, održavati istragu i tako dalje. Znači da se proces mora stalno vrtjeti u malom krugu na koji je vještački ograničen. Ovo, naravno, donosi optuženom i izvjesne neprijetnosti koje ne smijete gledati u negativnom svjetlu. Sve je samo s formalne strane, saslušanja su, na primjer, sasvim kratka. Ako čovjek jednom nema vremena ili volje da ode, on se može izviniti, može čak s izvjesnim sudijama da se unaprijed i za duže vremena dogovori o naredbama. U suštini stvar se, dakle, svodi na to da se čovjek, pošto je optužen, s vremena na vrijeme javlja svom sudiji". Već kod poslednjih riječi K. je prebacio kaput preko ruke i digao se. "Već je ustao!" viknu na to jedan glas pred vratima. "Zar već hoćete da idete?" upita slikar koji se takođe digao. "Vi sigurno bježite odavde zbog lošeg zraka. Vrlo mi je neprijetno. Imao bih još štošta da vam kažem. Trebalo je da budem sasvim kratak. Ali nadam se da sam bio razumljiv". "O da," reče K., koga je bolila glava od naprezanja pri slušanju. I pored K.-ovog potvrdnog odgovora slikar, sumirajući sve što je rekao, primijeti, kao da bi htio K.-u pri odlasku da da još koju riječ utjehe: "Obe metode imaju nešto zajedničko, naime one sprječavaju da optuženi bude osuđen". "Ali, sprječavaju i stvarno oslobađanje," tiho reče K, kao da se stidi šta je došao do tog saznanja. "Vi ste shvatili suštinu stvari," naglo reče slikar. K. stavi ruku na zimski kaput, ali nije mogao da se odluči čak ni da ga obuče. Bilo bi mu najdraže da zgrabi svoje stvari i izjuri s njima na svjež zrak. Ni djevojčice ga nisu mogle natjerati da se obuče, mada su preuranjeno doviknule jedna drugoj da se on oblači. Slikar je htio na neki način da protumači K.-ovo neraspoloženje i zato reče: "Što se tiče mojih prijedloga, vi se, po svoj prilici, još niste odlučili. Ja se slažem; čak vam ne bih savjetovao da odmah odlučite. Dobre i slabe strane u dlaku se razlikuju. Čovjek mora sve tačno ocijeniti. Doduše, ne smije se gubiti mnogo vremena". "Doći ću uskoro," reče K., koji naglom odlukom obuče sako, kaput prebaci preko ramena i požuri prema vratima iza kojih sada djevojčice nadadoše dreku. K.-u se učini da kroz vrata vidi te djevojčice koje viču. "Ali morate održati riječ," primijeti slikar i ne pođe za njim, "inače ću doći u banku da sam upitam". "Ma otvorite vrata," viknu K. i uhvaati za kvaku koju su, kako je po otporu osjetio, držale djevojčice. "Zar hoćete da vam djevojčice dosađuju?" upita slikar. "Iskoristite bolje ovaj drugi izlaz," i pokaza na vrata iza kreveta. K. se složi s tim i pojuri ponovo prema krevetu. Ali, umjesto da otvori tamo vrata, slikar se zavuče ispod kreveta i odozdo upita: "Samo još jedan trenutak, hoćete li da vidite jednu sliku koju bih mogao da vam prodam?" K. ne htjede da bude neučtiv; slikar se zaista zauzeo za njega i obećao mu i dalje pomagati, a K. iz zaboravnosti nije ni spomenuo nagradu za pomoć. I zato ga K. sada nije mogao odbiti, već pusti da mu pokaže sliku, iako je prosto drhtao od nestrpljenja da šta prije pobjegne

iz ateljea. Slikar izvuče ispod kreveta gomilu slika bez okvira koje su bile pokrivene tolikom prašinom da se ova u trenutku kada slikar htjede da je otpuše sa gornje slike uskovitla pred K.-ovim očima i poče da ga guši. "Pejzaž pustare," reče slikar pružajući K.-u sliku. Ona je predstavljala dva mršava drveta koja su udaljena jedno od drugog stajala u tamnoj travi. U pozadini se vidio raznobojni sunčev zalazak. "Lijepo," reče K., "kupiću je". K. se nepromišljeno izrazio ovako krako i bio je sretan kada je slikar, zamjerajući mu to, podigao sa poda još jednu sliku. "Evo još jedna slična," reče slikar. Možda je ona i bila zamišljena kao slična; međutim, nije se vidjela nikakva razlika u odnosu na prvu sliku. Tu su bila dva drveta, zatim trava i pozadi sunčev zalazak. K.-u je bilo svejedno. "Lijepi pejzaži," reče on, "kupiću obe; objesiću ih u kancelariji". "Izgleda da vam se motiv sviđa," primijeti slikar i izvuče i treću sliku; "sreća pa imam još jednu sličnu sliku". Ali, ne samo da je bila slična, već je to bio potpuno isti pejzaž pustare. Slikar je koristio priliku da proda stare slike. "Uzeću i ovu," reče K. "Koliko koštaju te tri slike?" "O tome ćemo se dogovoriti idućom prilikom," reče slikar. "Vi se sada žurite, a mi ćemo već održavati vezu. Uostalom, raduje me što vam se sviđaju, pa ću vam dati sve slike koje imam ovdje dolje; sve pustinjski pejzaži. Naslikao sam mnogo pustinja. Neki ljudi ne vole takve slike jer su suviše mračne, ali drugi. kao i vi, vole baš taj mrak". K. nije sada imao razumijevanja za profesionalna iskustva tog slikara-prosjaka.. "Spakujte sve slike," viknu upadajući slikaru u riječ, "sutra će doći moj poslužitelj da ih odnese". "Nije potrebno," reče slikar. "Nadam se da ću moći da vam nađem nosača koji će odmah poći s vama". I nagnu se nazad preko kreveta te otključa vrata. "Popnite se slobodno na krevet," reče, "to radi svako ko god ulazi ovamo". K. se i bez toga poziva ne bi ustezao, on je već bio stavio jednu nogu usred perina, a kad pogleda kroz otvorena vrata, trže nogu natrag. "Šta je to?" upita slikara. "Čemu se čudite?" upita slikar i sam začuđen. "To su sudske kancelarije. Zar niste znali da su tu sudske kancelarije? Takve kancelarije nalaze se skoro na svakom tavanu; zbog čega ih baš ovdje ne bi bilo? U stvari, i moj atelje pripada sudskim kancelarijama, ali sud mi ga je stavio na raspolaganje". K. se nije toliko uplašio od toga što je ponovo naišao na sudske kancelarije, već zbog samoga sebe i svog nepoznavanja sudskih prilika. Činilo mu se da je osnovno pravilo ponašanja optuženika da uvijek bude spreman, da nikada ne dozvoli da ga se iznenadi, da ne gleda bezbrižno na desno kada mu je s lijeva uvijek sudija. Pred njim se otegnuo dugačak hodnik odakle je dolazio takav smrad da je u odnosu na njega vazduh u ateljeu bio svjež. S obe strane hodnika bile su postavljene klupe, kao u čekaonici kancelarije nadležne za K.-ov slučaj. Izgleda da su postojali tačni propisi o uređenju kancelarija. Trenutno, promet stranaka nije bio baš intenzivan. Jedan čovjek, napola izvaljen na klupi, zabio je lice u ruke i činilo se da spava; drugi stajaše u polumraku na kraju hodnika. K. se pope sada preko kreveta, a slikar pođe za njim noseći slike. Ubrzo sretoše jednog sudskog poslužitelja. K. je sada već raspoznavao sve sudske poslužitelje po zlatnom dugmetu koje su nosili na civilnom odijelu, pored običnih dugmeta; slikar naredi poslužitelju da pomogne K.-u sa slikama. K. je više teturao nego šta je išao čvrsto držeći maramicu na ustima. Kad se već približiše izlazu, poletješe im u susret djevojčice i ne poštediše ni K.-a. Očigledno su vidjele da su se otvorila druga vrata ateljea, pa su udarile okolnim putem da bi došle s te strane. "Ne mogu više da vas pratim," viknu slikar smijući se navali djevojčica. "Do viđenja! I ne premišljajte predugo!" K. se čak i ne osvrnu za njim. Na ulici, uđe u prva kola koja su naišla. Želio je da se otarasi poslužitelja čije mu je zlatno dugme išlo na živce, iako ono vjerovatno nikom drugom nije padalo u oči. U svojoj uslužnosti poslužitelj htjede da sjedne do kočijaša, ali ga K. otjera dolje. Podne je već bilo odavno prošlo kada je K. stigao pred banku. Želio je da ostavi slike u kolima, ali se plašio da će kasnije morati da ih pokaže slikaru. Zato naredi da ih unesu u njegovu kancelariju i zatvori ih u najdonju ladicu svog stola kako bi bar narednih dana bile sklonjene od očiju zamjenika direktora.

Osmo poglavlje: Trgovac Blok. Otkaz advokatu

Napokon se K. ipak odlučio da uskrati advokatu zastupanje u svome procesu. Doduše, nije mogao da se otrese sumnje postupa li pravilno, ali ipak je prevagnulo ubjeđenje da je to neophodno. Ova mu je odluka, onoga dana kada je htio da ode advokatu, oduzela mnogo radne snage; radio je neobično polako, morao je vrlo dugo da ostane u kancelariji, već je bilo prošlo deset sati kada je napokon stajao pred advokatovim vratima. Prije nego šta je zazvonio, razmislio je još malo da li je bolje da advokatu otkaže telefonski ili pismeno, jer će usmeni razgovor vjerovatno biti vrlo neprijatan. Pa ipak se K. za njega odlučio jer svaki drugi način otkazivanja primio bi advokat šutke ili uz nekoliko formalnih riječi, tako da K. nikada ne bi saznao kako je na advokata djelovao otkaz i kakve bi posljedice, po njegovom ne beznačajnom mišljenju, mogao za K.-a da ima taj otkaz, osim ako Leni ne bi uspjela da ispita nešto. Ali, kada advokat bude sjedio naspram K.-a i iznenadi ga otkaz, onda će K., čak i ako se advokat bude čuvao da ne oda svoje misli, lako vidjeti po njegovom licu i ponašanju sve. Nije isključeno ni da će se uvjeriti da je ipak bolje prepustiti advokatu odbranu, pa će povući otkaz.

Kao i obično, kada prvi put zazvoni na advokatova vrata, niko se ne odazva. "Leni bi mogla da bude malo brža," pomisli K. Ali dobro je bilo već i to što se, po običaju, nije umiješala neka druga stranka, bio to čovjek u kućnom odjelu ili neko drugi. Pritisnuvši još jednom zvono, K. se osvrnu na druga vrata, ali ovoga puta ostadoše i ona zatvorena. Napokon se na okancu advokatovih vrata ukazaše dva oka, ali nisu bila Lenina. Neko otvori vrata, ali se još malo odupre o njih i viknu iza sebe u stan: "On je!" i tek tada širom otvori. K. se stisnuo uz vrata, jer je već čuo kako se na vratima drugog stana žurno okrenuo ključ u bravi. Kada se vrata konačno pred njim otvoriše, on jurnu u predsoblje i vidje kako je Leni, kojoj je bila upućena napomena čovjeka kod vrata, pobjegla u košulji kroz hodnik između soba. Gledao je za njom neko vrijeme, a onda se osvrnu na čovjeka koji je otvorio vrata. Bio je to mali, suhonjav čovjek s punom bradom koji je držao svijeću u ruci. "Jeste li ovdje zaposleni?" upita K. "Ne," odgovori čovjek, "ja sam ovdje stranka, advokat je samo moj zastupnik. Tu sam zbog jedne pravne stvari". "Bez kaputa?" upita K. i jednim pokretom ruke pokaza na čovjekovu nedovoljnu odjevenost. "Ah, izvinite!" reče čovjek i osvijetli sam sebe svijećom, kao da prvi put vidi u kakvom je stanju. Da li je Leni vaša ljubavnica?" krako upita K. Malo se raskorači, a ruke u kojima je držao šešir prekrsti pozadi. Samo zato jer je imao kaput, osjećao se nadmoćno nad mršavim čovječuljkom. "O Bože," reče čovjek I, kao braneći se, uplašeno stavi ruku pred lice, "ne, ne, šta vam pada na pamet?" "Vaša izjava izgleda jako vjerodostojno," reče K. osmjehujući se, "pa ipak, dođite". Mahnu šeširom i pusti ga da ide pred njim. "A kako se zovete?" upita ga usput. "Blok, trgovac Blok," reče čovečuljak i predstavivši se tako okrene se K.-u koji mu ne dozvoli da predahne. "Je li to vaše pravo ime?" upita K. "Svakako" glasio je odgovor, "zar sumnjate?" "Mislio sam da imate razloga da krijete svoje ime," reče K. Ponašao se tako slobodno kao šta bi se mogao ponašati samo čovjek koji u tuđini razgovara s prostim ljudima, pa prešućuje sve ono šta se tiče njega samog i ravnodušno razgovara o onome šta zadire u njihove živote, čime ih može podići u njihovim očima ali isto tako i poniziti ako mu je volja. Kod vrata advokatove radne sobe, K. se zaustavi i doviknu trgovcu koji je poslušno išao dalje: "Ne žurite toliko! Osvijetlite ovdje!" K. je pomislio da se tu možda sakrila Leni i zatraži od trgovca da pretraži, ali u sobi nije bilo nikoga. Pred slikom sudije K. uhvati otpozadi trgovca za poramenice. "Poznajete li ga?" upita on i kažiprstom pokaza uvis. Trgovac podiže svijeću, trepćući pogleda gore i reče: "To je neki sudija". "Visok sudija?" upita K. i stade pored trgovca da bi mogao posmatrati utisak koji na njega ostavlja slika. "To je veliki sudija," reče on. "Vi se ne razumijete," reče K., "on je među istražnim sudijama najmanji". "Sad se sjećam," reče trgovac i spusti svijeću, "i ja sam to već čuo". "Pa naravno," uzviknu K., "eto, zaboravio sam, naravno, mora da ste već čuli". "Ali zašto, zašto?" upita trgovac uzmičući prema vratima jer ga je K. rukama gurao. Napolju, u hodniku, K. reče: "Vi sigurno znate gdje se sakrila Leni?" "Sakrila?" upita trgovac, "ne, ona je vjerovatno u kuhinji i kuha supu za advokata". "A zašto niste to odmah rekli?" upita K. "Pa ja sam htio da vas odvedem tamo, ali vi ste me pozvali natrag," odgovori trgovac kao ošamućen protivrječnim izjavama. "Vi sigurno mislite da ste veoma pametan," reče K., "odvedite me, konačno!" K. još nikada nije bio u kuhinji. Bila je iznenađujuće velika i bogato opremljena. Samo što je šporet bio tri puta veći od običnih šporeta; kod ostalih stvari nisu se vidjeli detalji jer je kuhinja bila osvijetljena samo malom lampom koja je visila na ulazu. Kraj ognjišta stajala je Leni u bijeloj kecelji, kao i uvijek, i

razbijala jaja u nekakav lonac. "Dobro veče, Jozefe," reče ona i pogleda ga iskosa. "Dobro veče," reče K., pa rukom pozva trgovca da sjedne na stolicu malo podalje, što on i učini. K. priđe Leni iza leđa i nagnuvši se nad njeno rame upita: "Ko je taj čovek?" Leni obgrli K.-a jednom rukom dok je drugom miješala supu, privuče ga sebi i reče: "To je čovjek dostojan sažaljenja, siromašni trgovac, neki Blok. Pogledaj ga samo". Oni se okrenuše. Trgovac je sjedio na stolici koju mu je K. pokazao, ugasio je svijeću koja sad više nije bila potrebna i prstima je stiskao fitilj da se ne bi pušio. "Ti si bila u košulji," reče K. i rukom joj ponovo okrenu glavu prema ognjištu. Ona je šutjela. "Je li on tvoj ljubavnik?" upita K. Ona htjede da dohvati lonac za supu, ali je K. uze za ruke i reče: "Odgovori". "Dođi u radnu sobu, pa ću ti sve objasniti". "Ne," reče K., "hoću da ovdje objasniš". Ona mu se objesi oko vrata i htjede da ga poljubi, ali K. je odgurnu i reče: "Neću da me sad ljubiš". "Jozefe," reče Leni i pogleda K.-a molećivo, ali iskreno u oči, "nećeš valjda biti ljubomoran na gospodina Bloka". "Rudi," reče zatim obraćajući se trgovcu, "pomozi mi, zar ne vidiš da me sumnjiči. Ostavi tu svijeću". Čovjek bi rekao da trgovac nije obraćao pažnju, ali bio je u toku. "Ni ja ne znam zašto biste bili ljubomorni," reče on ne baš prisebno. "Ni ja sam ne znam," reče K. i s osmijehom pogleda u trgovca. Leni se glasno nasmija, iskoristi trenutak kad K. nije pazio da ga uhvati pod ruku i šapnu: "Pusti ga sad, zar ne vidiš kakav je to čovjek. Ja sam mu se malo posvetila zato šta je advokatova dobra mušterija i ni iz kakvog drugog razloga. A ti? Hoćeš li još danas da razgovaraš s advokatom? On je danas vrlo bolestan, ali ako želiš, ja ću te ipak najaviti. Noćit ćeš kod mene. Sigurno. Ionako već dugo nisi bio kod nas, pa je čak i advokat pitao za tebe. Ne zanemaruj proces! I ja imam da ti kažem mnoge stvari koje sam saznala. A sad najprije skini kaput!" Ona mu pomože, uze mu šešir, pa se, pošto otrča sa stvarima u predsoblje da ih tamo objesi, brzo vrati da pogleda supu: "Da li prvo tebe da najavim ili da mu prvo odnesem supu?" "Prvo mene najavi," reče K. Bio je ljut; imao je namjeru da razgovara s Leni o procesu i da se s njom dogovori o otkazu advokatu, ali mu je događaj s trgovcem oduzeo volju. Sada mu se ipak njegov proces učini toliko važan, pa nije htio dozvoliti da ga taj trgovčić odvrati; zato pozva ponovo Leni, koja je već bila u hodniku. "čuj, odnesi mu ipak prvo supu," reče, "neka se najprije malo okrijepi za razgovor sa mnom, biće mu potrebno". "I vi ste advokatov klijent," reče trgovac tiho iz svog ugla, onako kao konstataciju. Ali njegove riječi nisu naišle na dobar prijem. "A šta vas se to tiče?" odbrusi K., a Leni reče: "Šuti ti tamo. Onda ću mu prvo odnijeti supu," obrati se ona K.-u i nasu supu u tanjur. "Samo, bolim se da će ubrzo zaspati, poslije jela brzo zaspe". "Od onog što mu ja budem rekao, ostaće budan," reče K. Neprestano je davao na znanje kako hoće da razgovara s advokatom o nečem važnom. Htio je da ga Leni upita o čemu se radi pa tek onda da zatraži od nje savjet. Ali, ona je samo tačno izvršavala ono šta joj je naređeno. Prolazeći s tanjurom pored njega, ona ga namjerno malo gurnu i šapnu: "čim pojede supu, odmah ću te najaviti da bi što prije bio opet sa mnom". "Idi već jednom," reče K. "Idi". "Budi ljubazniji," reče ona i na vratima se, s tacnom u ruci, okrenu još jednom. K. je gledao za njom; sada je konačno pala odluka da otpusti advokata. I bolje je što nije prethodno stigao da o tome razgovara s Leni; ona vjerovatno nije imala dovoljan uvid u proces i sigurno bi ga odgovarala a možda ovog puta stvarno i spriječila da otkaže advokatu. I tako bi njega i dalje mučila sumnja i nemir, a ipak bi na kraju, sproveo svoju odluku, jer se ta odluka uporno nametala. Ukoliko je ranije sprovede, biće bolje za njega. Uostalom, možda trgovac ima nešto o tome da kaže. K. se okrenu. Čim to trgovac primijeti, smjesta htjede da ustane. "Sjedite samo". reče K. i privuče do njega stolicu. "Jeste li vi stari advokatov klijent?" upita. "Da," reče trgovac, "jako stari". "A koliko godina vas već zastupa?" upita K. "Ne znam kako mislite," reče trgovac, "u poslovnim pravnim stvarima, trgovini žitom, zastupa me advokat još otkako sam preuzeo trgovinu, oko dvadeset godina, a u mome procesu, na koji ste vjerovatno mislili, zastupa me od početka, preko pet godina. Dobrih pet godina," dodade on i izvadi stari novčanik, "ovdje je sve zapisano; ako želite, daću vam tačne podatke. Teško je sve pamtiti. Moj proces traje vjerovatno i mnogo duže. Počeo je odmah poslije smrti moje žene, a otada je prošlo već preko pet i po godina". K. mu se primače. "Advokat preuzima, dakle, i obične pravne stvari?" upita. Ta veza sudova i pravnika činila se K.-u nekako utješna. "Svakako," reče trgovac i šapnu zatim K.-u: "Kažu da je on u pravnim stvarima te vrste umješniji nego u drugima". Ali, kao da se pokaja za svoje riječi, stavi K.-u ruku na rame i reče: "Ja vas lijepo molim da me ne odate". Da bi ga umirio, K. ga kucnu po nozi i reče: "Nisam izdajica". "On je osvetoljubiv," reče trgovac. "Protiv tako odanog klijenta on svakako neće ništa učiniti," primijeti K. "Pa," reče trgovac, "kad se uzbudi, ne pravi razliku. Uostalom, ja mu i nisam vjeran". "Kako to?" upita K. "Da li da vam se povjerim?" podozrivo

upita trgovac. "Mislim da možete," reče K. "Pa dobro," reče trgovac, "ja ću vam se djelimično povjeriti, ali i vi mi morate reći jednu tajnu da bismo pred advokatom bili jednaki". "Vi ste veoma oprezni," primijeti K., "ali ja ću vam reći jednu tajnu koja će vas potpuno umiriti. U čemu je vaše nevjerstvo prema advokatu?" "Ja osim njega," reče trgovac oklijevajući i kao da priznaje nešto nečasno, "imam i druge advokate". "To nije ništa strašno," reče K. malo razočarano. "U ovom slučaju jeste," reče trgovac, koji je poslije ovog priznanja počeo teško da uzdiše, ali mu je sada K.-ova primjedba ulila više samopouzdanja. "To nije dozvoljeno. A najmanje je dozvoljeno pored jednog pravog advokata uzeti i nadriadvokate. I, eto, ja sam baš to učinio. Ja imam osim njega još pet nadriadvokata". "Pet!" uzviknu K., taj broj izazva kod njega čuđenje. "pet advokata pored njega?" Trgovac kimnu glavom. "Pregovaram i sa šestim". "Šta će vam toliki advokati?" upita K. "Svi su mi potrebni," reče trgovac. "Hoćete li mi objasniti?" upita K. "Rado," odgovori trgovac: "Prije svega, ja ne želim izgubiti proces, što je razumljivo. Zato ne smijem previdjeti ništa šta bi mi moglo koristiti; čak i kada postoji i trunka nade da se nešto postigne, ja je neću odbaciti. Zato sam sve što imam potrošio na proces. Povukao sam cio kapital iz trgovine. Ranije su kancelarijske prostorije moje trgovine zauzimale skoro čitav jedan sprat; danas mi je dovoljna kancelarijica gdje radim sa jednim pomoćnikom. Do ovakvog nazadovanja došlo je ne samo radi povlačenja kapitaala već zato što trošim svu snagu na proces. Kad čovjek hoće da učini nešto za process, nema vremena ni za šta drugo. "Vi se, znači, i lično zalažete kod suda?" upita K. "Baš o tome bih volio nešto da čujem. "O tome vam malo mogu reći," reče trgovac. "U početku sam pokušavao, ali sam ubrzo digao ruke od toga. Previše iscrpljuje, a ne donosi korist. Pokazalo se, bar što se mene tiče, kao potpuno nemoguće da se sam branim i pregovaram. Vrlo je naporno čak i sjediti i čekati tamo. Vama je i već poznato kako je težak zadah u tim kancelarijama". "A otkud znate da sam bio tamo?" upita K. "Bio sam u čekaonici kada ste prolazili". "Kakva slučajnost!" uzviknu K. zaneseno, zaboravljajući kako mu je ranije trgovac izgledao smiješan. "Vi ste me, značidakle, vidjeli! Bili ste u čekaonici kada sam ja prolazio. Da, ja sam jednom prolazio tuda". "Nikakvaonuda". "Nije to nikakva naročita slučajnost," reče trgovac, "ja sam tamo gotovo svakog dana". "I ja ću vjerovatno morati sada češće da odlazim," reče K, "samo sumnjam da će me primati s toliko počasti kao onda. Svi su poustajali. Vjerovatno su pomislili da sam ja neki sudija". "Ne," reče trgovac, pozdravili smo onda sudskog poslužitelja. Znali smo da ste optuženik. Takve vijesti šire se nevjerovatno brzo". "Znači, nevjerovatnom brzinom". "Dakle, to ste već znali," reče K., "pa onda vam je moje ponašanje izgledalo možda oholo. Je li bilo riječi o tome?" "Ne," odgovori trgovac, "naprotiv. Ali to su gluposti". "Kakve gluposti?" upita K. "Zašto pitate?" ljutito reče trgovac. "Izgleda da vi još ne poznajete te ljude, tako da ćete pogrešno shvatiti. Morate imati na umu da se u ovom postupku uvijek iznova pretresaju mnoge stvari za koje razum nije dovoljan, čovjek se zamori i, prosto premoren i daleko od svega, traži utočište u sujeverju. Ja govorim o drugima, a ni sam nisam ništa bolji. Takvo sujeverje je, na primjer, to što bi mnogi po licu optuženika, a naročito po izgledu njegovih usana, htjeli da pogode kakav će za njega biti ishod procesa. I, eto, ti ljudi tvrdili su da ćete vi, sudeći po vašim usnama, sigurno ubrzo biti osuđeni. Ponavljam, to je smiješno sujeverje i činjenice ga svom snagom opovrgavaju, ali kad čovjek živi u takvom društvu, on se ne može oteti takvom razmišljanju. Zamislite samo kako može da djeluje takvo sujeverje. Vi ste tamo oslovili nekoga, zar ne? Ali on je jedva mogao da vam odgovori. Čovjek, naravno, tamo ima mnogo razloga da se zbuni, ali jedan od njih uputio je i pogled na vaše usne. Kasnije je pričao da mu se učinilo da je na vašim usnama pročitao i svoju sopstvenu presudu". "Na mojim usnama?" upita K., izvuče džepno ogledalce i pogleda se. "Ja ne vidim ništa naročito na mojim usnama. A vi?" "Ni ja," reče trgovac, "baš ništa". "Kako su sujeverni ti ljudi!" uzviknu K. "Zar vam nisam rekao?" reče trgovac. "Zar se oni toliko druže međusobno i izmjenjuju misli?" reče K. "Ja sam se dosad držao potpuno po strani". "Uglavnom se ne druže," reče trgovac, "to bi bilo nemoguće, jer ih ima previše. A ima i malo zajedničkih interesovanja. Kada se kod jedne grupe pojavi neki zajednički interes, to se ubrzo pokaže kao zabluda. Zajednički se protiv suda ništa ne može sprovesti. Svaki slučaj ispituje se pojedinačno, jer ovo je najtačniji sud. Zajednički se, znači, ništa ne može sprovesti, samo pojedinac postiže katkad tajno ponešto; i tek kad on to postigne, čuju o tome i drugi; ali niko ne zna kako i kada se to desilo. Nema, dakle, povezanosti, čovjek se ponekad sretne u čekaonici sa drugima, ali tu se malo razgovara. Sujevjerna mišljenja postoje oduvijek i šire se takoreći sama od sebe". "Vidio sam tu gospodu u čekaonici," reče K. "Njihovo čekanje učinilo mi se sasvim besmisleno". "Čekanje nije besmisleno," reče trgovac,

"besmisleno je samo kad se čovjek samostalno uplete. Ja sam vam već rekao da osim ovoga imam još pet advokata. čovjek bi pomislio - pa i ja sam mislio sam tako na početku - da sada mogu potpuno da prepustim stvar advokatima. Ali to je bilo iz osnova pogrešno. Ja sada još manje mogu da im prepustim proces nego da imam samo jednog advokata. Vi to sigurno ne razumijete?" "Ne," reče K. i blago stavi svoju ruku na njegovu ne bi li ga spriječio u tome da govori tako brzo, "ja bih vas samo molio da govorite malo sporije, jer ovo su za mene vrlo važne stvari, a ne mogu da vas u potpunosti pratim". "Dobro je što ste me podsjetili na to," reče trgovac, "vi ste novi, mladunče. Vaš proces je počeo ima tek pola godine, zar ne? Da, čuo sam. Tako mlad proces! A eto ja sam o tim stvarima razmišljao već bezbroj puta i one su za mene najnormalnije". "Vi se sigurno radujete što je vaš proces već toliko odmakao?" upita K. Nije htio neposredno da pita kako napreduje trgovčev proces. Ali nije dobio jasan odgovor. "Da, vućem proces već pet godina," reče trgovac i obori glavu, "to svakako nije mali uspjeh". Zatim ušuti za trenutak. K. je osluškivao ne dolazi li Leni. S jedne strane, nije želio da ona dođe jer je imao još mnogo toga da pita trgovca, a ne bi mu bilo ni drago da ga Leni zatekne u ovom povjerljivom razgovoru s njim; s druge strane, ljutilo ga je to što je, iako je on tu, ostala tako dugo kod advokata, mnogo duže nego šta je bilo potrebno da mu da supu. "Dobro se još sjećam vremena," poče opet trgovac, i K. se odmah sav pretvori u uho, "kada je moj proces bio isto toliko star kao sada vaš. Tada sam imao samo ovog advokata, ali nisam bio njim naročito zadovoljan". "Sad ću saznati sve," pomisli K. i živahno klimnu glavom, kao da time hrabri trgovca da kaže sve što je važno. "Moj proces," produži trgovac, "nije napredovao. Doduše, vršene su istrage i ja sam na svaku odlazio, prikupljao sam materijal, podnio sam sve svoje poslovne knjige sudu, što, kako sam kasnije saznao, nije ni bilo potrebno, neprestano sam trčao advokatu, a i on je, sa svoje strane, predavao razne podneske.." "Razne podneske?" upita K. "Pa da," odgovori trgovac. "To je za mene jako važno," reče K., "u mom slučaju on još sastavlja prvi podnesak. Ništa još nije učinio. Sada vidim da me sramno zanemaruje". "Što podnesak još nije gotov, to može da ima razne opravdane razloge," reče trgovac. "Uostalom, pokazalo se kasnije kod mojih podnesaka da su bili bez ikakve vrijednosti. Zahvaljujući predusretljivosti jednog sudskog činovnika, ja sam jedan od tih podnesaka i sam pročitao. On je, doduše, bio učeno napisan, ali u stvari bezsadržajan. Prije svega, mnogo latinskih riječi koje ne razumijem, a onda stranice pune izvještaćenih apelovanja na sud, pa laskanje raznim činovnicima koji se, istina, ne navode po imenu, ali za koje bi upućen čovjek lako pogodio ko su, zatim advokatovo samohvalisanje, pri čemu se sramno ponižavao pred sudom i, napokon, analiza raznih pravnih slučajeva od prije koji su navodno bili slični mome. Moram reći da su te analize, koliko sam mogao upratiti, bile veoma pažljivo sastavljene. Ovim šta sam rekao ne mislim da dam neku ocjenu advokatskog rada, a i podnesak koji sam čitao bio je samo jedan od mnogih, ali posve sigurno - a o tome i hoću da govorim - ja u svom procesu nisam primijetio nikakav napredak". "A kakav napredak ste htjeli da primijetite?" upita K. "Vaše pitanje je sasvim pametno," reče trgovac smiješeći se, "čovjek u takvom postupku rijetko kad može da primijeti neki napredak. Ali, tada to nisam znao. Ja sam trgovac, u to vrijeme bio sam to još mnogo više nego danas, pa sam htio da vidim opipljiv napredak. Trebalo je ili da se primiče kraju ili da bar odlučno napreduje. Umjesto toga, vršena su saslušanja koja su većinom bila istog sadržaja; odgovore sam već znao napamet kao molitvu; nekoliko puta nedjeljno dolazili su sudski kuriri u moju trgovinu, u moj stan ili na neko drugo mjesto gdje su me mogli naći; naravno da mi je to smetalo (danas je bar u ovom pogledu mnogo bolje, jer telefonski poziv mnogo manje smeta), a i među mojim poslovnim prijeteljima, ali naročito među mojim rođacima, pukao je glas o mom procesu i tako je sa svih strana navalila nevolja. Međutim, nije bilo ni najmanjeg znaka da će se u bliskoj budućnosti održati bar prva sudska rasprava. I tako sam otišao advokatu i požalio mu se. On mi je, doduše, dao dugačko objašnjenje, ali je odlučno odbio da učini išta od onoga šta sam zahtijevao, jer navodno niko nema utjecaja na zakazivanje rasprave, a da u podnesku to traži, - kao šta sam ja zahtijevao, - bilo bi prosto nečuveno i upropastilo bi i mene i njega. Pomislio sam: ono što ovaj advokat neće ili ne može, htjeće i moći će neko drugi. I eto, tako sam potražio druge advokate. Da odmah unaprijed kažem, nijedan od njih nije tražio niti uspio da se zakaže glavna rasprava. To je, naravno, s jednim izuzekom o kome ću još govoriti, stvarno nemoguće i u tom pogledu me advokat, dakle, nije prevario; ipak, u svemu ostalom ja nisam zažalio što sam se obratio i drugim advokatima. Vi ste vjerovatno čuli i od dr. Hulda štošta o nadriadvokatima. On ih je sigurno predstavio kao ljude prezrene, a oni to stvarno i jesu. Ipak, kad god o njima govori i poredi ih sa sobom i

svojim kolegama, uvijek mu se potkrade jedna mala greška na koju ću samo usput da vam skrenem pažnju. On onda, za razliku od nadriadvokata, advokate svog ranga naziva velikim advokatima. To je pogrešno. Naravno da svako može sebe nazvati velikim ako hoće, ali u ovom slučaju jedino mjerilo su sudski običaji. Po njima postoje, naime, pored nadriadvokata, još i mali i veliki advokati. Ovaj advokat i njegove kolege su samo mali advokati, dok veliki advokati o kojima sam samo čuo, a koje nikada nisam vidio, po rangu su daleko više iznad malih advokata nego što su oni iznad prezrenih nadriadvokata." "Veliki advokati?" upita K. "A ko su oni? - Kako se dolazi do njih?" "Znači, vi o njima još niste čuli," reče trgovac. "Teško da ima optuženog koji se, čuvši za njih, nije zanosio neko vrijeme njima. Bolje da ne padnete u tu grešku. Ko su ti veliki advokati meni nije poznato, a do njih se, kako izgleda, uopšte ne može doći. Ja ne znam ni za jedan slučaj za koji bi se sa sigurnošću moglo reći da su oni intervenisali. Oni ponekog i brane, ali to čovjek ne postiže po svojoj želji, jer oni brane samo onoga koga oni hoće. Ali process oko kojeg se oni angažuju, mora prethodno da pređe djelokrug nižeg suda. Međutim, bolje je ne misliti na njih, jer inače razgovori s drugim advokatima, njihovi savjeti i njihova pomoć mogu izgledati tako odvratni i beznačajni, pa čovjeku dođe, kao šta se i meni dešavalo, da sve zanemari, da legne u krevet i da se ne interesuje više ni za šta. Ali to je, naravno, najgluplje rješenje, a čovjek ni u krevetu ne bi imao dugo mira." “Vi, znači, niste mislili tada na velike advokate?" upita K. "Nisam dugo," odgovori trgovac i opet se nasmiješi. "Nažalost, čovjek ih ne može potpuno zaboraviti, a naročito je noć pogodna za takve misli. Ali, tada sam želio brz uspjeh i zato sam išao nadriadvokatima.”

"Vidi ti njih kako sjede jedan do drugog!" uzviknu Leni koja je, vrativši se s tacnom, stajala na vratima. I zaista, sjedili su tako blizu jedan drugog da bi i pri najmanjem pokretu udarili glavom o glavu, a trgovac, koji se pored svog malog rasta još i zgrbio, primorao je K.-a da se isto tako nagne prema njemu da bi ga mogao čuti. "Samo trenutak!" uzviknu K. Leni kako bi ih pustila na miru, a zatim stade nestrpljivo da trza rukom koju je još držao na trgovčevoj ruci. "Želio je da mu pričam o svom procesu," reče trgovac Leni. "Pričaj samo, pričaj," reče ona. Govorila je s trgovcem nježno ali s visine, što se K.-u nije svidjelo. Kao šta je sada vidio, taj čovjek je ipak imao izvjesnu vrijednost, imao je bar iskustvo koje je znao lijepo da saopšti. Ljutito je posmatrao kako je Leni uzela od trgovca svijeću koju je držao, obrisala mu ruku keceljom i kleknula pored njega da sastruže vosak koji mu je sa svijeće kapnuo na pantalone. "Htjeli ste da mi pričate o nadriadvokatima," reče K. odgurnuvši bez riječi Leninu ruku. "Šta ti je?" upita Leni, zamahnu blago prema K.-u, pa nastavi da radi. "Da, o nadriadvokatima," reče trgovac i rukom mahnu preko čela kao da razmišlja. K. htjede da mu pomogne, pa reče: "Htjeli ste da postignete brz uspjeh i otišli ste zato nadriadvokatima." "Tačno," reče trgovac, ali ne nastavi. "Možda neće pred Leni da govori o tome," pomisli K. i, mada je gorio od nestrpljenja da čuje nastavak, savladao se i nije navaljivao. "Jesi li me prijavila?" upita K. Leni. "Naravno," reče ona, "on te čeka. Ostavi sad Bloka, s njim možeš i kasnije da razgovaraš, on je svakako tu". K. je još oklijevao. "Vi ćete biti tu?" upita trgovca. Htio je da čuje odgovor iz njegovih usta, jer mu je bilo mrsko da Leni govori o trgovcu kao o nekom ko je odsutan. Danas je u duši bio ljutit na Leni. I opet samo Leni odgovori: "On ovdje često spava". "Ovdje spava?" uzviknu K. Mislio je da će ga trgovac čekati tu dok on na brzinu završi razgovor s advokatom, a onda će zajedno otići i sve temeljito i na miru pretresti. "Da," reče Leni. "Ne može svako da uđe advokatu u koje bilo vrijeme kao ti, Jozefe. Izgleda da te nimalo ne iznenađuje što te advokat i pored svoje bolesti prima u jedanaest sati noću. Ti smatraš da je ono što tvoji prijetelji čine za tebe nešto što se samo po sebi razumije. Pa dobro, tvoji prijetelji, ili bar ja, činimo to rado. Ja neću nikakvu drugu zahvalnost, a i ne treba mi nego da me voliš." "Tebe da volim?" pomisli u prvom trenutku K. i tek onda mu prođe kroz glavu: "Pa da, volim je". Pa ipak reče, prelazeći preko svega drugog: "On me prima zato šta sam njegov klijent, a ako bi i za to bila potrebna tuđa pomoć, onda ne bi bilo kraja moljakanju i zahvaljivanju". "Kako je zao danas, zar ne?" upita Leni trgovca. "Sad sam ja onaj o kome govori kao o odsutnom," pomisli K. i zamalo se naljuti na trgovca kada on, ugledajući se na Leninu neučtivost, reče: "Advokat ga prima i iz drugih razloga. Njegov slučaj je zanimljiviji od mog. Osim toga, njegov proces je još u početnom stadiju, tako da vjerovatno nije toliko zapetljan, pa se advokat još rado bavi njime. Kasnije će biti drukčije". "Da, da," reče Leni i s osmijehom pogleda u trgovca, "brblja koješta!" "Znaš," tu se obrati K.-u, "njemu ne smiješ ništa da vjeruješ. Koliko je drag, toliko je brbljiv. Možda ga advokat i zbog toga ne trpi. U svakom slučaju on ga prima samo kada je dobro raspoložen. Uložila sam već

mnogo truda da to promijenim, ali je nemoguće. Zamisli samo, ponekad prijavim Bloka, a on ga primi tek nakon tri dana. Ako Blok kada ga advokat pozove ne bude tu, onda je sve propalo i moram ponovo da ga najavim. Eto, zato sam dozvolila Bloku da ovdje spava; dešavalo se već da advokat noću zazvoni po njega. I tako je sada i noću spreman. Doduše, dešava se da advokat, ispostavi li se da je Blok tu, opozove naredbu da ga uvedem." K. upitno pogleda u trgovca. Ovaj klimnu glavom i reče iskreno, onako kao šta je ranije razgovarao s K.-om, a možda i pomalo stidljivo: "Da, čovjek kasnije veoma zavisi od svog advokata". "On se samo prividno žali," reče Leni. "Vrlo rado spava ovdje, kao što često kaže". Ona se uputi jednim malim vratima i otvori ih. "Hoćeš li da vidiš njegovu spavaću sobu?" upita ona. K. priđe i sa praga pogleda u nisku prostoriju bez prozora koju je cijelu zauzimao jedan uski krevet. Na njega se čovjek morao popeti preko krevetske noge. Do uzglavlja nalazilo se u zidu udubljenje u kome su brižljivo poredani svijeća, tintarnica s perom i jedan svežanj papira, vjerovatno spisi sa procesa. "Zar vi spavate u djevojačkoj sobi?" upita K. i okrenu se opet trgovcu. "Leni mi je ustupila," odgovori trgovac, "to je vrlo zgodno". K. se zagleda u njega; prvi utisak koji je o trgovcu dobio bio je možda ipak tačan; doduše, imao je iskustva, jer je njegov proces već dugo trajao, ali ta je iskustva skupo platio. Odjednom K. nije više mogao da podnese prisustvo trgovca. "Odvedi ga na spavanje!" doviknu on Leni, koja kao da ga uopšte nije razumjela. A on sam htjede da ode advokatu i da se otkazivanjem oslobodi ne samo advokata već i Leni i trgovca. No nije još stigao ni do vrata, a trgovac ga tiho zovnu: "Gospodine prokuristo!" K. se ljutito okrene. "Zaboravili ste na svoje obećanje," reče trgovac i molećivo se ispruži sa svoje stolice prema K.-u. "Htjeli ste još da mi kažete jednu tajnu". "Stvarno," reče K. i baci letimičan pogled i na Leni, koja ga je pažljivo posmatrala. "čujte, dakle: to, u stvari, nije više ni tajna. Idem sad advokatu da mu otkažem". "On mu otkazuje!" uzviknu trgovac, skoči sa stolice i s podignutim rukama stade da trči po kuhinji. Neprestano je vikao: "On otkazuje advokatu!" Leni smjesta htjede da jurne na K.-a, ali joj trgovac prepriječi put, zbog čega ga ona udari pesnicama. Još uvijek stisnutih pesnica pojuri za K.-om, no on je već bio odmakao, već je ušao u advokatovu sobu kada ga je Leni sustigla. Umalo nije i vrata zatvorio, no Leni, koja ih nogom zadrža, uhvati ga za ruku i htjede da ga povuče nazad. Ali on je tako snažno stisnu za zglavak ruke da ona uzdahnu i pusti ga. Nije se usudila da odmah uđe u sobu, a K., međutim, ključem zatvori vrata. "Već vas vrlo dugo čekam," reče advokat iz kreveta, metnu na noćni stočlić jedan spis koji je čitao pri svijeći i stavi naočale kroz koje oštro pogleda u K.-a. Umjesto da se izvini K. reče: "Brzo ću otići". Advokat ne pridade značaj K.-ovoj primjedbi, pošto ona i nije bila neko izvinjenje, već reče: "Ubuduće vas neću više primati ovako kasno". "To odgovara i mojoj želji," reče K. Advokat ga upitno pogleda. "Sjedite!" reče. "Ako tako želite," reče K., privuče stolicu kraj noćnog stolića i sjede. "čini mi se da ste zaključali vrata," reče advokat. "Da" reče K., "zbog Leni". Nije htio nikoga da štedi. Ali advokat upita: "Je li opet bila nametljiva?" "Nametljiva?" upita K. "Da," reče advokat i prasnu u smijeh, na šta dobi napad kašlja, i kad ga ovaj prođe, udari ponovo u smijeh. "Vi ste svakako već primijetili njenu nametljivost?" upita K.-a i kucnu ga po ruci koju ovaj u svojoj rasijanosti naslonio o noćni stolić pa je sad brzo povuče. "Vi ne pridajete tome mnogo važnosti," reče advokat pošto je K. šutio, "utoliko bolje. Inače bih morao možda da vam se izvinim. To je jedna od Leninih nastranosti koju sam joj inače davno oprostio i o kojoj ne bih ni govorio da niste baš sada zaključali vrata. Ta nastranost istina, vama ne bi ni bilo potrebno da to objašnjavam, no pošto me vi gledate tako čudno, ja to ipak činim - ta nastranost sastoji se u tome šta Leni nalazi da su skoro svi optuženi lijepi. Ona se svima kači o vrat, sve voli, doduše, izgleda da i nju svi vole; da bi me zabavila ona mi katkad priča o tome ako joj ja dozvolim. Ja se svemu tome ne čudim tako kao šta se, izgleda, vi čudite. Ako čovjek ima za ovo dobro oko, on će naći da su optuženi često zaista lijepi. To je, svakako, čudno, i rekao bih prirodno naučna pojava. Kao posljedica optužbe, naravno, ne dolazi do neke izrazite, jasne promjene spoljašnjosti. Ali, za razliku od drugih sudskih stvari, ovdje optuženi većinom ostaju pri svom uobičajenom načinu života, pa ako imaju dobrog advokata koji se za njih stara, proces im nije na smetnji. Pa ipak su oni koji u tome imaju iskustva u stanju da u gomili ljudi prepoznaju optužene, svakog ponaosob. Po čemu? ,upitaćete. Moj odgovor vas neće zadovoljiti. Optuženi su, eto, najljepši. No ne čini ih lijepim krivica, jer - bar ja kao advokat moram tako da kažem - nisu svi ni krivi, a ne čini ih lijepim ni pravedna kazna, jer svi se i ne kažnjavaju, dakle uzrok može biti samo u postupku protiv njih koji im na neki način utisne svoj žig. Naravno da među lijepima ima i naročito lijepih. No lijepi su svi, pa čak i taj bijedni crvić Blok".

Kada je advokat završio, K. je bio potpuno pribran, pa je kod posljednjih riječi počeo i snažno da klima glavom, potvrđujući sebi samom davnašnje svoje mišljenje da advokat, kao i obično, ćaskanjem koje ne spada uz stvar hoće da ga rastroji i odvrati mu pažnju od glavnog pitanja - da li je učinio šta u K.-ovoj stvari. Advokat je, vjerovatno, primijetio da K. ovog puta pruža otpor više nego inače, jer zašuti pružajući K.-u priliku da sam govori. No pošto je K. šutio, on upita: "Jeste li danas došlipremameni s nekom određenom namjerom?" "Da," reče K. i rukom zakloni malo svijeću da bi bolje vidio advokata, "htio sam vam reći da vam s današnjim danom oduzimam zastupanje". "Jesam li vas dobro razumio?" upita advokat, napola se uspravi u krevetu i nalakti se jednom rukom na jastuk. "Pretpostavljam da jeste," reče K. sjedeći uspravno sav nakostriješen. "Pa dobro, možemo govoriti i o tom planu," reče advokat poslije kraće pauze. "Nije to više plan," primijeti K. "Može biti," reče advokat, "ali mi ipak nećemo da prenaglimo". Upotrijebio je riječ "mi" kao da nema namjeru da pusti K.-a i kao da želi da ostane bar njegov savjetodavac ako već ne može da bude njegov zastupnik. "Nije prenagljeno," reče K. i polako se diže pa stade iza svoje stolice, "dobro sam razmislio, možda sam isuviše dugo razmišljao. Odluka je konačna". "Onda mi dozvolite samo još nekoliko riječi," reče advokat, odgurnu perinu i sjede na ivicu kreveta. Njegove gole noge pokrivene sijedim maljama drhtale su od hladnoće. On zamoli K.-a da mu sa otomana doda jedno ćebe. K. donese ćebe i reče: "Vi se sasvim nepotrebno izlažete nazebu". "Stvar je isuviše važna," reče advokat umotavajući najprije gornji dio tijela perinom a zatim noge ćebetom. "Vaš ujak je moj prijetelj, a i vas sam tokom vremena zavolio. Ja vam to otvoreno priznajem. Ne stidim se toga". Te plačljive riječi staroga čovjeka nisu bile nimalo po volji K.-u, jer su zahtijevale od njega duže objašnjenje, koje je on želio da izbjegne. S druge strane, one su ga, kao šta je otvoreno priznao sebi, dovodile u zabunu, iako nisu mogle da spriječe njegovu odluku. "Hvala vam na vašim prijeteljskim osejćanjima," reče on, "ja priznajem da ste se za moju stvar zauzeli koliko god ste mogli i koliko vam se činilo korisno po mene. Međutim, ja sam u poslednje vrijeme ipak stekao utisak da to nije dovoljno. Ja naravno, nikada neću pokušati da vas, toliko starijeg i iskusnijeg čovjeka, ubijedim u ono šta ja mislim, a ako sam to katkad i pokušao, oprostite mi, no stvar je, kaošto ste i sami rekli, isuviše važna i zato je, po mom uvjerenju, potrebno da se za proces mnogo više uradi nego šta je dosad urađeno". "Ja vas razumijem," reče advokat. "Vi ste nestrpljivi". "Ja nisam nestrpljiv," reče K. malo ljutito i prestade toliko da bira svoje riječi. "Vi ste vjerovatno primijetili i pri mojoj prvoj posjeti, kada sam ono sa ujakom došaopremavama, da nisam pridavao mnogo značaja procesu. Ja sam ga čak i potpuno zaboravljao ako me nisu prisiljavali da na njega mislim. No moj ujak je uporno navaljivao da vama predam zastupanje i ja sam to uradio da bih njemu učinio po volji. I eto, čovjek bi očekivao da će mi proces biti još manje na teretu nego ranije, jer čovjek predaje zastupstvo advokatu da bi bar malo olakšao sebi teret procesa. Ali desilo se baš obratno. Nikada ranije nije mi proces zadavao toliko briga kao otkada me vi zastupate. Dok sam bio sam, ja u svojoj stvari ništa nisam preduzimao, no proces mi gotovo nije zadavao nikakve brige, međutim, sada sam imao zastupnika i svi uslovi bili su tu da se nešto desi. Ja sam neprestano i sa sve većim nestrpljenjem očekivao od vas da se zauzmete, ali do toga nije došlo. Doduše, vi ste mi o sudu davali razna obavještenja koja ja možda ne bih dobio ni od koga drugog. Ali meni to nije dovoljno sada kada me proces takoreći podmuklo sve više ugrožava". K. je odgurnuo stolicu i stajao uspravno, držeći ruke u džepovima od kaputa. "Od izvjesnog trenutka u praksi," reče advokat polako i mirno, "ne događa se više ništa bitno novo. Koliko klijenata je u sličnoj fazi procesa stajalo preda mnom i govorilo slično kao vi!" "Onda su," reče K, "svi ti slični klijenti imali isto tako pravo kao i ja. To uošpte ne pobija moje riječi". "Ja time nisam ni mislio da pobijam vaše riječi," reče advokat, "ali htio sam još da dodam da sam od vas očekivao više razboritosti nego kod drugih, pogotovo šta sam vama dao mnogo više prilike da zavirite u sudstvo i u moj rad nego drugim klijentima. A sada vidim da i pored svega toga nemate dovoljno povjerenja u mene. To mi, vidite, teško pada". Kako se advokat ponižavao pred K.-om, ne vodeći uopšte računa o staleškoj časti koja je baš u ovom pogledu najosetljivija. A zašto je to činio? On je, po svemu sudeći, imao razvijenu praksu a uz to je bio i bogat čovjek te mu je, u stvari, moglo biti svejedno hoće li izgubiti zaradu od jednog klijenta. osim toga, bio je i bolešljiv, pa bi mu dobro došlo da se rastereti. Pa ipak se tako grčevito držao K.-a. Zašto? Da li zato šta je žalio ujaka ili je zbilja smatrao K.-ov proces za nešto vanredno, te se nadao da će podići sebi ugled ili kod K.-a ili - a ni tu mogućnost ne treba nikad isključiti - kod prijetelja u sudu? Po njemu se ništa nije moglo vidjeti ma koliko da je K. bezobzirno buljio u njega. Čovjek bi gotovo

povjerovao da je advokat namjerno napravio bezizrazno lice, očekujući dejstvo svojih reči. No on je, očigledno, protumačio K.-ovu šutanju veoma povoljno za sebe, jer je produžio: "Vi ste sigurno primijetili da ja, istina, imam veliku kancelariju, ali ne držim pomoćnu radnu snagu. Ranije je to bilo drugačije. Bilo je vremena kada je nekoliko mladih pravnika radilo za mene, a eto danas radim ja sam. Uzrok leži dijelom u promjeni moje prakse, jer sam se sve više ograničavao na pravne stvari višeg ranga, a dijelom u sve većem iskustvu koje sam stekao u ovim pravnim stvarima. Dakle smatrao sam da taj posao ne smijem nikome prepustiti ako neću da se ogriješim o svoje klijente i o zadatak koji sam preuzeo. No ta odluka da sam obavljam posao imala je, naravno, svojih posljedica, morao sam da odbijem skoro sve molbe u pogledu zastupanja i odazivao sam se samo onima koji su mi naročito ležali na srcu, ali, eto, ima dosta bijednika, čak i u neposrednoj blizini, koji polete za svakom mrvicom koju ja bacim. A, osim toga, ja sam se i razbolio od prevelikog napora. Pa ipak, ne kajem se zbog svoje odluke. Možda je trebalo da odbijem i više klijenata nego šta sam učinio, no to šta sam se svim silama zalagao za preuzete procese pokazalo se kao prijeko potrebno i nagrađeno je uspjehom. Jednom sam u nekom spisu pročitao vrlo lijepo izraženu razliku koja postoji između zastupanja u običnim i zastupanja u ovim pravnim stvarima. Tamo je stajalo: advokat vodi svog klijenta po niti konca do presude, a drugi podiže odmah svog klijenta na ramena i tako ga nosi sve do presude pa i izvan nje. Tako je to. Ali ono šta sam rekao da se nikada ne kajem zbog toga velikog posla nije sasvim tačno. Kada mi se, kao u vašem slučaju, potpuno odrekne priznanje, onda se, vidite, gotovo i kajem". Kod K.-a su ove riječi više izazvale nestrpljenje nego šta su ga ubijedile da promijeni odluku. Činilo mu se da po advokatovom tonu naslućuje šta ga čeka ako popusti. I opet bi počela tješenja, uvjeravanja da podnesak napreduje, da se raspoloženje sudskih činovnika popravilo, ali isto tako i predočavanja velikih teškoća koje stoje na putu - ukrako advokat bi sve one poznate i njemu već odvratne stvari izvadio iza pojasa da bi zavaravao K.-a maglovitim nadama i mučio ga neodređenim prijetnjama. Tome treba jednom za uvijek stati na kraj. Zato K. upita: "Šta ćete preduzeti u mojoj stvari ako me i dalje budete zastupali?" Advokat se povinova čak i tom uvrjedljivom pitanju i odgovori: "Produžiću ono šta sam za vas već preduzeo". "Eto, znao sam," reče K., "a sada je svaka dalja riječ izlišna". "Ja još neću pokušati," reče advokat, kao da se ono šta uzbuđuje K.-a dešava ne K.-u već njemu. "Ja, naime, naslućujem da vas je ne samo na pogrešan sud o mojoj pravnoj pomoći, već i na vaše držanje uopšte, navela okolnost šta se sa vama, iako ste optuženi, postupa isuviše dobro ili, bolje rečeno, nehatno, na izgled nehatno. I ovo posljednje ima svoj razlog, često je bolje biti u lancima nego slobodan. No ja bih ipak htio da vam pokažem kako se postupa sa drugim optuženima. Možda ćete onda znati da iz toga izvučete pouku. Eto, pozvaću sada Bloka, otvorite vrata i sjedite tu pored noćnog stolića!" "Vrlo rado," reče K. i učini ono šta je advokat tražio od njega; uvijek je bio spreman da nešto nauči. Ali da ne bi bio u neizvjesnosti, on za svaki slučaj još upita: "No vi ste primili na znanje da vam ja oduzimam zastupanje?" "Da," reče advokat, "ali tu odluku možete još danas povući". I pošto se ponovo zavali u postelju, povuče perinu do brade i okrenu se zidu. Onda zazvoni.

Skoro istovremeno sa zvukom zvona pojavi se Leni, nastojeći da očima brzo dokuči šta se desilo. Činjenica da K. mirno sjedi pored advokatovog kreveta malo je umiri.

Smiješeći se klimnu glavom K.-u, koji ju je ukočeno gledao. "Dovedi Bloka," reče advokat. Ali umjesto da ga dovede, ona iziđe pred vrata i viknu: "Blok!premaadvokatu!" i na to stade iza K.-ove stolice, vjerovatno zato šta je advokat bio okrenut zidu ne primječujući ništa. Odsada nije davala mira K.-u. čas se naginjala preko naslona stolice i provlačila mu ruke kroz kosu, mada vrlo nježno i obazrivo, a čas ga je milovala po obrazu. K. napokonnajzad pokuša da je u tome spriječi i uhvati je za ruku koju mu ona poslije krakog opiranja pusti.

Blok je smjesta došao na poziv, ali se zaustavio pred vratima kao razmišljajući treba li da uđe. Podigao je obrve i nagnuo glavu kao da osluškuje hoće li se ponoviti zapovijest da uđe advokatu. K. je mogao da ga podstrekne da stupi unutra, ali bio je odlučio da definitivno prekine ne samo s advokatom već i sa svim onim šta je tu u stanu, i zato se i ne pomače. I Leni je šutila. Blok primijeti da ga niko ne tjera i uđe na vrhovima prstiju, unezvjerena lica, stisnuvši grčevito ruke na leđima. Vrata je ostavio otvorena da bi se za svaki slučaj mogao još povući. K.-a ga nije ni pogledao. Oči su mu neprestano bile uprte u perinu ispod koje se advokat

nije ni vidio, pošto se priljubio skroz uza zid. Ali sad se ču njegov glas: "Je li Blok tu?" upita. To pitanje zadalo je Bloku, koji je već ušao u sobu, takoreći udarac u prsa a zatim i u leđa. On zatetura, zastade i duboko naklonjen reče: "Na usluzi". "Šta hoćeš," upita advokat. "Dolaziš u nezgodan čas". "Zar nisam bio pozvan?" upita Blok više sebe samog nego advokata, zaštiti se rukama spreman svaki čas da pobjegne. " Jesi," reče advokat, "pa ipak dolaziš u nezgodan čas". Zašuti nakrako i dodade: "Ti uvijek dolaziš u nezgodno vrijeme". Otkako je advokat progovorio Blok nije više gledao u postelju, već je ukočeno gledao nekuda u ugao i samo slušao kao da je toliko zaslijepljen izgledom govornika da ne može podnijeti pogled na njega. Ali i slušati mu je bilo teško, jer advokat je govorio licem okrenutim zidu, tiho i brzo. "Hoćete li da odem?" upita Blok. "Pa kad si već tu," reče advokat, "a ti ostani!" Čovjek bi pomislio da advokat nije Blokov zastupnik po njegovoj želji nego da je na to batinama natjeran, jer sada Blok stvarno poče da drhti. "Juče sam bio," reče advokat, "kod trećeg sudije, moga prijetelja, i oprezno sam skrenuo razgovor na tebe. Hoćeš li da znaš šta je rekao?" "O, molim vas," reče Blok. I pošto advokat nije odmah odgovorio, Blok ponovi svoju molbu i saže se kao da će kleknuti. Ali sada K. viknu na njega: "Šta to radiš?" I kako ga Leni htjede zadržati da ne vikne, on je uhvati i za drugu ruku. Držao ju je čvrsto ali ne stiskom ljubavi, a ona je često uzdisala pokušavajući da izvuče ruke. Ali za K.-ov uzvik bio je kažnjen Blok. jer ga advokat upita: "A ko je tvoj advokat?" "Vi," reče Blok. "A osim mene?" upita advokat. "Niko osim vas," odgovori Blok. "Onda i ne slušaj nikog drugog," reče advokat. Blok je to potpuno odbijao i ljutito je stao da odjmerava K.-a, žestoko vrteći na njega glavom, preneseno u riječi ovo držanje moglo bi se pretvoriti u grube psovke. I s tim čovjekom K. je htio prijeteljski da razgovara o svojoj stvari! "Neću ti više smetati," reče K. zavalivši se na stolicu. "Klekni ili puzi na trbuhu, radi šta ti je volja. Ne tiče me se". No Blok je imao osjećanje časti, bar u odnosu na K.-a, jer mu se uputi zamahnutih pesnica i uzviknu samo toliko koliko se usuđivao u advokatovom prisustvu: "Ne smijete tako da razgovarate sa mnom. To nije dozvoljeno. Zašto me vrijeđate? I to još ovdje, pred gospodinom advokatom, koji nas obojicu, i mene i vas, trpi samo iz sažaljenja! Vi niste ništa bolji od mene, jer i vi ste optuženi, i protiv vas se vodi proces. A ako ste i pored toga još gospodin, onda sam i ja isti takav gospodin, ako ne i veći. Želim da me tako i oslovljavate, i to baš vi. No ako smatrate da ste u boljem položaju stoga šta možete ovdje da sjedite i mirno slušate, dok ja, kao šta ste se izrazili, puzim na trbuhu, onda ću vas podsjetiti na staru sudsku izreku: za sumnjivog je bolje da se kreće nego da sjedi s mirom, jer onaj koji sjedi može se uvijek, a da i ne zna, zateći na tasu vage gdje ga mjere zajedno s grijesima". K. ne reče ništa. Ukočeno je posmatrao toga smetenog čovjeka. Kako li se mijenjao samo u roku od jednog sata! Je li ga proces bacao tamo-ovamo, ne dajući mu da uoči ko mu je prijetelj a ko neprijetelj? Zar ne vidi da ga advokat namjerno ponižava i da ovoga puta ide samo za tim da se pred K.-om prsi svojom moći da bi time možda i K.-a potčinio sebi? No ako Blok nije u stanju ovo da uoči, ili ako se baš toliko plaši advokata da mu to saznanje ništa ne pomaže, otkud mu onda toliko lukavstva ili toliko smjelosti da vara

advokata i krije pred njim da je uzeo i druge advokate? I kako se usudio da napadne K.-a kad je mogao smjesta odati njegovu tajnu? Ali on se usudio da učini i više, prišao je advokatovom krevetu i stao i tu da se žali na K.-a! "Gospodine advokate," reče on, "jeste li čuli kako je ovaj čovjek razgovarao sa mnom? U njegovom se procesu još i sati mogu izbrojati, a on već hoće da daje pouke meni, čovjeku protiv koga se već pet godina vodi proces. On me čak i grdi. Ništa ne zna a grdi mene koji sam, koliko su moje slabe snage dozvolile, dobro proučio šta su pristojnosti, dužnost i sudski običaji". "Šta te se tiču drugi," reče advokat, "čini ono šta misliš da je ispravno". "Svakako," reče Blok kao da želi sam sebi da ulije hrabrost i brzo bacivši pogled u stranu, kleknu uz sam krevet. "Ja već klečim, advokate moj," reče on. Ali advokat je šutio. Blok je jednom rukom obazrivo gladio perinu. U tišini koja je sad zavladala Leni, oslobodivši se K.-ovih ruku, reče: "Ti mi zadaješ bol. Pusti me. Idem Bloku". Na to se uputi onamo i sjede na ivicu advokatovog kreveta. Blok se veoma obradova njenom dolasku i dade joj živahno ali nijemo znak da se zauzme za njega kod advokata. Očigledno mu je advokatovo saopštenje bilo hitno potrebno, ali možda samo zato da ga njegovi ostali advokati ne bi mogli iskoristiti. Leni je vjerovatno vrlo dobro znala kako treba laskati advokatu, te pokaza na advokatovu ruku skupivši usne kao za poljubac. Blok odmah izvede poljubac i na Lenin podstrek ponovi ga još dva puta. Ali advokat je i dalje šutio. Tada se Leni nagnu nad advokatom, pri tom savijanju ocrtavao se njen lijepi stas,

i nadnijevši mu se nad lice, pomilova ga po dugoj bijeloj kosi. To ga na kraju ipak prisili na odgovor. "Kolebam se da mu to saopštim," reče advokat. Vidjelo se da malo vrti glavom, možda zato da bi bolje osjetio Leninu ruku. Blok je slušao oborene glave kao da samim slušanjem krši neko pravilo. "A zašto se kolebaš?" upita ga Leni. K. je imao utisak da čuje unaprijed uvježban dijalog koji se već često ponavljao i često će se ponavljati, a koji samo za Bloka nije mogao izgubiti novinu. "Kako se danas vladao?" upita advokat umjesto da da odgovor. Prije nego šta se izjasnila Leni pogleda dole u Bloka. Posmatrala ga je jedan trenutak kako pruža ruke prema njoj molećivo ih trljajući. NapokonNajzad ona klimnu glavom ozbiljno, okrenu se advokatu i reče: "Bio je miran i vrijedan". Jedan stari trgovac, čovjek duge brade, preklinjao je mladu djevojku da da o njemu povoljnu ocjenu. Pa iako je pri tom možda imao zadnjih misli, ništa ga u očima bližnjeg nije moglo opravdati. K. nije shvatao kako je advokat mogao pomisliti da će ga pridobiti takvim pozorištem. Ako ne ranije a ono ovom scenom svakako bi uspio da otjera K.-a. On je skoro ponižavao posmatrače. I tako je taj advokatov metod, kome K. srećom nije bio suviše dugo izložen, imao za posljedicu da je klijent napokonnajzad zaboravio na čitav svijet, nadajući se da će samo tim krivim putem izgurati do kraja procesa. To nije više bio klijent, to je bio advokatov pas. Da mu je ovaj zapovjedio da se uvuče pod krevet kao u pseću kućicu i da odande laje, on bi i to uradio drage volje. I kao da je K. dobio nalog da dobro upamti sve šta se ovdje govori da bi poslije prijevio to na višem mjestu i podnio izvještaj, on je slušao kritički i s visine. "Šta je radio čitavog dana?" upita advokat. "Da mi ne bi smetao pri radu," reče Leni, "ja sam ga zaključala u djevojačku sobu, gde on obično i boravi. Kroz rupu sam tu i tamo kontrolisala šta radi. Sve vrijeme je klečao na krevetu, raširio je na dasku od prozora spise koje si mu posudio i čitao ih je. Na mene je to učinilo dobar utisak, jer prozor ne daje skoro nikakvu svjetlost. No kako je Blok i pored toga čitao, vidjela sam koliko je

poslušan". "Drago mi je šta to čujem," primijeti advokat. "Ali, da je li čitao s razumijevanjem?" Blok je za vrijeme ovog razgovora neprestano micao usnama, očigledno formulišući odgovore koje je od Leni očekivao. "Na to, naravno," reče Leni, "ne mogu da dam siguran odgovor. No vidjela sam da je marljivo čitao. On je cijelog dana čitao jednu istu stranu šetajući prstom duž redova. Kad god sam pogledala unutra, on je uzdisao kao da mu čitanje zadaje mnogo muke. Vjerovatno su spisi koje si mu pozajmio teško razumljivi". "Da," reče advokat, "svakako. Ja ne vjerujem da je on išta od toga razumio. Iz njih je trebalo da dobije bar približnu sliku o teškoj borbi koju ja vodim braneći njega. A za koga vodim tu tešku borbu? Za, gotovo je smiješno i izgovoriti, za Bloka. A šta ovo znači, neka se isto tako potrudi da shvati. Je li neprestano proučavao spise?" "Skoro neprestano," odgovori Leni. "Samo jednom me je zamolio da mu doneosim vodu za piće. A onda sam mu kroz otvor proturila čašu. U osam časova sam ga napokonnajzad pustila napolje da bih mu dala malo hrane". Blok iskosa baci pogled na K.-a, kao da o njemu pričaju nešto vrlo pohvalno šta i na K.-a mora da ostavi utisak. Izgledao je sad pun nade, pokreti su mu bili slobodniji i pomjerao se na koljenima tamo-vamo. Utoliko je upadljivije bilo kako je pretrnuo pri idućim advokatovim riječima: "Ti ga hvališ," reče advokat, "ali baš zbog toga mi je teško da govorim. Sudija se, naime, nepovoljno izrazio kako o Bloku tako i o njegovom procesu". "Nepovoljno?" upita Leni. "Kako je to moguće?" Blok je pogleda s toliko iščekivanja kao da je smatrao sposobnom da sada i te davno izrečene sudijine riječi preokrene u njegovu korist. "Nepovoljno," reče advokat. "čak mu je bilo neprijetno kada sam počeo da govorim o Bloku. "Ne govorite mi o Bloku," rekao je. "Pa on je moj klijent," odgovorim mu ja. "Vas zloupotrebljavaju," reče mi on na to. "Ja smatram da njegova stvar nije izgubljena," odvratim mu ja. "Da vas zloupotrebljavaju," opet će on. "Ja to ne mislim," rekoh ja. "Blok je u ovom procesu vrijedan i stalno prati svoju stvar. On se takoreći preseliopremameni da bi o svemu bio obaviješten. Takva revnost je rijetka. Istina, nije baš prijetan čovjek, ima ružno ophođenje i prljav je, ali šta se tiče procesa on je besprijekoran". Tako samrekao "besprijekoran," namjerno sam pretjerao. Na to mi on reče: "Blok je samo lukav. On je stekao mnogo iskustva, zna da odugovlači proces. Ali njegovo neznanje još je veće od njegovog lukavstva. Šta bi on rekao kad bi saznao da njegov proces još nije ni počeo, kad bi mu rekli da još ni zvonce nije objavilo početak njegovog procesa". "Budite mirni, Blok," reče advokat, jer je Blok baš počeo da se diže na drhtavim koljenima, očevidno u namjeri da zamoli za objašnjenje. Advokat se sad prvi put opširnije obratio Bloku. Umornim očima gledao je upola u neku neodređenu tačku, a upola dolje u Bloka koji se pod ovim pogledom opet spustio na koljena. "Ta sudijina izjava nema za tebe nikakvog značaja,"

reče advokat. "Ne plaši se pri svakoj riječi. Ako se to ponovi, onda ti neću više reći ni slovca. čovjek još i ne počne rečenicu, a ti ga već pogledaš tako kao da ćeš sad čuti konačnu presudu. Treba da te je stid pred mojim klijentom. Time si uzdrmao povjerenje koje on u mene ima. I šta bi ti htio? Eto živ si, i još si pod mojom zaštitom. Glupi strah! Negdje si ti pročitao da konačna presuda ponekad dolazi neočekivano, iz bilo čijih usta, u bilo koje vrijeme. To je, doduše, uz mnoge ograde istina, ali isto tako je istina da se gadim tvoga straha i da u njemu vidim nedostatak potrebnog povjerenja. Uostalom, šta sam ja rekao? Saopštio sam ti riječi jednog sudije. Ti znaš da se razna mišljenja nižu oko postupka tako da u nj ne možeš proniknuti. Eto, ovaj sudija smatra da proces počinje u drugo vrijeme nego šta ja mislim. To je samo razmimoilaženje u mišljenju i ništa više. Po jednom starom običaju, kad proces stigne do izvjesnog stadija, daje se znak zvonom. Po mišljenju ovog sudije time počinje proces. Ja ti sad ne mogu reći sve šta protiv ovog govori, a ti to ne bi ni razumio, ali neka ti bude dovoljno ako ti kažem da protiv ovoga govore mnoge stvari". Blok je zbunjeno provlačio prste kroz krzno krevetskog prostirača. Iz straha od sudijinog mišljenja on je tu i tamo zaboravljao na svoju poniznost prema advokatu, misleći tada samo na sebe i okrećući sa svih strana sudijine riječi. "Blok," prijekorno ga opomenu Leni i podiže ga za kragnu malo uvis. "Ostavi sad krzno i slušaj šta advokat kaže".

O v a g l a v a n i j e d o v r š e n a.

Deveto poglavlje: U katedrali

K. je dobio nalog da nekom Italijanu, poslovnom prijetelju banke, koji je prvi put boravio u gradu pokaže neke umjetničke spomenike. To je bio nalog koji bi u neko drugo vrijeme smatrao bez sumnje kao čast, ali sada kada je teškom mukom uspijevao da održi svoj ugled u banci, on ga je zlovoljno primio. Svaki sat koji je morao da provede van kancelarije zadavao mu je izuzetne brige. On ni blizu nije mogao da iskoristi kancelarijsko vrijeme onako kao ranije i mnoge sate provodio je trudeći se iz petnih žila da stvori utisak stvarnog rada, ali njegove su brige utoliko bile veće kada nije bio u kancelariji. Tada je zamišljao da vidi zamjenika direktora koji je uvijek vrebao na njega kako, s vremena na vrijeme, ulazi u njegovu kancelariju, sjeda za njegov pisaći sto, pretura po njegovim spisima, prima i otpušta K.-aove stranke s kojima je K. godinama bio takoreći u prijeteljstvu, pa otkriva možda i greške koje su sada neprestano, sa hiljadu strana prijetile K.-u pri radu a on nije više mogao da ih izbjegne. I zato kad bi dobio nalog da ode poslom u grad ili čak na kraći put, pa makar mu time ukazali i čast, takvi nalozi učestali su sasvim slučajno u poslednje vrijeme, onda se uvijek javljala u njemu sumnja nisu li htjeli da ga za izvjesno vrijeme udalje iz kancelarije kako bi ispitali njegov rad ili, ako ništa drugo, ne smatraju li da njegovo prisustvo u kancelariji nije neophodno potrebno. On je većinu tih naloga s lakoćom mogao da odbije, ali se na to nije usuđivao, jer ako je njegov strah bio ma i najmanje opravdan, odbijanje bi značilo priznavanje straha. Stoga je takve naloge primao naizgled ravnodušno i čak je jednom prilikom pred polazak na naporan dvodnevni put prešutio ozbiljnu prehladu samo da se ne bi izložio opasnosti da ga zadrže od putovanja s obzirom na kišovito jesenje vrijeme. A kada se sa tog puta vratio s užasnom glavoboljom, saznao je da su ga odredili da idućeg dana prati onog italijanskog poslovnog prijetelja. Došao je u veliko iskušenje da se bar ovoga puta odupre, tim prije šta povjereni mu zadatak nije imao neposredne veze s poslom, no i izvršenje ove društvene obaveze prema poslovnom prijetelju bilo je, samo po sebi, dovoljno važno. Ono nije bilo važno samo za K.-a, koji je dobro znao da se može održati samo uspjehom u radu i da će, ne postigne li to, biti sve uzaludno, pa čak i ako mu i sasvim neočekivano pođe za rukom da očara Italijana, nije htio da se odvoji od posla ni jedan jedini sat, jer strah da ga više neće pustiti da se vrati na dužnost bio je isuviše velik, strah za koji je on dobro znao da je pretjeran, ali koji ga je ipak mučio. No svakako je u ovom slučaju bilo gotovo nemoguće da pronađe bilo

kakav pametan izgovor, jer mada njegovo poznavanje italijanskog jezika nije bilo bogzna kako veliko, ono je ipak bilo dovoljno; a od presudne važnosti bila je činjenica šta je K. već od ranije imao izvjesno znanje iz istorije umjetnosti, znanje koje su u banci preuveličavali, pošto je K. neko vrijeme bio član udruženja za čuvanje gradskih umjetničkih spomenika, iako iz čisto poslovnih razloga. I, eto, taj Italijan bio je, kako se pričalo, ljubitelj umjetnosti, te je zato bilo potpuno razumljivo šta je izbor za njegovog pratioca pao na K.-a. Toga jutra pljuštala je kiša i bjesnela oluja kada je K., gnjevan na dan koji mu predstoji, došao već u sedam sati u kancelariju da bi završio bar jedan dio posla prije nego šta ga posjeta otrgne od njega. Bio je veoma umoran, jer je do pola noći čitao jednu italijansku gramatiku da bi se malo pripremio, prozor za kojim je u posljednje vrijeme tako često sjedio, privlačio ga je više nego pisaći sto, ali savladao se i sjeo da radi. Nažalost, odmah uđe poslužitelj koji javi da ga je poslao gospodin direktor da vidi da li je gospodin prokurista već tu, a ako je tu, onda neka bude ljubazan i dođe u sobu za primanje, pošto je gospodin iz Italije već došao. "Evo me odmah," reče K., pa strpa mali rječnik u džep, stavi pod ruku album gradskih znamenitosti koji je spremio za stranca pa se kroz kancelariju zamjenika direktora uputi u direktorovu sobu. Bio je sretan šta je tako rano došao u kancelariju i šta se odmah mogao staviti na raspolaganje, čemu se vjerovatno niko nije nadao. Kancelarija zamjenika direktora bila je, naravno, još prazna kao usred noći. Poslužitelj je vjerovatno imao nalog da i njega pozove u sobu za primanje, ali u tome nije uspio. Kada je K. ušao u sobu za primanje, iz dubokih naslonjača podigoše se dva gospodina. Direktor se ljubazno osmjehivao i očigledno se veoma obradovao šta je K. došao. Odmah ih je predstavio i Italijan je snažno protresao K.-ovu ruku s osmijehom, nazvavši ga ranoraniocem. K. nije shvatio na šta misli, a osim toga i riječ je bila neobična, te je K. tek poslije jednog trenutka pogodio njen smisao. On odgovori sa nekoliko glatkih rečenica koje Italijan s osmijehom primi gladeći nervozno rukom svoje pepeljastosive guste brkove. Ovi su mu bili očigledno namirisani i čovjek je gotovo dolazio u iskušenje da se približi i pomiriše ih. Kada su svi sjeli i upustili se u kratak uvodni razgovor, K. na svoje nezadovoljstvo primijeti da samo djelimično razumije Italijana. Kada je govorio sasvim polako, K. ga je skoro potpuno razumio, no ovo se rijeko dešavalo, riječi su mu mahom tekle kao bujica i on je tresao glavom kao uživajući u tome. Pri takvim izlivima riječi on bi se redovno upustio u nekakav dijalekt koji za K.-a nije imao više ničeg italijanskog. Međutim, direktor ga je ne samo razumio već i govorio, a K. je ovo mogao predvidjeti, jer je Italijan bio rodom iz južne Italije, u kojoj je direktor proveo nekoliko godina. Bilo kako bilo, K. je uvidio da je dobrim dijelom lišen mogućnosti da se sporazumije s Italijanom, jer je i Italijanov francuski jezik bio teško razumljiv, a uz to su i brkovi krili pokrete usana koji bi možda, kad bi se vidjeli, pripomogli da ga čovjek bolje razumije. K. je predviđao mnoge neprijetnosti i zasada se nije više trudio da razumije Italijana - u prisustvu direktora koji ga je tako lako razumijevao bio bi to nepotreban napor, pa se ograničio na to da mrzovoljno posmatra Italijana. Ovaj je sjedio zavaljen duboko ali ipak lako u naslonjači, čupkao je, s vremena na vrijeme, svoj kratki oštrih linija sako i jednom je podignutim rukama, koje su se meko kretale u zglobovima, pokušao da predstavi nešto šta K. nije razumio, i ako nagnut naprijed nije ispuštao njegove ruke iz vida. Napokon K.-a, koji je besposleno sjedio, prateći samo mehanički, očima, tok razgovora, savlada opet raniji umor i na svoj užas uhvati jednom sebe, srećom još na vrijeme, kako je u svojoj rasijanosti htio da ustane, okrene se i izađe. Naposlijetku Italijan pogleda na sat i naglo ustade. Pošto se oprosti od direktora, on priđe K.-u tako blizu da je ovaj morao odgurnuti svoju naslonjaču da bi imao gdje da stane. Direktor, koji je svakako po K.-ovim očima vidio u kakvoj se nevolji našao prema ovom italijanskom jeziku, upleo se u razgovor tako mudro i obazrivo da je izgledalo kao da samo ubacuje savjete, a međutim je sasvim ukrako objasnio K.-u sve ono šta je Italijan govorio neumorno mu upadajući u riječ. K. je od njega saznao da Italijan ima da obavi još neke poslove i da, nažalost, ima uopšte vrlo malo vremena, a nema ni namjeru da na brzinu optrči sve znamenitosti. Naprotiv, raduje se da razgleda samo katedralu, no ovu detaljno, naravno samo ako se K. s tim slaže, jer on treba da odluči. Neobično ga raduje šta će katedralu moći da razgleda u pratnji tako učenog i ljubaznog gospodina, mislio je pri tom na K.-a, koji nije imao nikakvog drugog posla do da prečuje ono što Italijan kaže i da brzo shvati direktorove riječi. Zamolio je K.-a da, ukoliko mu vrijeme odgovara, bude za jedno dva sata, dakle oko deset sati, u katedrali, a on se nada da će i sam u to vrijeme moći da bude tamo. K. odgovori sa nekoliko prikladnih riječi, a Italijan stisnu ruku najprije direktoru, zatim K.-u, pa opet direktoru. A onda se u pratnji obadvojice uputi vratima još samo napola okrenut njima, i ako još nije

prestao da govori. K. ostade još neko vrijeme s direktorom, koji je danas izgledao naročito slabo. Smatrao je da na neki način treba da se izvini K.-u i reče mu, stajali su sada poverljivo primaknuti jedan drugom, da je prvo imao namjeru da lično on ide s Italijanom. No kasnije je odlučio, bliži razlog nije naveo, da je bolje da pošalje K.-a.

Ako K. ne može odmah da razumije Italijana, neka ga to ne zbunjuje, jer će se vrlo brzo snaći, a ako ga ne bude dobro razumio nije ništa strašno, jer Italijanu nije toliko ni važno da ga K. razumije. Uostalom, dodao je, K. govori neočekivano dobro italijanski i sigurno će se odlično snaći u ovoj stvari. Nato se oprosti s K.-om. Preostalo vrijeme K. je iskoristio na to da prepiše iz rječnika neobičnije izraze koji su mu bili potrebni kao vodiču kroz katedralu. Bio je to veoma dosadan posao, a u međuvremenu poslužitelji su unosili poštu, dolazili su i činovnici s raznim pitanjima i videći da je K. u poslu, zastajali su kod vrata ne mičući se s mjesta dokle god ih K. nije saslušao. Zamjenik direktora nije propustio da uznemirava K.-a, ulazio je svaki čas unutra, uzimao mu rječnik iz ruke prelistavajući ga onako nasumce, a pri otvaranju vrata ukazivale su se i stranke u polumračnom predsoblju, klanjale se i oklijevale u namjeri da svrate na sebe pažnju, jer nisu bile sigurne da li ih je K. vidio, sve se to vrtilo oko K.-a kao oko središta dok je on sakupljao riječi koje su mu bile potrebne, prelistavao rječnik, ispisivao izraze, uvježbavao njihov izgovor i napokonnajzad pokušao da ih nauči napamet. Ali njegovo ranije dobro pamćenje kao da ga je potpuno izdalo i ponekad je bio toliko ljut na Italijana koji mu je zadao takve muke da je gurnuo rječnik među spise u čvrstoj namjeri da se više ne sprema. A zatim, uvidjevši da se ne može nijemo šetkati s Italijanom pored umjetničkih djela u katedrali, on je s još većom ljutnjom ponovo izvadio rječnik.

Baš u pola deset, kada je htio da ode, zazvoni telefon. Leni mu poželi dobro jutro i upita ga kako se osjeća. K. se na brzinu zahvali, primjetivši da se sada ne može upustiti u razgovor jer mora da ide u katedralu. "U katedralu?" upita Leni. "Pa da, u katedralu". "A šta u katedralu?" K. htjede ukrako da joj objasni, ali samo šta je počeo Leni mu upade u riječ: "Digli su na tebe hajku". K. nije podnosio sažaljenje koje on nije ni izazvao niti očekivao. Oprosti se u dvije riječi, ali dok je kačio slušalicu on ipak reče napola sebi napola djevojci u daljini koja ga više nije čula: "Da, digli su na mene hajku".

Međutim, već je bilo kasno i skoro da je postojala šansa da neće stići na vrijeme. Uzeo je taksi, u posljednjem trenutku sjetio se još albuma i ponio ga je sa sobom, jer nije našao zgodnu priliku da ga jutros uruči. Držao ga je na koljenima, nemirno bubnjajući po njemu svo vrijeme vožnje. Kiša se malo stišala, ali bilo je vlažno, svježe i mračno. K. je razmišljao o tome kako ga neće dobro vidjeti u katedrali, a međutim će se usljed dugog stajanja na hladnim pločama znatno pogoršati njegova prehlada. Trg pred katedralom bio je pust. K. se sjeti da mu je još kao malom djetetu palo u oči da su na prozorima kuća ovog tijesnog trga uvijek skoro sve zavjese bile spuštene. Svakako, pri današnjem vremenu ovo se još moglo razumiti. I katedrala je, izgleda, bila pusta, naravno da sada nikome nije padalo na um da u nju uđe. K. žurno prođe kroz obje bočne lađe crkve. Susreo je samo jednu staru ženu koja je umotana u toplu maramu klečala pred slikom Djevice Marije gledajući u nju. Još izdaleka vidio je kako se iza jednih vrata izgubio neki crkvenjak koji je hramao. K. je tačno došao, baš pri njegovom ulasku izbilo je deset sati, no Italijan još nije bio tu. K. se vrati glavnom ulazu i neko vrijeme je neodlučno stajao tamo. A onda po kiši pođe oko katedrale da bi vidio ne čeka li Italijan kod nekog sporednog ulaza. Njega nije nigdje bilo. Možda direktor nije dobro razumio vrijeme? Kako se i može razumiti taj čovjek? Bilo kako bilo, K. je morao najmanje pola sata da čeka. Pošto je bio umoran, htjede da sjedne pa se vrati u katedralu i našavši na jednoj stepenici malu prostirku, dovuče je vrhom stopala pred obližnju klupu, umota se bolje u kaput, podiže kragnu i sjede. Da bi se malo razonodio, otvori album i stade da ga prelistava. No brzo je morao da prestane, jer se toliko smrklo da je, podigavši oči sa albuma, jedva mogao da razabere detalje u bočnoj lađi do sebe. U daljini je na glavnom oltaru svjetlucao jedan veliki trougao upaljenih svijeća. I K. nije baš bio siguran da li ga je već ranije vidio. Možda su svijeće tek sada upalili. Crkvenjaci su šunjala od zanata i čovjek ih i ne primijeti. Slučajno se okrenuvši, K. ugleda da i nedaleko iza njega gori velika debela svijeća pričvršćena za jedan stub. Ovo je, istina, bilo lijepo za osvjetljavanje ikona koje su mahom visile u mračnim bočnim oltarima, ali je inače bilo sasvim nedovoljno i, štaviše, pojačavalo je mrak. Od Italijana je bilo koliko

razumno toliko neučtivo šta nije došao. Ništa ne bi vidjeli i morali bi se zadovoljiti time da pomoću K.-ove džepne lampe pregledaju nekoliko slika pedalj po pedalj. Da bi utvrdio koliko može očekivati od ovoga, K. se uputi obližnjoj bočnoj kapeli, pope se preko nekoliko stepenica do niske ograde od mramora i nagnuvši se nad nju osvijetli lampom ikonu na oltaru. Pred njom je drhtavo lebdila vječna svjetlost. Prvo šta je K. vidio i dijelom naslutio bio je visok vitez u oklopu, naslikan sasvim na ivici slike. Naslonjen je bio na svoj mač zaboden pred njim u golu zemlju, samo tu i tamo virila je pokoja travčica. činilo se da pažljivo posmatra neki prizor koji se pred njim odigravao. Bilo je čudno šta je tu zastao i šta nije prišao onamo. Možda mu je bio zadatak da čuva stražu. K. koji već davno nije vidio slike posmatrao je duže vremena viteza, mada je neprestano treptao očima, jer mu je smetala zelena svjetlost lampe. Kada je osvijetlio ostali dio slike, ugledao je polaganje Krista u grob predstavljeno na uobičajen način. Uostalom, radilo se o novijoj slici. On stavi lampu u džep i vrati se na svoje mjesto.

Vjerovatno je već uzaludno da čeka Italijana, međutim, napolju je sigurno pljuštala kiša i pošto u katedrali nije bilo tako hladno kao šta je K. očekivao, on odluči da zasada ostane tu. Blizu njega bila je velika propovjedaonica, a na njenom malom okruglom krovu bila su ukoso postavljena dva zlatna križa bez ukrasa koji su se na vrhovima ukrštavali. Spoljni zid ograde i prilazpremastubu nosača bili su izrađeni od zelenog lišća za koje su se čas nestašno čas pitomo držali anđelčići. K. priđe propovjedaonici i stade da je zagleda sa svih strana, obrada kamena bila je veoma brižljiva, duboki mrak između lišća i iza njega izgledao je kao zarobljen i prikovan tu. K. stavi ruku u jednu takvu šupljinu i oprezno opipa kamen. Dosad nije uošpte znao da postoji ta propovjedaonica. Sada slučajno iza obližnjeg reda klupa opazi crkvenjaka. Ovaj je stajao tamo u nabranom, crnom kaputu koji je visio na njemu i posmatrao K.-a držeći u ruci burmuticu. Šta li hoće taj čovjek, pomisli K. Jesam li mu sumnjiv? Hoće li napojnicu? Kad crkvenjak primijeti da ga je K. vidio, on desnom rukom, u kojoj je s dva prsta držao još šmrk burmuta, pokaza nekud u neodređenom pravcu. Njegovo ponašanje bilo je skoro nerazumljivo i K. pričeka još jedan trenutak, ali crkvenjak je neprestano pokazivao nešto rukom, potkrepljujući to i klimanjem glave. "Šta li hoće" upita se K. tiho. Nije se usudio da ovdje glasno uzvikne, a onda izvadi novčanik i provuče se kroz najbližu klupu da bi prišao čovjeku. No na to ovaj odmahnu rukom, slegnu ramenima i odhrama. K. je kao dijete pokušavao da oponaša jahanje na konju hodom koji je sličan ovom žurnom hramanju. "Djetinjast starac," pomisli K, "njegova pamet je dovoljna samo za službu u crkvi". čim ja stanem, stane i on, i kako samo vreba hoću li poći dalje. Smiješeći se K. se uputi za starcem i pređe čitavu bočnu lađu gotovo do visine glavnog oltara. Starac nije prestajao da pokazuje nešto, ali K. se namjerno nije osvrtao, jer to pokazivanje nije imalo nikakvu svrhu već da odvrati

K.-a da ga slijedi. K. naposlijetku stvarno diže ruke od njega, jer nije htio suviše da ga uplaši, a nije želio ni da otjera tu ljudsku priliku za slučaj da Italijan ipak dođe.

Kada je stupio u glavnu lađu da bi potražio svoje mjesto na kome je ostavio album, on primijeti na jednom stubu, u čijoj su neposrednoj blizini bile klupe oltarskog hora, malu sporednu propovjedaonicu, sasvim jednostavnu, od golog, blijedog kamena. Bila je toliko mala da je izdaleka izgledala kao niša u zidu namijenjena kipu nekog sveca. Propovjednik, bez sumnje, nije osimogao pomaknuti od ograde ni za jedan pun korak. Uz to je kameni svod propovjedaonice počinjao neobično nisko i bez ikakvog se ukrasa, u vidu luka, dizao toliko u visinu da čovjek srednjeg rasta ne bi mogao stajati tamo uspravno, već bi bio primoran da se neprestano naginje preko ograde. Sve kao da je bilo određeno da muči propovjednika, i uopšte nije bilo jasno zašto je ona bila potrebna kad je postojala druga velika i tako umjetnički ukrašena propovjedaonica.

K.-u svakako ni ta mala propovjedaonica ne bi pala u oči da gore nije bila pričvršćena lampa koja se obično stavlja pred samu propovijed. Hoće li se sada održati neka propovijed? U praznoj crkvi? K. pogleda duž stepenika koji je priljubljen uz sam stub vodiopremapropovjedaonici i bio tako uzak kao da ne služi ljudima već ukrasu stuba. No dolje, kraj propovjedaonice, K. se začuđeno nasmiješi, stajao je stvarno sveštenik i, držeći se rukom za ogradu spreman da se popne gore, gledao je u K.-a. Zatim on malo klimnu glavom, na šta se K. prekrsti i pokloni, šta je već ranije trebalo da učini. Sveštenik uze mali zalet i poče sitnim i hitrim koracima da se penje na propovjedaonicu. Hoće li stvarno početi propovijed? Možda crkvenjak ipak nije bio

sasvim luckast, već je htio da privede K.-a propovjedniku, šta je, naravno, u praznoj crkvi bilo neophodno potrebno? Uostalom, negdje je pred slikom Djevice Marije bila i neka starica koja je isto tako trebalo da dođe. A ako već ima da se održi propovijed, zašto nisu najprije zasvirale orgulje? No one su bile nijeme i tek malo su svjetlucale iz mraka koji je vladao visoko gore gdje su se nalazile.

K. pomisli da bi možda bilo dobro da se sada brzo udalji, jer ako to sad ne učini, nema više izgleda da će mu ovo poći za rukom za vrijeme propovijedi koju bi morao da sluša do kraja. U kancelariji je izgubio toliko vremena, a i Italijana nije bio više dužan da čeka, pogleda na sat, bilo je jedanaest sati. Ali zar se stvarno može držati propovijed? Zar K. sam može da predstavlja pastvu? Šta bi bilo da je on stranac koji je samo došao da razgleda crkvu? U stvari, on i nije bio ništa drugo. Glupo je i pomisliti da bi se sad mogla držati propovijed, sada u jedanaest sati, radnog dana, po najgorem vremenu. Sveštenik, bio je to nesumnjivo sveštenik, mlad čovjek glatka tamna lica, penjao se očigledno samo zato na propovjedaonicu da bi ugasio lampu koja je greškom bila upaljena.

Ali nije bilo tako. Sveštenik je, štaviše, pregledao lampu i malo ju je odvrnuo. Na to se polako okrenu ogradi koju uhvati sprijeda objema rukama. stajao je tako neko vrijeme i gledao naokolo ne okrećući glavu. K. se povukao podalje i nalaktio se na prednju crkvenu klupu. Negdje u daljini, nije mogao tačno da ocijeni gdje je to, on nejasno ugleda zgrbljenog crkvenjaka kako se spokojno šćućurio kao poslije izvršenog zadatka. Kakva je tišina vladala sad u katedrali! No K. će morati da poremeti tu tišinu, jer nije mislio da ostane tu ako je svještenikova dužnost da u određeni sat, bez obzira na okolnosti, drži propovijed, onda neka je drži, ići će i bez K.-ove pomoći baš kao što, zacijelo, neće pojačati učinak propovijedi. I zato K. lagano krenu tapkajući na vrhovima prstiju duž klupe. Onda je došao na širok prolaz i išao još uvijek potpuno nesmetano, samo šta su kamene ploče odzvanjale i pri najmanjem koraku, a tihi ali neprekidni odjek svodova pojačavao se zbog toga mnogostruko i ravnomjerno. Prolazeći tako sam između praznih klupa dok ga je sveštenik možda posmatrao, K. se osjeti napušteno, a isto tako mu se učini da veličina katedrale leži na vrhuncu ljudskih predstava o veličini. Kada je stigao do svog ranijeg mjesta, on i ne zadržavajući se prosto zgrabi album koji je tamo ostavio. Bio je već gotovo napustio klupe i približio se slobodnom prostoru koji se nalazio između njih i izlaza kada prvi put ču svještenikov glas. Snažan, izvježban glas. Kako li je prodirao kroz katedralu spremnu da ga primi! Ali sveštenik ne pozva pastvu. Bilo je potpuno jasno, tu nije bilo sumnje, da je on uzviknuo: "Jozefe K.!"

K. zastade i obori oči. Zasada je još bio slobodan, mogao je da ide dalje i da umakne kroz jedna od troja malih, mračnih drvenih vrata nedaleko od njega. To bi značilo da prosto nije razumio ili ako je razumio da za to ne haje. No ako se okrene, onda više nema kud, jer time bi priznao da je dobro razumio, da je zaista on taj koga sveštenik zove i da hoće da se povinuje. Da ga je sveštenik još jednom pozvao, K. bi bez sumnje otišao, ali pošto je sve vrijeme dok je K. čekao vladala tišina, on malo okrenu glavu u želji da vidi šta sve radi sveštenik. Ovaj je kao i ranije mirno stajao na propovjedaonici i bilo je jasno da je primijetio kako je K. okrenuo glavu. Ako se K. ne bi sada potpuno okrenuo, to bi značilo djetinjasto se igrati žmurke. On to učini i sveštenik ga prstom pozva bliže. Pošto sada nije mogao više da se krije, on dugim krilatim koracima potrčapremapropovjedaonici, učinio je ovo iz radoznalosti i želje da rasčisti stvar. Kod prvih klupa on se zaustavi, ali svešteniku je izgleda i ovo rastojanje bilo još suviše veliko, te ispruži ruku i oštro spuštenim kažiprstom pokaza na jedno mjesto pred samom propovjedaonicom. K. se i tome povinova. Sa tog mjesta morao je dobro da zabaci glavu da bi opet vidio svještenika. "Ti si Jozef K.," reče sveštenik i neodređenim pokretom podiže ruku sa ograde. "Da," reče K. i sjeti se kako je ranije uvijek otvoreno izgovarao svoje ime, a eto od skora ono mu je na teretu i znaju ga sad čak i ljudi s kojima se prvi put sretne. Kako li je lijepo bilo kad se čovjek prvo predstavi a onda ga tek znaju. "Ti si optužen," reče sveštenik sasvim tiho. "Da," reče K. "obavijestili su me o tome". "Onda si ti onaj koga tražim," reče sveštenik. "Ja sam tamnički kapelan". "Ah tako," reče K. "Ja sam te pozvao ovamo," reče sveštenik, "da bih razgovarao s tobom". "Nisam to znao," reče K. "Došao sam ovamo da pokažem katedralu jednom Italijanu". "Mani se sporednih stvari," reče sveštenik. "Šta to držiš u ruci? Je li to molitvenik?" "Ne," odgovori K., "to je album gradskih znamenitosti". "Ostavi ga," reče sveštenik. K. ga takvom silinom baci, da se album rasklopio i zgužvanim listovima vukao još malo po

podu. "Znaš li da tvoj proces rđavo stoji?" upita sveštenik. "I meni se tako čini," reče K. "Ulagao sam mnogo truda, ali sve dosad bez uspjeha. Uostalom, podnesak još nisam završio". "Kako zamišljaš kraj?" upita sveštenik. "Ranije sam mislio da se mora dobro završiti," reče K., "ali sada i sam katkad sumnjam u to. Ne znam kako će se završiti. Znaš li ti?" "Ne," reče sveštenik, "ali bojim se da će se loše završiti. Smatraju da si kriv. Tvoj proces možda uopšte neće izići iz djelokruga nižeg suda. Bar zasada smatraju da je tvoja krivica dokazana". "Ali ja nisam kriv," reče K. "To je zabluda. Kako može čovjek uopšte da bude kriv. Ta mi smo svi ljudi, i svi smo jednaki". "To je tačno," reče sveštenik, "ali tako obično govore krivci". "Imaš li i ti prema meni predrasuda?" upita K. "Ja prema tebi nemam predrasuda," reče sveštenik. "Hvala ti," reče K., "no svi ostali koji učestvuju u postupku imaju prema meni predrasuda. Oni ih nameću i onima koji ne sudjeluju u njemu. Moj položaj je sve teži". "Ti ne shvataš činjenice," reče sveštenik, "presuda se ne donosi odjedanput, nego postupak postepeno prelazi u presudu". "Dakle, tako je to," reče K. oborivši glavu. "Šta sad namjeravaš da učiniš u svojoj stvari?" upita sveštenik. "Još ću potražiti pomoć," reče K. i podiže glavu da bi vidio šta o tome misli sveštenik. "Ima još nekih mogućnosti koje nisam iskoristio". "Ti isuviše tražiš tuđu pomoć," s negodovanjem reče sveštenik, "naročito kod žena. Zar ne vidiš da to nije prava pomoć?" "Katkada, pa i često, mogao bih ti dati za pravo," reče K., "ali ne uvijek. žene imaju veliku moć. Kada bih neke žene koje poznajem mogao pridobiti da zajednički rade za mene, ja bih svakako uspio. A naročito kod ovog suda koji se sastoji skoro od samih ženskaroša. Pokaži isljednom sudiji iz daljine ženu, i on će jurišati preko sudskog stola i optuženog samo da bi na vrijeme stigao do nje". Sveštenik nagnu glavu preko ograde, natkrovlje kao da ga je tek sada pritiskivalo. Kakvo li je nevrijeme moglo biti napolju? To više nije bio tmuran dan, bila je to mrkla noć. Slike na staklima velikih prozora nisu bile u stanju da presjeku tamni zid ma i jednim tračkom. I baš sada je crkvenjak počeo da gasi svijeće na glavnom oltaru jednu za drugom. "Ljutiš li se na mene?" upita K. sveštenika. "Ti možda i ne znaš kom sudu služiš". Nije dobio odgovor. "Pa to su samo moja iskustva," reče K. Gore je još uvek bilo tiho. "Nisam htio da te vrijeđam," reče K. Tada sveštenik viknu dolje K.-u: "Zar ne vidiš ni dva koraka pred sobom?" Uzvik je bio ljutit, ali u isti mah kao da je dolazio od nekog ko vidi drugog da je u nevolji pa i sam od tog uplašen, više neoprezno, nehotično.

Sada su obadvojica dugo šutili. U mraku koji je dolje vladao sveštenik vjerovatno nije mogao da razabere K.-a dok je K. u svjetlosti male lampe jasno vidio sveštenika. Zašto sveštenik neće da siđe? Ta, eto, nije držao propovijed, već je samo iznio K.-u neka mišljenja koja bi K.-u, uvaži li ih, vjerovatno više škodila nego koristila. Pa ipak K. nije sumnjao u svještenikovu dobru namjeru i nije isključeno da bi se možda s njim i složio ako bi sveštenik sišao. Nije isključeno da bi dobio od njega neki koristan, prihvatljiv savjet koji će mu, recimo, pokazati ne to kako bi se na proces moglo utjecati već kako bi se iz njega moglo iščupati, kako zaobići ga i živjeti van procesa. Ta mogućnost mora da postoji, i K. je u poslednje vrijeme češće mislio na nju. A ako sveštenik zna za takvu mogućnost, on će je možda na K.-ovu molbu odati, i pored toga šta pripada sudu, i pored toga šta je pri K.-ovom napadu na sud nestalo njegove blagosti pa je, štaviše, i podviknuo na K.-a.

"Zar nećeš da siđeš dolje?" upita K. "Ionako nećeš držati propovijed. Dođipremameni dolje". "Sad već mogu da dođem," reče sveštenik pokajavši se možda šta je podviknuo. Skidajući lampu sa kuke on reče: "Morao sam najprije iz daleka da razgovaram s tobom. Inače se na mene isuviše lako može utjecati tako da zaboravim na svoju dužnost".

K. ga je sačekao dolje kod stepenica. Sveštenik mu je pri silaženju već sa jedne gornje stepenice pružio ruku. "Imaš li malo vremena za mene?" upita K. "Onoliko koliko ti je potrebno," reče svešetnik i pruži K.-u malu lampu da je ponese. Ni iz blizine nije se gubila izvjesna svečanost njegova bića. "Ti si prema meni vrlo ljubazan," reče K. Išli su gore-dolje po mračnoj bočnoj lađi. "Ti si izuzetak među svim onima koji pripadaju sudu. Ja u tebe imam više povjerenja nego u ma koga od njih, iako već mnoge poznajem. S tobom mogu iskreno da govorim". "Ne zavaravaj se," reče sveštenik. "A čime se zavaravam?" upita K. "Sudom se zavaravaš," reče sveštenik, "u uvodnim spisima zakona kaže se o tom zavaravanju: Pred zakonom stoji vratar. K.-ovom vrataru dolazi čovjek sa sela i moli da ga uvede u zakon. Ali vratar mu reče da ga sada ne može pustiti unutra. čovjek razmišlja pa pita da li će kasnije moći ući. "Moguće je," veli mu vratar, "ali sada ne".

Pošto su vratnice zakona kao i uvijek otvorene, a vratar se sklanja u stranu, čovjek se saginje da kroz vratnice pogleda unutra. Kad to primijeti vratar, nasmeje se i reče: "Ako te toliko privlači, a ti pokušaj da uđeš i pored moje zabrane. Ali upamti, ja sam moćan, a ja sam samo najniži vratar. No kraj svih dvorana redom stoje vratari, sve jedan moćniji od drugoga. čak ni ja ne mogu da podneosim izgled trećega. Čovjek sa sela nije računao s takvim teškoćama, zakon treba da je uvijek i svima pristupačan, misli on, ali kad pogleda bolje u vratara u krznenom kaputu, u njegov velik šiljati nos, u njegovu dugu i rijetku crnu tatarsku bradu, on ipak odluči da je bolje sačekati dozvolu za ulazak. Vratar mu dade jednu malu stolicu i dozvoli mu da sjedi sa strane pored vratnica. Tamo on sjedi danima i godinama. Pokušava bezbroj puta da ga puste unutra i dosađuje vrataru svojim molbama. Vratar ga često podvrgava malim saslušanjima, ispituje ga o domovini i o mnogo čemu drugom, no to su ravnodušna pitanja kakva postavljaju velika gospoda, a na kraju mu uvek ponavlja da ga još ne može pustiti unutra. Čovjek koji se za put snabdio mnogim stvarima upotrebljava sve, ma koliko dragocjeno bilo, da bi podmitio vratara. Ovaj, doduše, sve uzima ali pri tom kaže: "Ja uzimam ovo samo zato da ti ne bi mislio da si šta propustio". U toku mnogo godina čovjek skoro neprekidno posmatra vratara. Zaboravlja na druge vratare i čini mu se da je ovaj prvi jedina prepreka za njegov ulazak u zakon. Prvih godina glasno proklinje nesretni slučaj, a kasnije, kad ostari, on samo još gunđa. Postaje djetinjast, i pošto je dugogodišnjim proučavanjem vratara upoznao i buhe na njegovom krznenom okovratniku, moli on i buhe da mu pomognu i pridobiju vratara. NapokonNajzad mu i vid postaje slab i on ne zna da li se stvarno smrkava oko njega ili ga samo varaju oči. No sada u pomrčini razaznaje bljesak koji neugasivo prodire kroz vrata zakona. Ne živi još dugo. Pred smrt se u njegovoj glavi skupljaju sva iskustva čitavog tog vremena u jedno pitanje koje dotle još nije postavio vrataru. I on mu maše, pošto više ne može da ispravi svoje ukočeno tijelo. Vratar mora da se nagne duboko nad njim, jer se razlika u rastu znatno izmijenila na štetu čovjeka. "A šta bi još htio da znaš?" upita vratar, "ti si nezajažljiv". Kad svi teže zakonu," reče čovjek, "kako je onda moguće da za sve ove godine niko nije tražio ulaz osim mene?" Vratar uviđa da je čovjeku došao kraj i, da bi ga ovaj još čuo sluhom koji već izumire, izdere se na njega: "Ovdje niko drugi nije mogao dobiti pristup, jer je ovaj ulaz bio određen samo za tebe. A sada idem da ga zatvorim.'"

"Vratar je, dakle, varao čovjeka," reče odmah K., koga je zanijela ta priča. "Nemoj pretjerivati," reče sveštenik, "i ne primaj neprovjereno tuđe mišljenje. Ja sam ti priču ispričao onako kako ona glasi u spisu. O varanju se tu ne spominje ništa". "Ali to je jasno," reče K., "i tvoje prvo tumačenje bilo je sasvim tačno.

Vratar mu je učinio otkrovenje tek onda kada ono više nije moglo da pomogne čovjeku". "Nije bio ranije pitan," reče sveštenik, "i ne zaboravi da je on bio samo vratar, a kao takav on je izvršio svoju dužnost". "A zašto misliš da je izvršio svoju dužnost?" upita K., "on je nije izvršio. Njegova dužiost bila je možda u tome da otjera sve druge, ali ovog čovjeka za koga je ulaz bio određen morao je da pusti". "Ti nemaš dovoljno poštovanja prema spisu i izvrćeš priču," reče sveštenik. "Priča sadrži u pogledu ulaska u zakon dvije važne izjave vratara, jednu na početku, a jednu na kraju. Jedno mjesto glasi: da mu sada ne može dozvoliti pristup, a drugo: taj ulaz određen je samo za tebe. Kad bi između ove dvije izjave postojala protivrječnost, onda bi ti bio u pravu i vratar bi stvarno prevario čovjeka. Ali protivrječnosti nema. Naprotiv, prva izjava, štaviše, ukazuje na onu drugu. Moglo bi se čak reći da je vratar prevazišao svoju dužnost time šta je čovjeku stavio u izgled kasniju mogućnost ulaska. U ono vrijeme je, kako izgleda, njegova dužnost bila da odbije čovjeka, i odista se mnogi komentatori tog spisa čude šta je vratar uopšte to napomenuo, jer je, sudeći po svemu, volio tačnost i strogo je vršio svoju dužnost. Kroz dugi niz godina on ne napušta svoje mjesto i zatvara vratnice tek sasvim na kraju. On je vrlo svjestan svog zadatka jer kaže: "Ja sam moćan," on je pun strahopoštovanja prema pretpostavljenima jer kaže: "Ja sam samo najniži vratar," on nije brbljiv jer u toku dugog niza godina on, kako se veli, postavlja samo ravnodušna pitanja, on nije podmitljiv, jer on o poklonu kaže: "Uzimam zato da ti ne bi mislio da si šta propustio," kada je u pitanju njegova dužnost, njega ne može niko ganuti ni ozlojediti, jer se o čovjeku veli da je dosadio vrataru svojim molbama, napokonnajzad i njegova spoljašnjost ukazuje na pedantan karakter, veliki šiljati nos i duga i rijetka, crna tatarska brada. Može li se zamisliti savjesniji vratar? No u vrataru su se stekle i druge karakterne osobine, veoma povoljne za onoga koji traži ulaz. One objašnjavaju zašto je on napomenom o kasnijoj mogućnosti smio malo da prevaziđe svoja ovlaštenja. Naime, ne može se

poreći da je on malo priglup i u vezi s tim malo uobražen. Mada je ono šta je rekao o svojoj moći i o moći ostalih vratara i njihovom izgledu, koji čak ni on ne može da podnese, kažem, mada je sve to možda i tačno, ipak način na koji on to iznosi pokazuje da je njegovo shvatanje pomućeno glupošću i nadmenošću. Komentatori kažu na to: "tačno shvatanje jedne stvari i nerazumevanje iste stvari ne isključuju potpuno jedno drugo". No, na svaki način, mora se pretpostaviti da su glupost i nadmenost, pa ma se one i sasvim beznačajno ispoljavale, ipak nepovoljno utjecale na čuvanje ulaza, one su nedostaci u vratarevom karakteru. Uz to izgleda da je vratar po prirodi ljubazan čovjek i nipošto nije uvijek službeno lice. Odmah u početku našali se time šta poziva čovjeka da uđe i pored postojeće izričite zabrane, a zatim ga ne tjera da ide već mu, kako se tamo kaže, daje stoličicu i dopušta mu da sjedne sa strane do vrata. Strpljenje kojim on kroz sve te godine podnosi čovjekovo moljakanje, mala saslušanja, primanje darova, gospodstvenost kojom on dopušta da čovjek kraj njega glasno proklinje nesrećan slučaj šta je vratar postavljen tu, sve to pokazuje da se u njemu probudilo sažaljenje. Ne bi svaki čuvar tako postupio. I, napokonnajzad, na čovjekov znak još se duboko naginje nad njim kako bi mu dao priliku da postavi posljednje pitanje. Samo trunka nestrpljenja, vratar zna da je sve svršeno, izbija iz njegovih reči "ti si nezajažljiv". Neki u ovom tumačenju idu i dalje, pa smatraju da riječi "ti si nezajažljiv" izražavaju neku vrstu iskrenog divljenja

u kome, doduše, ima i izvjesne snishodljivosti. Na svaki način, vratareva figura se ovako drukčije uobličava nego šta ti misliš". "Ti priču znaš tačnije nego ja a i duže vremena," reče K. ŠutIli su za trenutak. Tada reče K. "Ti, dakle, misliš da čovjek nije prevaren?" "Nemoj shvati me krivo," reče sveštenik, "ja ti samo iznosim mišljenja koja o tome postoje, a ti se na njih ne moraš toliko obazirati. Spis je neizmenljiv, a mišljenja su često samo izraz očajanja zbog ovoga. O ovome postoji čak i jedno mišljenje prema kome je baš vratar onaj koji je prevaren". "To mišljenje vodi isuviše daleko," reče K. "Kako se ono obrazlaže?" "Obrazloženje je," odgovori sveštenik, "u vratarevoj prigluposti. Kažu da on ne poznaje unutrašnjost zakona, već samo put kojim se on neprestano mora šetkati pred ulazom. Shvatanja koja on ima o unutrašnjosti smatraju se djetinjastim, pa se pretpostavlja da se on sam plaši onog zbog čega hoće da utjera čovjeku strah u kosti. On se čak plaši više od onog čovjeka, jer ovaj samo hoće da uđe, čak i pošto je čuo o strašnim vratarima tamo unutra, a vratar, međutim, neće da uđe ili se bar o tome ništa ne saznaje. Neki, doduše, kažu da je on već mogao biti unutra, jer je jednom primljen u službu zakona, a to se može samo unutra učiniti. Na ovo bi se dalo odgovoriti da je on mogao i glasom iznutra biti postavljen za vratara i da, vjerovatno, nije ni bio unutra, bar ne duboko, pošto nije mogao da podnese već ni izgled trećeg vratara. A osim toga, ne spominje se ni da je u toku mnogih godina ispričao bilo šta o unutrašnjosti osim one primjedbe koju je učinio o vratarima. Možda mu je to bilo i zabranjeno, ali ni o toj zabrani on ništa ne kaže. Iz svega ovoga zaključuje se da on ništa ne zna ni o izgledu ni o značaju unutrašnjosti, te je o tome u zabludi. Ali on je u zabludi i u pogledu čovjeka sa sela, jer mu je podređen a da to i ne zna. Da on sa čovjekom postupa kao sa podređenim licem vidi se iz mnogo čega, i ti se toga svakako još sjećaš. Ali da je on, u stvari, čovjeku podređen proizilazi isto tako jasno iz ovog mišljenja. Prije svega, slobodan čovjek je iznad vezanog čovjeka. A, eto, onaj čovjek stvarno je slobodan. On može da ode kuda hoće, zabranjen mu je samo ulaz u zakon, i to od jednog jedinog čovjeka, od vratara. Kada on sjeda na stoličicu pokraj vratnica i ostaje tamo čitavog života, on to čini dobrovoljno, u priči nema ni pomena o nekoj prisili. A, eto, vratar je službom vezan za svoje mjesto. On ne smije nikuda da se udalji van svog radnog mjesta, a po svemu sudeći ni da uđe unutra i kada bi to htio. Pored toga, jeste da je on u službi zakona ali služi samo tom ulazu pa, dakle, i samo čovjeku za koga je jedino taj ulaz i određen. Eto i zbog toga mu je on podređen. A vjerovatno je godinama, čitav jedan radni vijek, vršio u neku ruku jalovu službu, jer se kaže da je došao čovjek, dakle neko u vitalan, tako je dakle, vratar morao dugo čekati dok nije izvršio svoju dužnost i sve dotle dok se prohtjelo tom čovjeku, koji je ipak došao dobrovoljno. Ali i prestanak službe uslovljen je krajem čovjekovog života i tako mu, dakle on ostaje podređen do kraja. I neprestano se ističe da vratar, izgleda o svemu tome ništa ne zna. No u tome ne vide ničeg čudnog, jer po ovome mišljenju vratar je u još mnogo težoj zabludi koja se tiče njegove službe. Naime, on na kraju govori o ulazu i kaže: "Idem sada da ga zatvorim," ali na početku se veli da su vratnice zakona otvorene kao i uvijek, a ako su one uvijek otvorene, uvijek, to jest bez obzira na to dokle traje život čovjeka za koga su one određene, onda ih ni vratar ne može zatvoriti.

Mišljenja se razilaze u tome da li vratar izjavom da će zatvoriti vratnice hoće samo da da odgovor ili da naglasi svoju dužnost, ili da još u

poslednjem trenutku izazove kod čovjeka kajanje i ožalošćenost. No mnogi se slažu u tome da on neće moći da zatvori vratnice. Oni, štaviše, vjeruju da je on, bar na kraju, i u svom znanju ispod onog čovjeka, jer ovaj vidi bljesak koji izbija iz ulaza u zakon. Vratar je kao takav svakako leđima okrenut ulazu i ni jednom riječju ne pokazuje da je primijetio neku promjenu". "Razlozi su dobri," reče K., koji je pojedina mjesta iz svještenikovog objašnjenja poluglasno za sebe ponavljao. "Razlozi su dobri, pa zato i ja vjerujem da je vratar prevaren. No ja ipak nisam napustio svoje ranije mišljenje, jer se oba mišljenja djelimično poklapaju. Dvije su stvari, vidi li vratar jasno ili je prevaren. Rekao sam da je čovjek prevaren. Ako vratar jasno vidi, onda bi se u to moglo posumnjati, ali ako je vratar u zabludi, onda se njegova zabluda mora prenijeti i na čovjeka. Vratar onda nije varalica, već je toliko priglup da bi ga odmah trebalo najuriti iz službe. Moraš imati na umu da zabluda u kojoj se vratar nalazi njemu ništa ne škodi, a čovjeku hiljadostruko nanosi štetu". "Ovdje se sukobljavaš s oprečnim mišljenjem," reče svještenik. "Naime, mnogi kažu da priča nikome ne daje pravo da donese sud o vrataru. Ma kako nam vratar izgledao, on je ipak sluga zakona te pripada njemu, znači da je van domašaja ljudskog suda. A ne smije se onda vjerovati ni u to da je vratar podređen čovjeku. Neuporedivo je viša stvar biti vezan makar i samo službom kod ulaza u zakon nego slobodno živjeti na svijetu. Čovjek tek dolazi zakonu, a vratar je već tamo. Njega je zakon postavio i sumnjati u njegovo dostojanstvo značilo bi sumnjati u zakon". "Ne slažem se s tim mišljenjem," reče K. vrteći glavom, "jer kada bi se čovjek njemu pridružio, morao bi smatrati da je istina sve ono šta vratar kaže. A ti si i sam naširoko obrazložio da to nije moguće". "Ne," reče svještenik. "ne mora se sve smatrati kao istina, dovoljno je da se smatra kao potreba". "žalosno mišljenje," reče K. "Od laži se gradi poredak u svijetu". K. je zaključio ovim riječima, ali to nije bio njegov konačan sud. Bio je isuviše umoran da bi razmotrio sve zaključke koje dopušta priča, a i misli na koje ga je priča navodila bile su neobične, nestvarne i podesnije da o njima raspravlja društvo sudskih činovnika nego on. Jednostavna priča postala je bezoblična, pa je htio da je se otrese, a svještenik koji je sada pokazao mnogo saosjećajnosti dozvolio mu je to i šuteći je primio K.-ovu primjedbu, iako se ona, bez sumnje, nije slagala s njegovim mišljenjem.

Bez riječi su neko vrijeme išli dalje i K. se držao uz samog svještenika, ne znajući ni gdje se nalazi. Lampa u njegovoj ruci davno se već ugasila. Jednom je baš pred njim bljesnuo srebrni kip nekog sveca sjajem srebra, da se odmah potom utopi u mrak. Da ne bi bio potpuno upućen na svještenika, K. ga upita: "Zar nismo sada blizu glavnog ulaza?" "Ne," reče svještenik, "mi smo daleko od njega. Zar već hoćeš da odeš?" I mada ovog trenutka nije mislio na to, K. brzo reče: "Naravno, moram da idem. Ja sam prokurista u banci i tamo me čekaju. Došao sam ovamo samo da bih jednom poslovnom prijetelju pokazao katedralu". "Pa dobro," reče svještenik pružajući ruku K.-u "onda idi". "Ali ne mogu da se snađem sam u mraku," reče K. "Idi nalijevo prema zidu," reče svještenik, "pa onda sve duž njega i naći ćeš izlaz". Tek šta se svještenik udaljio nekoliko koraka a K. iz sve snage viknu: "čekaj još, molim te!" "čekam," reče svještenik. "želiš li još šta od mene?" upita K. "Ne," reče svještenik. "Ranije si bio tako ljubazan prema meni," reče K. "i sve si mi objasnio, a sada me puštaš kao da ti ništa nije stalo do mene". "Pa ti moraš da ideš," reče svještenik. "Tako je," reče K. "to treba da uvidiš". "Uvidi prvo ti ko sam ja," reče svještenik. "Ti si tamnički kapelan," reče K. i priđe mu bliže. Nije bilo potrebno da se odmah vrati u banku kao šta je on pretpostavio, mogao je još sasvim lijepo da ostane tu. "Dakle, ja pripadam sudu," reče svještenik, "i zašto bih onda želio šta od tebe. Sud ništa ne želi od tebe. On te prima kad dođeš i pušta te kad odeš".

Deseto poglavlje: Kraj

Uoči njegovog trideset prvog rođendana, bilo je to uveče oko devet sati, u vrijeme kada na ulicama vlada tišina, dođoše dva gospodina u K.-ov stan. U redengotima, blijedi i gojazni sa cilindrima koji kao da su bili prikovani za glavu. Poslije male formalnosti na vratima stana zbog ustezanja ko će prvi ući, ista formalnost, samo u širem obimu, ponovi se i pred K-ovim vratima. Iako K.-u nije bila najavljena ova posjeta, on je sjedio na stolici blizu vrata takođe u crnom odijelu, navlačeći polako nove rukavice, veoma zategnute preko prstiju, u stavu kao da očekuje goste. On odmah ustade i ljubopitljivo pogleda u gospodu. "Vi stepremameni upućeni?" upita on. Gospoda klimnuše glavom, pokazujući s cilindrom u ruci jedan na drugog. K. priznade u sebi da je očekivao drugu posjetu. Priđe prozoru i baci još jedan pogled na mračnu ulicu. Već su gotovo svi prozori na drugoj strani ulice bili mračni a na mnogima su bile spuštene zavjese. Na spratu, u jednom osvijetljenom prozoru, igrala su se mala djeca iza rešetke hvatajući se ručicama, jer još nisu znala da hodaju. "Po mene šalju stare, beznačajne glumce," pomisli K. i da bi se još jednom uvjerio u to, osvrnu se oko sebe. "Pokušavaju da na jeftin način svrše sa mnom". Odjednom se okrenupremanjima i upita:

"U kom pozorištu igrate?" "Pozorištu?" obrati se jedan od njih za savjet drugome, a usne mu zaigraše u uglovima. Onaj drugi ponašao se kao mutavko koji se bori s najupornijim organizmom. "Nisu pripremljeni da budu pitani," pomisli K. i pođe po šešir. Već na stepenicama htjedoše gospoda da uhvate K.-a ispod ruke, ali K. im reče: "Tek na ulici, ja nisam bolestan". Ali odmah pred kapijom uhvatiše ga pod ruku tako kako K. još nikada nije išao sa ljudima. Ramena su im bila tik iza K-ovih, a ruke su, ne savijajući ih u laktu, upotrijebili na to da u cijeloj dužini obuhvate K.-ove, dok su ga dolje držali za ruku propisno, iskusno i čvrsto. K. je ukrućeno koračao između njih Sva trojica sačinjavala su sada takvu cjelinu da bi, razbiješ li jednoga, razbio svu trojicu. Bila je to cjelina kakvu može da sačinjava samo ono šta nema života.

K. je nekoliko puta pokušavao, iako je ovo teško bilo izvesti u tom tijesnom skupu, da pod fenjerima vidi svoje pratioce jasnije nego šta ih je mogao vidjeti u svojoj mračnoj sobi. "Možda su tenori," pomisli i zagleda se u njihov debeli podvaljak. Gadio se čistoće njihovih lica. Prosto se još vidjela hitra ruka koja briše uglove njihovih očiju, trlja gornju usnu gladi bore oko brade.

Kad to primijeti, K. zastade, usljed čega zastadoše i ona druga dvojica, nalazili su se na ivici jednog otvorenog, pustog trga ukrašenog zasadima. "Zašto su baš vas poslali!" ote se K.-u više kao uzvik nego kao pitanje. Gospoda izgleda nisu znala šta da odgovore, čekali su s opuštenom slobodnom rukom kao bolničari kada bolesnik hoće da se odmori. "Ne idem dalje," reče K., tek toliko da vidi šta će oni učiniti. Gospoda nisu morala da odgovore na ovo. Dovoljno je bilo da ga neumoljivom snagom drže za ruke pokušavajući da ga pokrenu s mjesta, no K. se odupirao. "Neće mi više biti potrebno mnogo snage, upotrijebiću je sada svu," pomisli on. Padoše mu na um muhe koje s potrganim nožicama teže da se oslobode ljepila. "Gospoda će imati težak posao".

Iz jedne niže ulice ukaza se sada pred njima gospođica Birstner, koja se penjala malim stepenicama prema trgu. Nije bilo baš sigurno da li je to ona, no sličnost je na svaki način bila velika. Međutim, K.-u nije ni bilo stalo do toga da li je to zaista gospođica Birstner. Do svijesti mu je odmah doprla samo uzaludnost njegovog otpora. Nije nikakva hrabrost ako se odupre, ako sada gospodi stvara teškoće, ako braneći se, pokuša da uživa u posljednjem zračku života. Poče da korača i nešto od radosti koju je time pričinio gospodi pređe i na njega. Oni ga pustiše sada da on odredi put, a on ga odredi u pravcu kojim je udarila gospođica pred njima, ne zato šta je htio da je stigne, a ni zato šta je htio šta duže da je gleda, već samo zato da ne bi zaboravio na opomenu koju je ona za njega značila. "Jedino šta još mogu da učinim," pomisli u sebi, a ujednačenost njegovih koraka i koraka druge dvojice potvrđivala je njegovu misao, Jedino šta još mogu da učinim to je da do kraja sačuvam hladno rasuđivanje. Uvijek sam htio da sa dvadeset šaka zagrabim u svijet, i to još za cilj koji nije za odobravanje. To je bilo pogrešno. Zar da pokažem da mi ni jednogodišnji proces nije bio nauk? Zar da kao čovjek koji teško shvata? Zar da o meni kažu da sam u početku procesa htio da ga okončam, a sada, na

njegovom završetku, da hoću da ga započnem. Neću da to kažu. Zahvalan sam šta su mi na ovom putu dali ovu poluniemu tupavu gospodu i šta su prepustili meni da sam sebi kažem ono šta je potrebno.

Gospođica je u međuvremenu zašla u sporednu ulicu, ali K.-u ona više nije bila potrebna, prepustio se svojim pratiocima. Sva trojica išla su sada potpuno složno po mjesečini preko jednog mosta. Gospoda su sada uslužno izlazila u susret K.-u kad god je napravio i najmanji pokret. I kad se K. malo nagnuopremaogradi, oni se također okrenuše cijelim tijelom tamo. Voda koja se na mjesečini presijavala i podrhtavala račvala se oko jednog malog ostrva na kome se kao sabijeno zgrnulo lišće drveća i žbunja. Ispod njih su sada nevidljivo, vodile putanje posute šljunkom, a na njima su bile udobne klupe na kojima se K. ljeti često protezao i sjedio. "Nisam ni htio da stanem," reče on svojim pratiocima postiđen njihovom uslužnošću. Oni kao da su iza K.-ovih leđa tiho prebacivali jedan drugom šta je oko zaustavljanja nastao nesporazum, a onda pođoše dalje.

Prolazili su kroz neke strme ulice u kojima su tu i tamo, stajali ili šetali policajci, čas daleko čas sasvim blizu. Jedan gustih brkova, držeći ruku na balčaku sablje, prišao je kao nemarno sasvim blizu ovoj pomalo sumnjivoj grupi.

Gospoda se trgoše, policajac kao da je već otvorio usta, ali sada K. snažno povuče gospodu naprijed. U nekoliko mahova okretao se obazrivo da vidi ne prati li ih policajac, ali kad pred policajcem zaokrenuše iza ugla, K. poče da trči, te gospoda također potrčaše iako su gubila dah.

Tako su brzo izišli iz grada koji se u tom pravcu gotovo bez prelaza graničio poljima. Jedan mali kamenolom, napušten i samotan, nalazio se u blizini jedne kuće još sasvim gradskog izgleda. Ovdje se gospoda zaustaviše ili zato šta je to mjesto već unaprijed bilo njihov cilj ili šta su već bili toliko iznemogli da nisu mogli dalje da trče. Sada oni pustiše K.-a, koji je nijemo čekao, skidoše cilindre i razgledajući kamenolom stadoše maramicom da brišu znoj sa čela. Okolo se prostirala mjesečina svojim prirodnim i mirnim sjajem koji nije svojstven nijednoj drugoj svjetlosti. Pošto su izmenjali nekoliko uljudnih riječi kako da izvedu slijedeće zadatke, izgleda da su naloge dobili zajednički, jedan od njih priđe K.-u i skide mu kaput, prsluk i, naposljetku, košulju. K. se i nehotice stresao od zime, na šta ga gospodin lako i umirujući udari po leđima. Zatim brižljivo složi stvari kao nešto šta će se još upotrijebiti, i ako ne u najbližoj budućnosti. Da bi se K. kretanjem malo zagrijao na hladnom noćnom zraku, on ga uze ispod ruke i stade da šetka s njim gore-dolje, dok je onaj drugi gospodin razgledao kamenolom tražeći neko podesno mjesto. Našavši ga, on mahnu i onaj drugi privede tamo K.-a. Bilo je to u blizini majdanske stijene gdje je ležao jedan odlomljen kamen. Gospoda posadiše K.-a na zemlju, nasloniše ga na kamen i spustiše mu glavu. I pored truda s kojim su sve ovo obavljali, i predusretljivosti koju im je K. ukazivao, njegovo držanje bilo je veoma usiljeno i nije ulijevalo povjerenje. I zato jedan od gospode zamoli onog drugog da za trenutak prepusti njemu namještanje K.-a, ali ni to nije pomoglo. Napokon ostaviše K.-a u položaju koji nije bio bolji od prethodnih. Zatim jedan od njih raskopča redengot i iz korica koje su visile na kaišu zategnutom oko prsluka izvadi dug i tanak mesarski nož naoštren s obje strane. Podiže ga i poče na svjetlosti da ispituje njegovu oštrinu. I opet počeše s odvratnim uljudnostima, jedan je preko K.-a pružao nož onom drugom, a ovaj njemu natrag opet preko K.-a. K. je sada tačno znao da bi njegova dužnost bila da sam dohvati nož koji je prelazio preko njega iz ruke u ruku i da se probode. Ali on to nije učinio, već je okretao još slobodni vrat gledajući naokolo. Nije mogao da primi na sebe i ovu čast, da vlastima oduzme čitav posao. Odgovornost za ovu posljednju grešku snosi onaj ko mu je oduzeo ostatak snage potrebne za to. Pogled mu pade na posljednji sprat kuće kraj kamenoloma. Svjetlost sjevnu kad se otvoriše onamo krila jednog prozora i pojavi se čovjek. Na toj daljini i visini izgledao je slabašan i mršav, daleko se naže pružajući još dalje ruke. Ko je to? prijetelj? Dobar čovjek? Neko ko saučestvuje? Neko ko hoće da pomogne? Je li to jedan čovjek? Jesu li to svi? Ima li još pomoći? Ima li prigovora na koje se zaboravilo? Sigurno da ih ima. Logika je, doduše nepokolebljiva, ali ona ne odolijeva čovjeku koji hoće da živi. Gdje je sudija koga on nikada nije vidio? Gdje je visoki sud do koga nikada nije došao? On podiže ruke i raširi sve prste.

Ali na K.-ov grkljan spustiše se ruke jednoga gospodina, a onaj drugi zari mu nož duboko u srce i dvaput ga okrenu. Očima koje su se gasile, K. vidje još kako gospoda tik pred njegovim licem, priljubivši obraz uz obraz, posmatraju izvršenje presude. "Kao pseto!" reče on, a činilo se da će ga stid nadživjeti.